

3 19 37 6

3. évf.
1994.
4. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi
irodalomból
3. évfolyam 1994.
4. szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:
Niederhauser Emil

Alapító felelős szerkesztő:
Cholnoky Győző

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként
Éves előfizetési ár:
880 Ft (ÁFA-val), külföldön: 24 \$
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár
MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 220.-Ft-os
áron - megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban és a Könyvtárellátó
Vállalat Kódex Könyvruházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.)

HU ISSN-1215-2684

Készült a **BÍRÓ family Kft**
Nyomdaüzemében
Felelős vezető: **Bíró Andre**

A kiadvány
"Magyarországi nemzeti és
etnikai kisebbségekért",
a Soros Alapítvány,
valamint a Külügyminisztérium
és a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával
jelenik meg.

Tartalom

Év(folyam) végi töprengés: Mit lehet, és mit nem? 343

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Az etnikai hovatartozás meghatározása: azonosulás,
besorolás, hatalom (Jenkins, R.) 345
- Nacionalizmus, politikai modernizáció, etnikai
alternatívák (Egyed Péter, A. Gergely András) . . . 347
- Rasszizmus, antiszemizmus, heterofóbia
(Rydlo, J. M.) 351
- Kisebbségi problémák Romániában
(Fischer-Galati, S.) 354
- Szociológiai felmérés a romániai etnikumközi
kapcsolatokról (Galat, M-I. — Kivu, M.) 357
- Vegyesházasságok Pozsony környékén (Batfoková, M) 360
- Magyar-szlovák interetnikus kapcsolatok Somorján
(Batfoková, M. — Navrátil, L.) 361
- A meghatározó horvátországi politikai konfliktusok az
1990. évi választások után: horvát megközelítésben
(Kasapović, M.) 365
- Migráció és immigráció a horvátok lakta térségben. Tör-
téneti áttekintés (Heršak, E., Zlatkovic Winter, J.) . 367
- Érlelődő válság? Macedónia és szomszédai
(Perry, D. M.) 369
- Cigányok a Cseh, a Szlovák és a Magyar Köztár-
saságban (Blaha J.) 371
- Birodalmi kísértések: a külföldi orosz etnikum
(Jackson, W. D.) 373
- Nordfriesland fríz lakói (Holander, R. K.) 375
- Arab munkavállalók külföldön (Shah, N. M.) 378

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Irodalmunk válsága itthon, kisebbségben és emigráció-
ban. A rendszerváltás velejárói (Zalán Tibor) . . . 379
- Herceg János nyolcvanöt éves (Juhász Géza, Toldi
Éva, Tomán László, Fekete J. József) 382
- Modernek a századforduló utáni szlovák és magyar iro-
dalomban (Tomiš, K.) 383

Kisebbségek nyelvhasználatá

- Nyelvpolitikai helyzet a FÁK-államokban (Malek, M.) 385
- A víborgi németiség (Modén, T.) 388

Kisebbségek kultúrája

- A Herder-szindróma: a kulturális nacionalizmus eredete
(Lyon, J. M.) 389
- Művek az erdélyi és a felvidéki magyarságról. (Tallózás
a Püski Kiadó újabb kiadványai között) 392

Év(folyam) végi töprengés: Mit lehet, és mit nem?

Szokás szerint elméleti írás, Richard Jenkins. Az etnikai hovatartozás meghatározása: azonulás, besorolás, hatalom c. tanulmánya vezeti be az olvasót a szám tartalmába. A identitás fogalmának mélyebb megértéséhez a szerző analógiát alkalmaz: a státus és a szerep kettősségét ülteti át etnikai csoportviszonyokra.

A nacionalizmus, etnicitás és a modernizáció kapcsolatrendszerét vizsgálja két dolgozat (Egyed Péter és A. Gergely András munkája), egymástól gyökeresen elütő felfogásban. Mivel az ellentétek a konzervatív és a liberális hagyomány megítélése során csúcsosodnak ki, önként kínálkozott a két szöveg szintézisbe foglalása.

Románia 1. világháború utáni történetét a kisebbségi problematika prizmáján át szemléli Stephen Fischer-Galati meglehetősen tendenciózus, gondolatiságában és adatkezelésében hézagossá tanulmánya. A téma fontosságára tekintettel a cikk tömörítvényét mégiscsak közöljük, kiegészítve a szöveget a kívánczó megjegyzésekkel és adatkorrekciókkal. (Hasonlóan jártunk el Adrian Jonita dolgozata esetében is, amely a németek 13. századi Barcaságra való betelepítéséről szól.) Ugyancsak romániai témát taglal a Marallena Galat – Mircea Kivu szerzőpáros izgalmas beszámolója. A tanulmány a jelenkori interetnikus kapcsolatok különféle szegmenseit (közülük talán legérdekesebb a magyar és a román csoport önmagáról alkotott képének egybevetése a külső megítéléssel) elemzi egy – a Korunk Baráti Társaság felkérésére végzett – szociológiai felmérésre alapozva. Jómagam igazán sajnálom, hogy a rendkívül bőséges és sokrétű tapasztalati anyag teljességgel feltárása - nyilván terjedelmi okok miatt - igazából elmaradt. Kár, mert a munka csakugyan megérne egy önálló kiadványban való publikálást.

A folyóirat immár szinte hagyományos érdeklődése a FÁK országai iránt most két dolgozat (másod) közlésében ölt testet: az egyik (W.D. Jackson tanulmánya) a megváltozott közegben politikai tényezővé avanszáló külföldi orosz etnikum helyzetéből és megítéléséből adódó veszélyekre figyelmeztet, a másik az egyes FÁK-államok meglehetősen kiforratlan nyelvpolitikájáról ad számot (Martin Malek):

Végül - a teljesség igénye nélkül - ismét sort kerítettünk könyvek bemutatására is. Ezúttal - kétségtelenül régebbi adósságunkat törlesztve - a Püski Kiadó hét új kiadványát ismertetjük összefoglalóan. Az erdélyi és felvidéki magyarság életéről tudósító fontos, hiánypótló művek nagyrészt a szociográfia, a művelődésszociológia és a forrás(dokumentum) kiadás műfajába sorolhatók. Akad közöttük azonban egy különleges műfajú munka is, Kocsis István vaskos kötete, amely a magyar-román viszony elmérgesedésének krónikája, s mint ilyen a szépirodalom ("utópisztikus viták") és a tudományos feldolgozás (igényes forráskezelés) között oszcillál.

A harmadik évfolyamot - nem kevés pénzügyi-adminisztratív ekvilibrisztika árán - bejezvé, néhány szót kell ejtenünk a Kisebbségkutatás fogadtatásáról. Tesszük ezt annál inkább, mert egy viszonylag szerény publicitású orgánumban a megszokottnál is jobban figyel az olvasói és sajtó-véleményekre.

Mi tagadás, a szerkesztő és a (külső) szemlélő gárda jóleső érzéssel fogadja a figyelmet. Vállalva a szerénytelenség látszatát, hadd idézzünk néhányat a frissebb megnyilvánulásokból: "a folyóiratot rendkívül nivósna, s tartalmaznak ítélem..." (Miniszterelnöki Hivatal), "...biztosíthatom, hogy a sokoldalú, színvonalas összeállítást... munkatársak és vezetők jól tudják hasznosítani" (Külügyminisztérium), "...szíves engedelmével egy színesszel olvastatjuk majd fel az Ön írását" - ti. a Búcsú Benda Kálmántól címűt (Kemény Zsigmond Társaság, Marosvásárhely), "Az összefoglalók világosak, tömörök, és mivel pontos adatokat tartalmaznak, könnyen visszakereshetők. Nagy alázat kell egy ilyen lap szerkesztéséhez, így nem véletlen, hogy hozzá fogható alig van, pedig milyen szerencsések lehetünk, hogy érvrendszerünk kialakításához a Kisebbségkutatásból ... az érdekelt és semleges felek vélekedését is megismerhetjük." (Osztovs Agnes, Magyar Nemzet).

A szerkesztőség minden véleményt figyelemmel kísérve elsősorban azokra a kritikákra kíváncsi, amelyeknek megformálói a kisebbségstudomány soraiból verbuválódnak. Külön

öröm, ha a recenzens egy rokon profilú orgánumban, a Regio szerkesztője egyben. A folyóiratának 1994. 1. számában megjelent írás bevezetéseképpen kapunk is tőle egy nagy dicséretet: "...szemlélő lap... a korábbi gyakorlatához képest sokkal inkább igazodik ... (a) szakmai olvasótábor igényeihez...". Tárgyi értelemben a dicséretbe burkolt buzdítás-sal recenzensünk voltaképpen elveti azt a hipotézist (mondhatni közhelyet), hogy a tudománynak létezik egy immanens, öntörvényű módon működő menete. Ennél is érdekesebb számunkra a tőle kapott metodikai eligazítás: vállalnunk kellene "az egyes témák korábbi (kiemelés tőlem) irodalma alapján az elemzés és a kritika kockázatát", s emellett jó lenne bemutatnunk egy-egy külföldi folyóirat teljes tartalomjegyzékét is. Érteni vélem az igény mögött húzódó szándékot: méltatónk revízió alá kívánja venni a tudomány művelése és a tudomány (információs) szolgálata közötti munkamegosztást.

Csakhat ez a dolog nem megy. A 17. században alapított első tudományos folyóiratok még megtehették, hogy egyetlen orgánumban jelentették meg az adott tudományterület új eredményeit, eseményeit, személyi híreit és tájékoztattak egyben az irodalomról is. A tudományos infrastruktúra viszonylag egyszerű, áttekinthető rendszere Nyugat-Európában a 18. században, nálunk a 19. század végére felfeslett, tarthatatlanná vált, a 20. századra pedig végleg átstrukturálódott, tagolódott. Mindez - természetesen - magának a tudománynak a cizellálódása, a tudományos információk és információhordozók sokasodása következtében állott elő. Egyebek mellett ezért vált le az irodalomról szóló tájékoztatás művelése (a dokumentáció elméleti fundálója Otlet és La Fontaine lett a századelőn) a primér tudományos információk közreadásától. Sőt, a másodlagos irodalom maga is differenciálódott: a friss, ám minimális információt biztosító folyóirat tartalomjegyzékek közreadásától az irodalom érdemi teljességét regisztráló bibliográfiákon át az erős szelekciót alkalmazó, az irodalom tartalmait bőséggel ismertető-értékelő szemle-kiadványokig terjed gyakorlatilag a skála. Nincs a világon olyan kis tudomány és olyan gigantikus méretű információs intézmény, amely egyetlen orgánumban lenne képes - a korántsem teljeskörűen felsorolt - információs-dokumentációs műfajokat együttesen művelni.

Persze az elsődleges és másodlagos irodalom műfaji kereteit nem választja el kínai fal egymástól: a tudományos folyóiratok ma is - okkal-joggal - közölnek híryanagot, recenziókat, és fordítva: nagyon is kívánatos, hogy pl. egy retrospektív bibliográfia szöveges értékelésekkel, elemzésekkel egészüljön ki, a szemle-műfajoknak pedig egyenesen köteleességük, hogy új szempontokkal gazdagítsák a létező tudományos ismereteket. Baj akkor van, ha - stílszerűen - egy orgánumban identitás-zavarokkal küszködik, ha - mondjuk - első közleményként egy külföldi periodikumban már megjelent tanulmány fordítását hozza, vagy egy szemle-kiadvány - ismét stílszerűen - salátástálat állít elő, ha a kurrens irodalom kritikai ismertetései mellett tartalomjegyzéket, bibliográfiát közöl, és a retrospektív irodalom értékelését is magára vállalja. Ezzel ti. kioltaná saját - elvszerűen vállalt - hivatását.

Elismerem, ez a nem nagy kedvvel leírt tipológiai-fogalmi elmélkedés egy kissé feszegeti a szokásos szerkesztői bevezetés műfaji kereteit. Mentségem a véleményem: a másik ember munkája iránti figyelem dicséretes erény, ám a címzett az érdeklődésből a maga (és olvasója) számára csak abban az esetben kovácsolhat tőkéit, ha az ömpátiával és tájékozottsággal párosul. Ha nincs közmegegyezés az igazságról, könnyen úgy járhatunk, mint a viccbéli nyuszi. Lohol az erdőben, mellette fut a medve. A medve kérde: Hová futsz, nyuszi? Rohanok a vadászok elől - lőhegyi a nyuszi. Buta vagy - így a medve -, ma csak nagyvadakra lőnek. Értem én - felel a nyuszi -, de mire bebizonyítom, hogy ki vagyok, félek, későn lesz.

A nyuszit persze nem lövik le, s indulatokról sincs szó. Sokkal inkább tisztázó-jobbító szándékról, melynek jegyében - megköszönve a Kisébbségkutatás iránt megnyilvánuló bizalmat - jó szívvvel kíván szép Karácsonyt és boldog újévet minden kedves olvasójának

Cholnoky Győző

Budapest, 1994. november 15.

Nemzeti tudat.

Nemzeti és etnikai folyamatok

Az etnikai hovatartozás meghatározása: azonosulás, besorolás, hatalom

Az etnicitás (etnikai hovatartozás) és az interetnikus társadalmi kapcsolatok egyik legnagyobb hatású modelljét Fredrik Barth norvég szociálanropológus dolgozta ki (*Ethnic Groups and Boundaries*, Oslo 1969). Nagy érdeme az etnicitás szituacionista meghatározása: e kategóriát nem a kulturális sajátosságok adott tárházának tekinti, hanem valami olyasminek, amit a kérdéses etnikai határvonal mentén vagy azon keresztül zajló szociális tranzakciók folyamata hoz létre. Barth újabb munkáiban ehhez képest ugyan jobban hangsúlyozza a történetiség szempontját, igazi célja mégis az említett alapmű néhány kulcsfogalmának értelmezése, továbbgondolása.

Az etnicitás szituációs, szociális tranzakciókban gyökerező felfogása kétfajta fő tranzakciót ismer. Az egyikbe tartoznak a belső meghatározás folyamatai (azaz: a személyek a csoporton belülrre, illetve kívülrre jelzik saját identitásukat, önmeghatározásukat), a másikba pedig a külső meghatározáséi (ti. amikor egy vagy több személy X-ként, Y-ként stb. meghatároz, kategóriába sorol más személyt vagy személyeket). Ez utóbbi lehet konszenzuális (a kategorizált személy önmeghatározását elfogadó, azzal egyező) vagy konfliktuális (vélelmezett név vagy jellemzés rákényszerítése másra vagy másokra, ami nagyban befolyásolhatja az érintettek társadalmi tapasztalatait). A külső meghatározás csak elméletben lehet egyéni minősítő aktus: a valóságban a besorolásnak közönsége is van, s az ilyen aktus beavatkozás a besoroltak életébe. Az ilyen beavatkozás képessége pedig hatalmat vagy tekintélyt feltételez a kategorizálók oldalán. A hatalom és a tekintély tehát szükségképpen a társadalmi kapcsolatok szerves része.

A valóságos társadalmi életben a belső és a külső meghatározás nem különül el a fenti elméleti modell szerint: az etnikai csoportoknak, azok társadalmi határvonalainak folyamatos kialakulása, újratermelődése és átalakulása olyan kétirányú folyamat, amely a "mi" és az "ők" határvonalát keresztezve zajlik. Az egyén társadalmi és személyes identitása a külső és a belső meghatározás találkozásában teremődik meg. A társadalmi (etnikai vagy egyéb) identitás pedig kétféle lehet: nominális (pl. egy név) és virtuális (pl. a név jelentése vagy tapasztalat). Ez utóbbi megkülönböztetés analóg a státus és szerep ismert fogalompárjával, tehát az egyik lehet a belső meghatározás, míg a másik a kategorizálás (besorolás) terméke.

A belső és külső meghatározás, azaz a csoportok és kategóriák alapján felvázolható az etnikai identitás különböző szintjeinek egységes ábrába foglalt rendszere, amely azonban a szociális identitás bármely típusára alkalmazható. Ennek függőleges tengelyén fölülről lefelé az egyéni-kollektív kontinuum helyezkedik el, míg vízszintes irányban a belső-külső meghatározás fogalompárjának különböző megfelelői ("én"- "engem", énképnilylvános kép, csoport-kategória) a kontinuum egyes szintjein.

Az alkalmazott fogalmak értelmezése közben világossá válik, hogy ezek a fogalmak kölcsönhatásban állnak egymással: így pl. a külső negatív besorolás (stigma) hatással van a belső meghatározásra, az énképre, vagy pl. a kategorizálásban alkalmazott minősítések voltaképpen a kategorizálókra árulkodnak (önértékelésükről, szándékaikról), s kevésbé a kategorizáltakról (lásd a hódító spanyolok változó kategorizálását a dél-amerikai indiánokról).

A csoport-kategória fogalom pár segíthet jobban megérteni a rasszizmus és a nacionalizmus természetét is. Az etnicitás első megközelítésben befogadó természetű ("mi" csoport), a rassz pedig kirekesztő ("ők", kategorizálás). Mélyebb elemzésben a rasszizmus az etnicitás általános (egyetemes) társadalmi jelenségének egyik történelmileg specifikus formája: a faji megkülönböztetés helyzeteiben egy etnikai csoport uralomra jut vagy kíván jutni a másik fölé, s ezért azt, annak tagjait veleszületett és nem változtatható (negatív) jegyekkel kategorizálja. Az uralom legitimálását a faji ideológiák látják el. A nacionalizmus az etnicitás további történelmileg specifikus változata, amely mint politikai filozófia a polgári forradalmak korában gyökerezik, s egyfelől bizonyos területhez fűződő kizárólagos jogigényekkel, másrészt az idegen uralomtól való mentesség igényével kapcsolatos. Az identifikáció és a kategorizáció kettőssége ugyancsak jellemző rá. (Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a nacionalizmus gyökerei a premodern etnikai közösségekben is fellelhetők.)

A társadalmi kölcsönhatások folyamatában alakul ki az identitás. A szociális kategorizálás különböző kontextusokban, társadalmi szinteken zajlik, tanulmánynak ezeket veszi sorra és állítja egyfajta rendszerbe egy függőleges tengely mentén ábrázolva őket, az informálisról a formálisig terjedő kontinuumban. A felsorolt szinteket nem a teljesség igényével említi, pusztán a szerkezet érzékeltetése céljával. Az etnikai kategorizálás (megjegyzendő, hogy ez tartalmilag többnyire negatív, azaz stigmatizáló, és mindig összefügg a piaci-gazdasági érdekeltségi viszonyokkal is) szintjei ebben a megközelítésben: a mindennapi nyilvános interakció, a szexuális kapcsolatok, a közösségi kapcsolatok, az informális (pl. iskolai) csoportok tagsága, házassági és rokonsági kapcsolatok, piaci kapcsolatok, foglalkoztatási-munkahelyi kapcsolatok, közigazgatási juttatások elosztása, a politikai szervezetek s végül a hivatalos besorolás (ez utóbbiak negatív példája a nácik faji törvénykezése, az elfogadott pedig pl. a népszámlálás intézménye és felmért kategóriái).

A szerző végkövetkeztetése szerint további munka szükséges abban az irányban, hogy létrejöjjön az etnikai identitás, az etnicitás olyan elméleti koncepciója, amely integrálható a szociális identitás általános fogalmába. Az etnikai identitás, más identitásokhoz hasonlóan, a nominális (megnevezés) és a virtuális (tapasztalati) tényező együtteseként fogható fel. Ezen belül mindkettő változékony, hiszen nem statikus jellegű, hanem inkább gyakorlati megvalósulás. A belső és külső meghatározás, illetve a csoportidentifikáció és a kategorizálás (besorolás) viszonyának vizsgálata pedig szükségessé teszi a hatalom és a tekintély (autoritás) szerepének figyelembe vételét is. A téma szakértői csak az etnikai identitás minden

aspektusát és manifesztációját értelmezni képes modell megalkotásával teljesíthetik feladatukat.

Jenkins, Richard: Rethinking ethnicity: identity, categorization and power. = Ethnic and Racial Studies, 17. vol. 1994. 2. no. 197-223. p.

Ba. K.

Nacionalizmus, politikai modernizáció, etnikai alternatívák (Egy erdélyi és egy anyaországi magyar álláspont szembesítése)

Egyed Péter kolozsvári filozófus és A. Gergely András budapesti történész (a Külügyminisztérium volt államtitkára) tanulmányát szemléljük egységes műfaji keretben. Tesszük ezt azért, mert a két szerző egymástól lényegesen eltérő álláspontot képvisel egyazon kérdéskörrel. Nevezetesen: a kisebbségi identitástudat és kultúra védelmében a konzervatív és a liberális hagyomány más-más szerepet, irányt kap a két dolgozatban, ennél fogva gyökeresen eltér a nemzeti hagyományról, a modernizációról alkotott véleményük. Egybefűzi viszont a két írás szemléletét a történeti látásmód és az abszolút értékek szerepének hangsúlyozása.

Egyed Péter bevezetésképp leszögezi: a nacionalizmus politikai hagyomány a 19. század közepétől számítható térségünkben olyan örökségként, amely a nemzetekre vonatkozó közérthető értéképzetekre apellált, és a kulturális, közösségi elv hangsúlyozásával sikerrel oldotta meg (egyebek mellett — a szerk.) az egységes, normatív oktatási rendszer kiépítését.

Eszerint létezik olyan nemzeti hagyomány és nemzeti erkölcs, amely a tudat sajátos összefüggésrendszerében működik, s mint ilyen, az összetartozás szimbolikusan és esetenként gyakorlatilag — alkalmasint állami felszólításra (pl. a Ceausescu-féle népünnepélyek, amelyek a hatalom legitimációjára használták a nemzeti szimbolikát, s a rajtuk való kultikus "részvétel" színvallásnak számított) — fejezi ki, rituálisan és kötelességszerűen. Élnek vele a kisebbségek is, még akkor is, ha politikai hátrányaik származnak belőle. (Hiszen a többségi nacionalizmus más és más kulturális és politikai értékrendszereket hordoz és mozgósít.)

Az anyanyelvi oktatás és az anyanyelvhasználat szabadságfoka minősíti leginkább az uralkodó politikai nacionalizmus vehemenciáját. Ami — e szempontból — a magyar politikai örökséget illeti (közelebről a történelmi pártok programjait): az elit képtelen volt a régió adottságainak megfelelő opciót megtalálni, előkészítvén ezzel a saját történelmi bukását is.

A nemzeti kultúra intézményeinek főképp az állami iskoláknak a kizárólagossága nem fér össze a másság elismerésével, a kompromisszum talaján álló cselekvési mechanizmusokkal. A nacionalizmus ezért örökletesen intoleráns, alkatilag konzervatív és autoriter viselkedést produkál.

Létezik azonban a térség szellemi örökségének tárházában egy ellenkező hatású eszme: a vallási tolerancia. Igaz, ez a képzetrendszer maga is erős tekintélyelvűséget valósít meg, a kettő azonban mégis kizáró viszonyban van

egymással: a nacionalizmus azon igénye, hogy más népeket, fajokat kizárjon a területek és erőforrások birtoklásából, szöges ellentétben áll a "ne ölj!" mózesi tilalmával és a felebaráti szeretet krisztusi felszólításával. (Az összehasonlításból a szerző kizárja a vallási ortodoxiát, a fundamentalizmust.)

A tekintélyelvű gondolkodás filozófiailag a monizmusra vezethető vissza. A nacionalista ideológia, a politikai nacionalizmus minden esetben monista államképzettel párosul. Hatalmas veszélyt rejt magában, ha erkölcsi, tudományos és politikai értelemben a monisztikus viselkedés túlsúlyossá válik, szemben (természetesen) a politikai pluralizmussal és a hozzá kapcsolódó demokratikus struktúrákkal.

Ezeket a struktúrákat meglehetősen nehéz kialakítani akkor, ha a politikai örökség szintjén a monisztikus elv érvényesül. A negatív hagyományokat kikezdheti viszont maga a társadalom, amelyben érvényesülhetnek a plurális berendezkedés erővonalai, főleg a gazdasági érdekek tagolódása által. (A társadalom állammal szembeni fellépésében Székely is hisz, de nem a gazdaság közreműködése, hanem a közösségi hagyományok, szokások, viselkedési formák rekonstrukciója révén — a szerk.) Bonyolítja — nehezíti — a helyzetet a kommunikáció romániai állapota, mert keretében többféle értékmérce működik. Az igazságnak csak relatív képzetei vannak, s ezért majdhogynem lehetetlen nyilvánosan és mindenki számára közérthető módon politikai szándékot artikulálni. Az igazság vagy akár az igazság kimondása meglehetősen reménytelen: a nacionalista erőterében valamely társadalmi csoport mindig fenyegetve érzi magát. Pedig valamely konszenzuális igazságnak ki kell — kellene — alakulnia a társadalomban; hiába létezik pl. névlegesen szabad sajtó, ha nem jön létre az igazságra vonatkozó társadalmi szerződés.

A racionalizmusnak a nyílt társadalommal kapcsolatos követelményeit igencsak nehéz artikulálni és képviselnie egy olyan társadalomban, amely irracionális tekintélyelvűségével, kizárólag a történelmi örökség tekintély formáira hivatkozva, legitimizálja önmagát.

A helyzet paradox: a racionalizmusnak Romániában valahogy a nemzeti gondolati tradícióban volna kívánatos érvényesülnie. Figyelembe kell venni azt is, hogy a román történelmi képzetek összessége (pl. a tömegkommunikáció által megjelenítve), a história egésze egyéni tragédiákat sugalmazó cselekménysor. Ez egy olyan érzelmi attitűdött gerjeszt és tesz folyamatossá a polgárban, amely konzisztens hiedelmi formákat ölt. A hiedelem pedig támadhatatlan, bizonyításra nem szorul, mellette (ellene) nem munkálkodhat kritika, különösen nem a nemzeti (ön)kritika. Ezáltal megszűnik az alternatív történelmi elképzelések létjogosultsága is. És ami a jelenség legveszedelmesebb eleme: a nacionalista ember nem pusztán a kritikai gondolkodást utasítja el, de elutasít minden tőle eltérő értékrendet, beleértve a modernizációs kísérleteket is.

Kelet-Európa nacionalizmusai szembeszegülnek a világszabadsági folyamatoknak. Léteznek olyan történelmi képzetek, amelyek a hagyományok egyoldalú értelmezésével a versenyt nemzetidegennek tekintik, szembeállítva vele a paraszti

társadalom belső értékeit, értékteremtő képességét. Jelenkori gyakorlati példával élve: az új társadalmi helyzetben a városokban jelentős munkaerő-felesleg szabadul fel, amelyet — bizonyos politikai elképzelések szerint (nemcsak Romániában, de Bulgáriában, Moldáviában és Ukrajnában is) — vissza kell irányítani a faluba, ily módon legitimizálva azt a nacionalista opciót, amely az archaikus falusi közösségek számára kíván politikai jövőt teremteni.

Szerzőnk következtetése: a nacionalista ideológia és a politikai nacionalizmus Kelet-Európában hozzátartozik a régió történetéhez, sőt ez a hagyomány közvetlen (és erős) befolyással bír napjaink politikájára és a mindennapi cselekvésekre. Ami a jövőt illeti, a *restutio in integrum* magában rejtje a háború lehetőségét is. Az államnak (államoknak) a mítoszokkal szemben bizonyos célszerű terápiát kell alkalmaznia(uk) olyan gyógymódot, amely a nacionalizmus mellett más opcióknak is teret, lehetőséget biztosít, akár a hatalmi mechanizmusok segítségével. Ehhez viszont le kell (kellene) bontani a szinte izomorf pártállami szervezeti formát, mert különben a társadalom nacionalizmusa kizáró érvényűvé válik, mondhatni elnyeli az államot.

A szerző summázta: "Nemzeti felelősségünk az, hogy ne legyünk nacionalisták."

Politikai modernizáció és az etnikai alternatívák c. tanulmányában A. Gergely András a konzervatív és a liberális eszmerendszer és cselekvési stratégiák viszonyát vizsgálja abból a szempontból, hogy az egyik és a másik — nálunk és Kelet-Európában — miképp hat, hatott a személyes és csoportidentitás, mindenképp az etnikai identitás megőrzésére, megőrizhetőségére.

Előjáróban leszögezi: egyre kevesebben hisznek ma már a modernizáció a priori értékorientáló hatásában, a gazdasági megatrendekben, a nemzetfölötti piacok üdvtanában. A "haladás" fogalmát a közgondolkodás másfél-két évszázada a liberális szemléletmódhoz köti, a társadalomfejlődést a modernizáció lakmuspapírján mérve. A "szupranacionális" állam szemben áll a tradicionális társadalmakkal, s a szocializáció, a társadalmi szerepek vagy az intézmények differenciálódási folyamata a liberális államban értékesebb integrációt ígér. Ám ha a modern állam karakterisztikumai közül olyan jegyeket hasonlítunk össze, mint a kisebbség — többség viszonya, a tradíciók erős hatása — az írott jog (egyedüli) legalitása a spontán társadalmi részvétel — intézményes politikai hierarchia, a közvetlen — közvetett kommunikáció stb., akkor korántsem biztos, hogy a modernitás önmagában való értéket jelent.

A konzervatív gondolkodás pozitív örökségéből különösen jelentős a hagyomány szerepének hangsúlyozása, különösen a kisebbségek és az etnikai csoportok értéktudatának megőrzésében. Miközben nálunk a politikai pluralizmus és a korporatizmus rendezőelveit latolgatjuk, szerte a világban politikai gyakorlattá válik az organikus közösségek felé való fordulás, az etnikai közösségek újjáéledése. Az etnikai reneszánsz különösen a világnak ama térségeiben hódít teret, ahol mind fontosabbá válik az élettapasztalatok egyedisége, a hagyományokra való fogé-

konyság és a kultúrák specifikusan (etnikum-függően) sajátos szerkezete. Mindezt modernizációs erőszakkal elnyomni nem lehet.

Az "értékkonzervatív" hagyomány ezért napjainkban lehetőséget nyújt a politikai nemzettudat helyreállítására, a világnézet és az etnikai identitástudat megerősítésére.

A szerző sugallata: a szociáldemokrata jóléti társadalom magyarosított változata (feltehetőleg a 70-es, 80-as évekre gondol a szerző) hívta életre a konzervatív hagyomány negatív vonulatát, az egyed által is jellemzett nacionalizmust mint a politikai manipuláció és erőmegosztás eszközét, a hatalom restaurálásának törekvését, illetve ami mindezzel jár, az antiszemitizmust, szovjetellenességet stb.

A századelő Európája a liberális alkotmányosság, a szociáldemokrata tömegpolitika, a "polgári vallás" illúzióinak színtere volt, amelybe készségesen fogadtak be korábban "balosnak" ítélt eszméket is. Mindez kellemes táptalajt adott a konzervatív ideológiának, a politikai tradíciók már bevált eszközének, az etatizmusnak.

A huszadik századi konzervatívok persze már az "ésszerű újítás" elvét pártolják. Nem a konzervált egyenlőtlenségeket mentik, hanem az állam korlátozásának és a parlamentáris-participációs jogok szabad gyakorlásának programját hirdetik (éppúgy, mint a liberálisok); nem alkut követelnek a hatalomtól, s nem is kiegyezést, hanem beleszólási jogokat.

Szerzőnk szerint azért is volt szükségszerű a konzervatív és a liberális értékrendek egymáshoz közelítése, mert "századunkban egyre több kritika és ellenérvés fogalmazódik meg a modern racionalista, individualista és hedonista civilizációval szemben, egyre inkább leépül a hagyományt dogmatikusan . . . lebecsülő felfogások hatása."

A hagyomány mindig is igényelte az értékek, normák megjelenítését, ezért a sikerre vágyó politikai hatalom — legitimitása érdekében — elfogadta a társadalmi élettevékenységek kölcsönösségét, önmaga korlátozását, s ennek következményeit, a fejlődés jóléti és pszichés garanciáit, a nyelvi és kulturális pluralizmust.

Gergely úgy látja, hogy napjaink (kelet-közép-európai) válságát nem a liberális-politikai demokrácia-szocializmus idézte elő, hanem a szociáldarvinizmus-voluntarizmus-totális állam. Az eredményes válságkezelés érdekében az állam ezért kénytelen a hatalommegosztás eszközével élni, autonómiát garantálni a helyi törekvéseknek, türelemmel fogadni az etnikai és regionális identitások jelentkezését. Így találkozhat a társadalom és a hatalom az "értékkonzervatív hagyománytudatban", amely a civil mentalitás rejtett szféráiban egyfajta tisztázott viszony formáját veheti fel, megteremtve és megerősítve ezáltal az összetartozás szálait.

A politikába való beleszólás igénye — állítja Gergely, nálunk nem pusztán polgári (liberális?) tradíció: a reformkor konzervatívjai a liberálisoknál is határozottabban tudatosították azt az államképletet, amely kibékül a nemzetiségekkel, és elfogadja a lokális érdekeket, valamint a szerves értékeket.

A marxista társadalomfelfogás viszont csakis a gazdasági szerepkört tekintette domináns momentumnak (a gyakorlatban emiatt lett tisztán gazdasági szempontból is sikertelen — a szerk. megj.). A pártállami rendszerben a hatalom maga

kisebbségi bázisú volt, ami önmagában tette lehetetlenné más kisebbségek életteréne a biztosítását.

Szerzőnk következtetése: "Az etnoszféra . . . megjelenítődése nélkül csupán a hazai konzervativizmus ragacsos tévedéseinek és a nemzeti liberalizmus legszél-sőségeiből kilengéseinek a világába juthatunk."

Regionális kérdésekről szólva leszögezi: az imperializmus és a rasszizmus e században felmorzsolta térségünk államalakulatait. Megmaradtak viszont a tartományi, városi, tájegységi sajátosságok és a — vélt vagy valós — hierarchiák is, amelyek nem igazán a vér, a fajiság különbözőségeiből adódnak, hanem az eltérő helyzet, a saját történelem, a gazdasági, emberi-kulturális fejlődés következményei. A fennmaradt közösségi vagy etnikai kultúra úgy élhet tovább, ha nem kényszerül idegen, ráerőltetett minták szerinti működésre, hanem az identitás erejével egészítheti ki az "autentikus lét" lehetőségeit. Valójában a társadalom regionális tagoltsága és politikai értéktradíciója készen van, pusztán — okos államvezetéssel — élni kell vele.

Egyed Péter: Körkörös kényszerpályák, avagy milyen államformához vezet a nacionalista opció? = Regio, 5. évf. 1994. 1. sz. 3-15. p.

Gergely András, A.: Politikai modernizáció és az etnikai alternatívák. = Szivárvány, 15. évf. 1994. április (42. sz.) 78-85. p.

Ch. Gy.

Rasszizmus, antiszemitizmus, heterofóbia

A huszadik század harmincas éveiben a harmadik birodalom politikája nyomán új fogalom, a rasszizmus fogalma honosodott meg az európai nyelvekben. Többféle meghatározása van. Léon Polakov szerint "a rasszizmus a xenofóbiának extrém formája, amely az emberi fajok értékkülönbségeit hirdető 18. századi áltudományra támaszkodik". (Később a genetika, az örökléstan eredményei végképp elsőpörték ezt az áltudományos támasztékot, minthogy bebizonyosodott: az emberi csoportok közötti különbségeknek alapvetően kulturális jellegük van.)

Az első "rassz szerinti" osztályozások a francia Georges Louis Leclerc de Buffon (1707-1788), a svéd Carl von Linné (1708-1778) és a német Emmanuel Kant (1724-1804) nevéhez fűződnek. Ezek a teóriák 4-5 emberi fajt különböztettek meg a bőrszín alapján. Noha potenciálisan bennük rejtett a fehér faj primátusának kinyilvánítása, nem volt semmiféle politikai célzatosságuk.

AZ 1789 és 1815 közötti forradalmi évekhez társult érzelmi viharokban az európaiakat mindinkább germánokra, románokra és szlávokra osztotta fel. Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) a Reden an die deutsche Nation (1808) c. beszédeggyűteményében a németeket egységre, oktatási reformra és az idegenek elleni fellépésre szólítja fel, miközben a német törzs alá sorolja — a szlávok kivételével — Európa valamennyi népét, a németek az eredeti germánok, a román népek pedig a degermanizáltak. Némely írók, mint pl. Ernst Moritz Arndt (1769-1860) és Friedrich Ludwig Jahn (1778-1852), ennél is tovább mentek, és — az ógermán

világ iránti nosztalgiák alapján — Németországban kibontakoztatták a Teutshthümelei, azaz a teutománia irányzatát. Az angolszász világ sem mulasztotta el, hogy lépten-nyomon ne hangoztassa germán gyökereit.

A jeles ősökre való hivatkozás divatja különösen Franciaországban vett fel érdekes formát: míg az elmenekült nemesség frank őseire hivatkozva vindikált magának továbbra is előjogokat, addig a burzsoázia a germánok érdemeit hangoztatta, akik — írta Jules Michelet (1798-1874) francia romantikus történész — "Európa valamennyi népét újjászületéssel ajándékozták meg, és nevet adtak nekik".

Időközben a tudomány újabb és újabb ismerveket vezetett be az emberi fajok megkülönböztetésre (bőr-, haj- és szemszín, koponyaforma, testfelépítés, az agy terjedelme és súlya stb.). Így jutott el Joseph Arthur Gobineau (1816-1882) *L'essai sur l'inégalité des races humaines* (1853-1855) c. művének megírásáig, amely már címében is az emberi fajok egyenlőségét hirdeti. A fejlődés legmagasabb fokán a fehérek, azaz az árják állnak, a legalacsonyabban a négerek.

A 19. században válik uralkodóvá az a Voltaire és Goethe által vallott nézet, hogy az emberi fajok más-más ősöktől származnak. (A poligenizmus legismertebb képviselője a francia Paul Broca /1824-1880/.) Bár Charles Darwin (1809-1882) *On the origin of species by means of natural selection* (1859) c. művében a maga fejlődélméletével szétzúzza a poligenizmus pozíciót, ám ezzel párhuzamosan az emberiség kezébe rettenetesen ébresztő fegyvert ad, a természetes kiválasztódás tanát. 1887-ben Vacher de Palouge e tanra gondolva őrlt jóslatra vetemedik: "Meg vagyunk róla győződve, hogy a jövő században milliószámra fogjuk egymást öldösní a cephalikus skálán való egy-egy fokos eltérések miatt . . ."

Az első világháború másfajta szenvedélyei között a rasszizmus csekély szerepet játszott. De aztán jött a második világháború . . .

Az Európában manapság megnyilvánuló rasszizmust inkább az általános xenofóbia megnyilvánulásának lehet tartani, mint valódi fajgyűlöletnek, hiszen annak pszeudotudományos alapjai elpusztulnak.

Az antiszemitizmust csupán 1850 és 1950 között tartották a rasszizmus egyik válfajának. Valójában sokkal régebbi és bonyolultabb-ellentmondásosabb jelenségről van szó. Az antiszemitizmus ókori előzménye a judaizmus, amelyet nevetéses és destruktív kivételei miatt az akkori szerzők — Apianustól kezdve és Tacitussal befejezve — nem győztek eleget gúnyolni, miközben ezáltal a kereszténység terjedését segítették elő.

A keresztények kezdetben igazi izraelitáknak mondták magukat, akiket a nem igaziak üldöznek. Később azonban a zsidóság egészére vontakoztatták a tanúságtevő nemzet fogalmát, minthogy éppen hanyatlásuk, szétszóródásuk és pusztulásuk tanúskodik Jézus Krisztus tanításának igaza mellett. Az egyházatyák egy sor ellentmondásos nyilatkozattal tették hol nehezebbé, hol könnyebbé a szétszóródott zsidóság helyzetét (Aquinói Tamás: "A zsidók követték el minden idők legnagyobb vétkét, s ezért örökös megaláztatásra ítéltettek." — Angelus Clavasio: "Zsidónak

lenni olyan vétség, amelyet a keresztény — eltérően a heretikustól — nem büntethet.”).

Mindent összevéve azonban tény, hogy bujdosásaik, megaláztatásaik és üldöz-tetések ellenére Izrael fiai voltak az egyetlen más hitben lévők, akiket a monoliti-kusan keresztény Európa tolerált. Így miközben átkozottak és kiközösítettek voltak, egyszersmind kiválasztottak kis. A zsidóság ebbéli helyzete a 17. század végéig nem változott. Jean-Jacques Rousseau (1712-1787) és Gothold Ephraim Lessing (1729-1781) hívta fel elsőként a zsidósággal kapcsolatban a "felelősség keresz-tényekre való átvitelének" szükségességére a figyelmet. Innen már egyenes út vezetett a zsidóság emancipálódásához, amely a francia forradalomban és hatá-sára (Oroszország kivételével) egész Európában meg is valósult. Mihelyst azonban a zsidók teljes jogú állampolgárok lettek, fontos pozíciókat foglaltak el az emberi tevékenységek valamennyi szektorában.

A zsidók térhódítása láttán kezdték el őket — amúgy egy nem létező faj nevével — szemitáknak hívni, illetve megkülönböztetni az árjáktól. Mindez a múlt század 50-es éveiben ütötte fel a fejét, s nem kellett többnek, mint egy nemzedéknyi időnek eltelnie, hogy elinduljanak az első antiszemita kampányok.

A zsidóellenességnek ekkoriban három központja van. Az egyik a Vatikán, amely a szabadkőművességet azonosítja a zsidósággal. A másik Németország, ahol a zsidóságot a "rossz iránt javíthatatlanul elkötelezett" fajtának kiáltják ki. A harmadik a cári Oroszország. Itt a zsidók szolgálnak a forradalmi mozgalmak áldozati bárányaiul. (Az 1917. évi forradalom és az utána következő szovjet korszak emléke e tekintetben ma is nyugtalanítóan hat.)

A nyugati civilizációban, ha egyáltalán előfordul, az antiszemitizmusnak immár nincsenek faji alapjai, inkább középkoriasan érzelmiak, minthogy a rasszizmus mindhárom előfeltételezése, úm. vannak tiszta fajok, a tiszta fajok felsőbbrendűek, a felsőbbrendűeknek joguk van politikai, gazdasági és kulturális privilégiumra, réges régen hitelét és teherbírást veszette.

Albert Memmi (1920-), a neves tuniszi szociológus azzal a javaslattal állt elő, hogy tételessék különbség a rasszizmus és a heterofóbia között (heteros = más, különböző, eltérő; fobia = gyűlölet, ellenszenv valakivel vagy valamivel szemben). Erre azért van szükség, mivel manapság sokakban lép fel a másokkal szembeni agresszív elutasítás, még olyanok esetében is, akik kikérvék maguknak, ha bárki rasszistának nevezné őket.

A heterofóbiának ősi alapja van, minthogy minden ember fél a másiktól, a másik pedig az előbbitől. És akit hatalmába kerít a félelem, az vagy támadni kezd, vagy megfutamodik. Emiatt váltakozva minden ember áldozat és agresszor is.

A másiktól, a mástól való állandó félelmet az emberiség azzal a gáttal tudta-tudja mederben tartani, amelynek építőanyaga a társadalmi rendből, az erkölcsből, a vallásból, a jogból és a kultúrából tevődik össze. Ha azonban válságos időszak következik be, a gát mindjárt (legalábbis) szivárogni kezd. A különféle egyének és érdekcsoportok a válságot mindjárt saját kizárólagos érdekük érvényesítésével kívánják megoldani. Emiatt "kell" kiutasítani a külszágbelieket, előnyben része-

síteni a fehéreket a színesbőrűekkel szemben, preferálni a párttagokat a pártonkívüliekkel szemben, az ellenfélből ellenséget kreálni. És miként lehet a másokkal szemben elkövetett agressziót igazolni? Igen egyszerűen. Magunkat jónak, kiválónak kell feltüntetni, a másikat pedig eleve bűnösöknek, rosszaknak. Ez tulajdonképpen már rasszizmus, csak éppen biológiai talaját vesztett. Ezért kell a fogalmat manapság más, differenciáltabb fogalmakkal felváltani (negrofóbia, zsidógyűlölet, arab-, cseh-, magyargyűlölet stb.).

Az előzőekből remélhetőleg kitűnt: a rasszizmus korántsem csak társadalmi jelenség, hanem egyszersmind emocionális és irracionális táptalaja is van. Neveléssel és a kultúra segítségével lehet küzdeni ellene. "Ha egyszer lehet, kell is küzdenünk. A feladatunk az, hogy megszabaduljunk kölcsönös különbségeink keltette félelemtől, és harcoljuk az ideológiákat szülő és következképpen az egyenlőtlenségeket igazoló igazságtalanságok ellen."

Rydló, Jozef M.: Rasizmus, antisemitizmus, heterofóbia. = Slovenské pohľady, IV+109. roč. 1993. 10. c. 81-86. p.

F. T.

Kisebbségi problémák Romániában

Nagy-Románia 1918. évi létrejötte után számos nemzeti kisebbség élt és él az állam új határai közt. A mindenkori kormányzat azonban a jelentős lélekszámú népcsoportok közül is csak azoknak szentelt külön figyelmet, amelyek helyzete nemzetközi vitát váltott ki, illetve államközi problémává vált. Három ilyen csoportról beszélhetünk: a magyar, a német és a zsidó kisebbségről.

Az ó-romániai uralkodó réteg fő célja 1918 után az volt, hogy a megszerzett fejlettebb (s az eredeti Regánál lélekszámban és területileg is nagyobb) tartományok műveltebb és jómódúbb lakosságát távontartsa a politikai hatalomtól. Ez nemcsak a más nemzetiségűekre vonatkozott: a Monarchiában nevelkedett románok várakozásait, elképzeléseit sem szándékozott tekintetbe venni a királyi kormány. A régi és az új területek lakosságának, a románoknak és a kisebbségieknek pedig csak egyetlen olyan közös élményük-érmük volt, amelyet fel lehetett használni a hagyományos román politizálás fenntartására: az antiszemitizmus.

A szerző szerint épp ezért a zsidóság problémája volt a legjelentősebb a két világháború közti Románia kisebbségi politikájában. A zsidóellenességnek közvetlen előzményei is voltak az 1907-es moldvai és havasföldi parasztfelkelés antiszemita kilengéseiben, s ezek erősödtek fel az újonnan megszerzett területek nem asszimilálhatónak tűnő, más nyelvű zsidóságával szemben. A zsidók szempontjából kedvezőtlen körülmény volt, hogy a győztes hatalmak megelégedtek a zsidók állampolgári egyenlőségének alkotmányos deklarálásával (1923: ezt megelőzően azonban a békeszerződés szövegében található egy bekezdés a zsidók kulturális autonómiájáról — a szerk.) s a későbbiekben sem foglalkoztak helyzetükkel. Igaz, Romániában 1940-ig nem léptek életbe zsidók ellen irányuló jogszabályok, jóllehet

a radikális jobboldal, főleg a Nemzeti Keresztény Védelmi Liga és a Vasgárda már korábban is követelt ilyeneket.

A romániai zsidóság kiirtástól való megmenekülésének magyarázata tehát nem az antiszemitizmus erőtlenségében keresendő, hanem abban, hogy a román vezető körök már 1942 táján számoltak a nácik vereségével s az orosz befolyás visszaállításával, és jövőbeli mozgásterükre és tárgyalási pozícióik javítására gondolva tanúsítottak viszonylagos toleráns magatartást a zsidókkal szemben. (A szerző nem tér ki a többek által népirtásnak minősített besszarábiai és transznisztriai pogromokra és antiszemita "tisztogatásokra" — a szerk.)

A romániai zsidóság számáról nincsenek megbízható adatok: a román statisztikai módszerek mind a II. világháború előtti, mind az azutáni korszakra nézve megkérdőjelezhetőek (csak részben azért, mert a zsidóság vallási, nem pedig nemzeti kisebbségként szerepelt). A legelfogadhatóbb becslés szerint 1939-ben valamivel 1 millió fölött volt a zsidók száma Nagy-Romániában. Ez 385 ezerre csökkent 1945-ben, a területi veszteségek és az észak-erdélyi zsidóság nagy részének deportálása miatt. Tovább csökkent a zsidók száma a folyamatos izraeli kivándorlás következtében, amely mindvégig folyt a kommunista rendszer éveiben: a Sztálin halála után nacionalista irányba forduló vezetők még ösztönözték is, Ceausescu pedig érvként és aduként használta a Nyugattal, főleg az USA-val fenntartott kapcsolataiban. A romániai zsidóság létszáma 1991-ben mintegy 40 ezerre rúgott.

A Romániába került magyarság létszáma 1,5 millió körül volt 1918-ban. A magyar kisebbség helyzetét a szövetséges hatalmak a kisebbségvédelmi szerződések rendszerével vélték rendezni. (A rend kedvéért: a Romániával kötött szerződés Kisebbségvédelmi előírásai nem a teljes magyar etnikumra, csupán a székelyekre vonatkoznak — a szerk.) Ezek előírásait, legalábbis azok betűjét, Románia betartotta, egyébként azonban a vidéki és városi magyarság közéleti és gazdasági befolyásának megtörését diszkriminatív intézkedések sorával (az agrár-reform célzatos végrehajtásával, a köztisztviselői kar románosításával Erdélyben stb.) erőltette. Ezt részben a magyar kisebbség állítólagos revizionista törekvéseivel indokolták. A szerző szerint nem Románián múltott a *modus vivendi* kialakulása: szerinte ezt Budapest magatartása hiúsította meg, amely szüntelenül támadta Bukarestet a Népszövetség fórumain, és revizionista céljaihoz megszerezte Németország, Olaszország, sőt a Szovjetunió támogatását is. Nyíltan magyarelles jogszabályokat azonban nem léptették életbe Romániában.

Az 1945 utáni fejlődésről szólva a szerző kiemeli, hogy a két ország közötti, a kommunisták által diktált "testvériség" szellemében létrejött a magyar autonóm tartomány, amely rendkívül széles körű jogokat és kiváltságokat biztosított a romániai magyar lakosságnak (a szerző eközben elfelejti, hogy mindez a romániai magyarság legfeljebb egyharmadát érintette — a szerk.). A magyarelles irányzat folyamatos erősödését a szerző következetesen külső okokra vezeti vissza: Gheorghiu-Dej nacionalista kommunizmusának eredete szerinte Sztálin halála utáni hruscsovi reformokban keresendő, amelyeket a román pártvezetőség nem kívánt

követni, és mivel 1956 után a Kádár-rendszert is revizionistának tartotta, a kisebbségek rovására felerősítette a közélet, a kultúra, az oktatás románosítását. Ceaușescu tovább haladt ezen az úton, még inkább korlátozva az "együttélő nemzeti-ségeknek" átkeresztelt kisebbségek jelenlétét és képviselőit, s kiegészítve a románosító politikát egy új elemmel, a moldvai és havasalföldi románok tömeges betelepítésével Erdélybe.

Sajátos nézőpontjának megfelelően a szerző ezt a folyamatot is külső okokra vezeti vissza, sőt egyenesen Budapest felelősségére céloz. A Ceaușescu-féle diszkrimináció és betelepítés ui. szerinte nem a magyar kisebbség arányszámának csökkentésére irányult, hanem inkább a rendszerrel összeegyeztethetetlen, ám a magyarsághoz kapcsolódó "burzsoá" történelmi és kulturális értékek felszámolására. A magyarellenos intézkedések — olvashatják a dolgozatban, fő oka Erdélyen kívül keresendő, mégpedig Moszkva "oszd meg és uralkodj" politikájában, amely a nemzetiségi kérdés igazságos megoldásának jelszavát fel-felvetve (s ebben Budapesttel összejátszva) valójában az erdélyi határmódosítás lehetőségével próbálta sakkban tartani a "független kurzust" követő román külpolitikát. Ez persze csak erősítette a románosító igyekezetet, de bátorította a Magyarországon kívül nyíltan tevékenykedő magyar revizionistákat is. (A Kreml eszerint a nyugati magyar emigráció kezére játszott volna! — a szerk.) Az 1990-es fordulat óta mind a budapesti, mind az erdélyi magyar politikusok gyarapították a revizionisták sorait, sőt a magyar és némely nyugati kormány Romániát bíráló véleménye is őket erősíti. Végül a szerző abban látja az erdélyi magyarság problémáinak (s a vele szembeni bizalmatlanságnak) további fő okát, hogy ez a népcsoport, látva a jólét és a demokrácia magasabb fokát odaát, jobban szeretne Budapest fennhatósága alá tartozni. Fischer-Galati szerint a magyar kisebbség a román kormányzat békülékeny törekvései ellenére is ezért nyugtalan, és ezért nincs kilátás problémájának megnyugtató rendezésére a közeli jövőben. Ráadásul ezt — mint írja — egyaránt nehezíti a román nacionalista ellenzék politikai nyomása és a magyar irredentisták fokozódó (!) aktivitása.

A német kisebbség helyzetének rövid áttekintése után (1918-ban mintegy 750 ezer német került Nagy-Romániába, ebből 550 ezer volt az erdélyi szászok és a bánági svábok száma; a folyamatos és Ceaușescu alatt hivatalosan ösztönzött kivándorlás ezt a számot mára 300 ezer alá csökkentette) a szerző csak a cigányságot említi meg számottevő kisebbségi etnikumként, és létszámát 220-250 ezerre teszi. (Ez nyilván hivatalos eredetű adat erősen eltér más források becsléseitől — a szerk.) A többi kisebbségi etnikum összlétszáma a szerző szerint legfeljebb 250 ezerre tehető, akinek végkövetkeztetése ennyi: Romániában a kisebbségek helyzete, noha jogilag és alkotmányosan kevesebb védelemben részesülnek néhány más állam kisebbségeinél, sokkal kedvezőbb, mint azt a hazai és külföldi bírálók ecsetelik.

Fischer-Galati, Stephen: National Minority Problems in România: Continuity or Change? = Nationalities Papers, 22. vol. 1994. 1. no. 71-81. p.

Szociológiai felmérés a romániai etnikumközi kapcsolatokról

A román szerzőpár tanulmányának címe (Az RMDSZ egy közvéleménykutatás tükrében) kissé félrevezető: témája ti. felöleli a romániai (elsősorban erdélyi) etnikumközi kapcsolatok minden lényeges aspektusát. A cím és a tárgy eltérését nyilvánvalóan az a szerkesztői szándék okozta, amellyel az RMDSZ-ről szóló tematikus számba kívánta illeszteni a jelen írást.

Maga a tanulmány egy román szociológiai intézet által — a Korunk Baráti Társaság felkérésére — végzett felmérés adatait és a belőlük nyert összefüggéseket közli. A vizsgálat célja: adatokat nyerni arról, hogy a lakosság miképpen percipálja az interetnikus kapcsolatokat, különös tekintettel a magyar kisebbség helyzetére (mind saját, mind többségi nézőpontból). Az interjúk felmérést két szakaszban végezték el: először egy 1022 főből álló országos mintán (közülük 80 személy volt magyar); másodsor — a válaszok megbízhatóságának növelése érdekében — egy 246 főnyi kiegészítő (magyar) halmazon.

A vizsgálat átfogó témakörei: a megkérdezett személy viszonya a társadalmi környezethez; álláspontja a kisebbségi jogokról; véleménye a román politikai intézményekről; végül Románia és a szomszéd országok kapcsolatának értékelése.

1989 után a romániai lakosság lépten-nyomon szembekerült a társadalmi kérdések — jobbára ideológiai töltetű — nyilvános megvitatási módjával. Ez hozta magával a közvetlen tapasztalatokból származó és a tömegtájékoztató útján nyert megítélések markáns eltéréseit. Így a megkérdezettek többsége (mind a román, mind a magyar megítélés szerint) azt állította, hogy családtagjaival (71%), szomszédaival (77%), munkatársaival (65%), az azonos helyséből származókkal (74%), végül a más etnikumú személyekkel (81%!) fennálló kapcsolatai ugyanolyanok, mind 1989 előtt voltak. Viszont amikor a közvetlen tapasztalatokon túlívelő társadalmi (gazdagok és szegények, románok és magyarok, munkások és értelmiségiek stb. közötti) konfliktusok értékelésére került sor, a válaszadók többsége a helyzet rosszabbodása mellett voksolt. Itt azonban már elég jelentős eltérés mutatkozott a román és a magyar megítélések között: míg az erdélyi románok 53,2%-a, a regátiak 54,5%-a, addig a magyaroknak csak 36,2%-a vélekedett így. (Feltesszük, a befolyásolhatóság fokának különbségéről van szó — a szerk.)

A társadalmi problémák fontossági rangsorában — mind a románok, mind a magyarok véleménye szerint — első helyen a gazdasági, a másodikon a politikai, a harmadikon pedig az etnikai terület áll. A különbségek azonban a magyarok ítéletében sokkal kisebbek (76-50-29), mint a románokéban (84-31-17). (Az adatok helyes értelmezéséhez tudni kell, hogy a magyarok a privatizációt, a románok a termelésnövekedést sorolták a gazdasági kérdések közé.)

Az etnikumközi kapcsolatok percipálása során a románok, mind a magyarok az 1989 utáni időszakot tekintik a legrosszabbnak, viszont a korszak megítélése román részről kategorikusabb. A szerzőket meglepi, hogy a magyarok az 1965-1971-es időszakot ítélik kedvezőbbnek az 1971-1989 korszakhoz képest. (A cso-

dálkozás nem igazán indokolt: az utóbbi korszakot a magyar települések létét fenyegető falurombolás terve fémjelezte — a szerk.) Abban sincs semmi meglepő, hogy a románok rosszabbnak ítélik az 1940-1945 közötti időszakot az interetnikus kapcsolatok szempontjából, mint a magyarok, s hogy az észak-erdélyi románok véleménye kedvezőtlenebb, mint a dél-erdélyieké.

A felmérés külön kérdéscsoportot áldozott az 1990 márciusi marosvásárhelyi atrocitások háttérének a feltérképezésére. A válaszok az egyetértés hiányáról tanúskodnak: a magyarok (rangsorban) a románokat, a Vatra Romaneascát, az ország vezetését és a rendőrséget okolják; a románok okmegjelölő ítéletében az RMDSZ és a magyarság viszi a prímet. Mégis, a magyarok véleménye globálisan toleránsabb a románokénál: kisebb mértékben hibáztatják a másik etnikumot. (A Kovászna, Hargita és Maros megyei magyarok véleménye radikálisabb a magyar vélemények átlagánál.) Mindkét csoport hibáztatja a helyi adminisztrációt és az ellenzéki pártokat, az előbbit nagyobb, az utóbbit kisebb mértékben.

Érdekes összefüggésekre világít rá az egyes etnikai csoportok önmagukról alkotott képének egybevetése a "külső" csoport értékítéletével. (Egyébként az ítéletek ütközését csak a román és magyar etnikum esetén végezték el a szociológusok; felmérésben piciny populációval szereplő német, zsidó és cigány etnikum esetén megelégedtek a külső megítélések regisztrációjával.)

A csoportok képének megrajzolásához kilenc sarkított jelzőpárt alkalmaztak. Az ellentétpárok közül — a román és magyar vélemények kvantitatív értékeit tekintve — a legnagyobb különbség a szigorú-engedékeny, szelíd-erőszakos, egységes-széthúzó, megbocsátó-bosszúálló tulajdonságoknál mutatkozott, azaz a kedvező tulajdonságokat mindkét csoport magának vindikálja és megfordítva. (A táblázatban közölt összevont értékek azonban minden esetben a románok javára szólnak. Ez csak úgy következhetett be, hogy a skála értékeit súlyozták a román és magyar populáció elemszámával, vagy a magyar véleményeknek önkritikusabbnak kellett lenniük. Erről a szöveges elemzés azonban nem tesz említést.) A legkisebb eltérések a szorgalmas-lusta és a fegyelmezett-fegyelmezetlen jelzőpároknál mutatkoztak magyarok és románok között.

A vélemények eltérései mögött legnagyobb súllyal az előítélet szerepel. Erre utal az, hogy a különbségek Erdélyben kisebbek, mint a magyarok és regáti románok véleménye között.

A csoportközi távolság vonatkozásában: mind a román, mind a magyar populáció a német etnikumot tartja magához a legközelebb állónak, s legtávolabbinak a cigányokat. E részvizsgálatból is kitűnt, hogy az erdélyi románok számára kisebb a távolság a magyarokkal szemben, mint a regáti románok percepciójában.

A kisebbségi jogok közül a románok jórészt elfogadják azokat a jogokat, amelyek gyakorlásához már hozzászoktak: a kisebbségek nyelvén megjelenő újságokat, folyóiratokat és a nemzetiségi tv-adásokat. Az egyetértés sokkal kisebb mérvű az anyanyelvű iskolai és egyetemi képzés megítélésükor és teljes az elutasítás a kisebbségek külön iskolái és egyetemei, valamint az anyanyelv hivatalos használata tekintetében. Igen jelentősek a véleménykülönbségek románok

és magyarok között a következő jogok tekintetében: a) többnyelvű feliratok elhelyezése kisebbségek által lakott településeken; b) magyar prefektusok kinevezése magyar többségű településeken; c) magyar többségű vidékeken a románok érdekeinek megfelelő képviselete.

A tanulmány külön fejezetben értékeli a tömegtájékoztatást. Nem meglepő, hogy a magyarok fele helyi, nem román nyelvű újságot olvas a legszívesebben, ezt követi a népszerűségi listán a Romániai Magyar Szó és a helyi román nyelvű sajtó. (A legalacsonyabb értékkel a Románia Mare szerepel.) Ami a televíziót illeti: a leginkább figyelemmel kísért típus a román tv magyar nyelvű adása (52,8%), a híradó (46,6%), végül a területi stúdiók műsorai következnek. (A felmérés időpontjában a Duna TV még nem működött — a szerk.)

Ami a magyar nyelvű tévéműsorokkal kapcsolatban megjegyzendő: a románoknak sokkal nagyobb hányada formál ítéletet róluk, mint ahányan nézik. A magyar lakosok 81%-a mellett a románok 29%-a is rendszeresen vagy alkalmanként megnézi a magyar műsorokat, viszont e műsorok csak a magyarok problémáival foglalkoznak, s csak őket érdeklik. (A magyaroknak csak 29%-a vélekedik eképpen.) A két adat különbségéből következik: a magyarok sokkal inkább igénylik az etnikumok közötti kommunikációt, s a románok vélekedésében pedig jóval több az előítélet, mint a tapasztalat, ismeret. (Sajnálatos, hogy szociológusok mellőzték a rádiózás elemzését — a szerk.)

A politikai viszonyok elemzése során kitűnt, hogy a magyarok általában jó véleménnyel vannak a Demokratikus Konvencióhoz tartozó pártokról, ezen belül az RMDSZ-ről 66,7%-uk formál jó vagy igen jó véleményt. Értékelésük negatív rekordját a nacionalista pártok viszik el. A románok nagy része azt gondolja, hogy a magyar nyelvű adások inkább az RMDSZ szempontjait tükrözik, mintsem a magyar lakosságét.

A románok 40,4%-a véli úgy, hogy fennáll a konfliktus lehetősége valamely szomszéd állammal; a magyaroknak csak 26,4%-a gondolja ezt. A "veszélyességi rangsor" a román csoportnál: Oroszország, Magyarország, Ukrajna, a magyaroknál: Oroszország, Ukrajna, Magyarország. Általában igaz, hogy azok számolnak a konfliktus lehetőségével, akik jó véleménnyel vannak a kormányt támogató pártokról.

Igen jelentős véleménykülönbség van a románok és a magyarok között a következő kérdésekben: "Magyarország nem mond le soha az Erdély iránti igényéről"; "Magyarországon általában románellenes hangulat van". Érdekes viszont, hogy a románok nagyobb része is természetesnek tartja a magyar kormány érdeklődését a romániai magyarok iránt. (Sajnálatos, hogy az elemzés ezúttal is elmaradt; az adat grafikonról olvasható le — a szerk.)

A két ország kapcsolatának állapotáért viselt felelősség "címzettje" a román vélekedésben elsősorban Magyarország, a magyarokéban Románia. A közölt grafikonról viszont leolvasható, hogy a románoknak több mint a fele a két ország közös felelősségét állapítja meg, a magyaroknál ez az arány kb. 40%.

A szerzők összefoglalásként megállapítják, hogy a "másik" csoporthoz való empatikus viszonyulás tekintetében a magyarok bizonyultak "nagyobb tolerancia-

és diszponibilitásfokkal" rendelkezőknek. Hozzáteszik viszont, hogy a kisebbséghez tartozás státusa önmagában igényli a másik megértését. Nem zárják ki végül annak a lehetőségét sem, hogy a magyarok — a kérdőív kitöltése után — tudatosan tartózkodtak a radikális, kategorikus vélemények megfogalmazásától.

Galat, Mara-Ilena — Kivu, Mircea: Az RMDSZ egy közvéleménykutatás tükrében. = Korunk, 3. folyam, 5. évf. 1994. 3. sz. 47-71. p.

Ch. Gy.

Vegyesházasságok Pozsony környékén

Az etnikulturális folyamatok olyan kisközösségi szintű vizsgálata, mint amilyen a családé, illetve a rokonságé, lehetővé teszi az etnikai kapcsolatok kialakulásának és dinamikájának aprólékos elemzését.

Ezt próbálja kétségbe vonni a családi és rokoni introvertáltságról, illetve az etnikai endogámiáról kialakult vélekedés. Az elmúlt évtizedekben az etnikailag vegyes területeken végzett vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy a házastárs kiválasztása során igencsak gyakran figyelhető meg a kifelé való nyitás is. A jelenség különösen az egymással szomszédságban élő társadalmak, az etnikai szórványok és zárványok érintkezési zónáiban közismert.

A szerző mikrovizsgálatának témájaként egy olyan család példáját választotta, amelynek egy rokonsági körön belüli etnikai útja 150 év óta követhető.

Az életutak Somorjáról, a Csallóköz felső részéről indulnak. A várost és környezetét németek és magyarok lakták. Mellettük előfordultak még kisebb-nagyobb szlovák, szerb, horvát és zsidó etnikai csoportok is. 1918 után a terület jórészt elszlovákosodott, és a megfigyelés időszaka alatt már valóságos érintkezési zónát képezett a magyar és a szlovák etnikum között. Az ilyen zónák jellemzője, hogy nem lehet szigorúan meghúzni a pontos etnikai határokat. A környezet etnikai tarkasága a vizsgált család etnikai történetében is kimutatható.

A Klimics-család Somorján a 19. sz. első harmadában telepedett le. Nevéből ítélve a család valószínűleg horvát eredetű, de a letelepedés időszakában már horvát eredetű magyar családnak számított. Érdekes, hogy a család leszármazottjai több összefüggésben is rác, azaz szerb származást emlegetnek, aminek ellentmond a család római katolikus vallása. Ez ui. élesen áll szemben a szerb etnikai identitással. Valószínűleg ezen a területen a rác etnikai megnevezés nemcsak a szerbekre, hanem azokra a horvátokra is vonatkozott, akik a szülőföldjüktől távol éltek.

A tanulmány részletesen két testvér, Klimics Izabella (sz. 1867) és Klimics Vilma (sz. 1877) családjáról szól. A családfa és az életrajzi adatok ismertetése után megállapítja, hogy érdekes etnikai mutató a házastárs kiválasztásának preferenciája. Az etnikai endogámia mindkét lány esetében csak az ideák szintjén létezett, mert végül is a nővérek idegen etnikumú személlyel kötöttek házasságot.

A következő generáció esetén már nehéz etnikai szempontból céltudatos partnerválasztást feltételezni. A párválasztásnál a fiatalok mozgáskörzete volt a

meghatározó. Társadalmi szempontból általában magas presztizsű partnert választottak.

Az utódok harmadik generációjában a véletlennek köszönhetően az összes lány gyermekora a második világháború idejére esett, s mire eladósorba kerültek Dél-Szlovákia megszünt Magyarországról része lenni, s így a lányok leginkább szlovák családokban találták meg a partnereiket. Az etnikai hovatartozás kérdése — tekintettel a magyarokkal és a németekkel szembeni háború utáni repressziókra — ugyancsak a szlovák nemzetiség preferenciáját jelentette számukra. De ettől fontosabb volt a művelődés iránti igény, amelyet csak szlovák kapcsolatok révén lehetett kiegészíteni. A vizsgált család nőtagjai közép- és felsőfokú tanintézetekben tanultak.

A családi és házastársi viszonyok később mégis a többnyelvűséget tették általánossá. A gyerekek többsége, minthogy együtt élhetett a nagyszülőkkel is, a szlovák mellett németül és magyarul is beszélt. Amikor azonban az együttélés lehetősége megszűnt, vagy túl rövid ideig tartott, a megmaradó szlovák mellől kikopott a német és a magyar.

A kutatás érdekes fejezete volt a különböző generációk etnikai tudatának vizsgálata. Egyértelmű válaszokat azonban a szerző állítása szerint sem sikerült kapni. Ennek valószínűleg az az oka, hogy az etnikai identitás tudatos megvallása családi környezetben nem volt lényeges dolog. Konfrontációra csak idegen etnikumú partner bekerülése esetén kerülhetett sor. A családba való bekerülés után azonban gyorsan kialakult a konfrontáció nélküli együttélés modellje. "Ezeket a konfliktusokat egyébként is hordozta a nagy történelem, a külső társadalmi környezet, s velük szemben védekezni csak a család belső megszilárdulásával lehetett."

Ez a belső konszolidáció pedig egyértelműen plurális jelleget hordozott magában. Három-négy generáció életében a család etnikai jellege azáltal változott meg, hogy a házastársak idegen etnikai közösségből származtak, és velük együtt a családon belül a magukkal hozott nyelv vált elsődlegessé, ami rendszerint összefüggésben állt a makro szintű etnikai, politikai változásokkal is.

Batíková, Marta: Vegyes házasságok Pozsony környékén. = Regio, 5. évf. 1994. 1. sz. 118-127. p.

K. O.

Magyar-szlovák interetnikus kapcsolatok Somorján

Az itt ismertetett kutatási jelentés a Centre de Recherche sur les Sociétés Post-Communistes (CRESPO) kezdeményezésére jött létre, s mint ilyen része egy átfogóbb projektnek. A tervezet annak felderítését célozza, hogy milyen a kisebbségi magyarság együttélése Szlovákia, Szerbia és Románia többségi népével.

Szlovákiában egy magyar többségű falu és az ugyancsak magyar többségű kisváros, Somorja (Samorín) volt a felmérés színhelye. A somorjai vizsgálatban 2-2 szlovák és magyar nemzetiségű kutató vett részt, foglalkozás szerint egy-egy etnológus, újságíró, szociológus és politológus. Egy-egy kutatóra 10-10 kötetlen,

de irányított beszélgetés jutott, amely anyanyelven és — a felnőttek esetében — négy szemközt folyt le. Az interjú-alanyok nemzetiségi összetételét a település nemzetiségi összetételét tükröztetve alakították ki. A több magyar interjút a csoport — egyenlő teljesítmények mellett — azért abszolválhatta sikeresen, mivel szlovák tagjai is bírják a magyar nyelvet. (Az alanyok névtelenek, "kemény" adataikat a jelentés melléklete sorolja fel.)

Az összegyűjtött interjúkat a kutatási jelentés a következőképpen dolgozza fel: az egyes kérdéskörökre vonatkozó nyilatkozatokból előbb kivonat készül, s ez kerül az egyes fejezetek első helyére. Maguk a teljes nyilatkozatok ezután következnek, mindig a mellékletben sorszámossal szereplő személyekre történő utalással. (Noha az anonimitás követelményének ez a melléklet mindenben megfelel, e jelentés kéziratos magyar változatának helyi olvasói, lévén Somorja kisváros, játszva azonosították a szondázás egyes beszélgető partnereit.)

A "Miben is mások azok a másikkal" kérdéskör az etnikai sztereotípiák felderítésére szolgált. E tekintetben a megkérdezettek meglehetősen tétovák voltak. Sokan nem is nyilatkoztak erről, ha mégis, azt felelték: nincsenek lényeges különbségek. A magyarok véleményei az újonnan ideköltözött szlovákokra vonatkoznak, miközben e kérdéskör vonatkozásában túlnyomóan a visszafogottság a jellemző.

A szlovákok, akik a magyarok értékelésére vállalkoztak, nem a somorjai magyarokat értékelték, hanem általános értékítéletet mondtak róluk. Mindkét részről elhangzott politikai töltetű minősítésként az erőszakosság, ám ezt is sokan árnyaltan fogalmazták meg.

A két etnikum együttélése változó minőség. Erre nézve az alábbi kép kerekedett ki a válaszokból: Az együttélést a megkérdezettek többsége Somorján jónak, de legalábbis megnyugtatónak tartotta. Viszont az is kiderült, akadnak neuralgikus felületek benne. A magyarok közül többen felpanaszolták, hogy az újonnan beköltözött szlovákokkal nem lehet kommunikálni, mert nem tudnak és nem is akarnak tudni magyarul. (A nemrég beköltözött szlovákok ugyanezt kifogásolták a helybéli magyarság magatartásában, csak éppen az államnyelv nem tudásával vagy tudni nem akarásával kapcsolatban.) Ezzel szemben a meggyökeresedett somorjai szlovákok tudnak magyarul, s ha úgy hozza a helyzet, akkor a somorjai magyarok is tudnak a velük való kommunikációban szlovácul. Ennek ellenére a somorjai bilingvizmus aszimmetrikus — a magyarok javára.

A két etnikum között időnként a politikai indítékok is javítják vagy rontják az együttélés minőségét. Ebben pl. egyaránt negatív szerepet játszik az MTV Panoráma műsora és a Matica slovenská központi és helyi tevékenysége. Különösen a határkérdés "lebegtetése" borzolja fel a kedélyeket. A szlovákok hajlamosak e kérdéskörrel kapcsolatban "globális" s nem pedig somorjai ihletésű válaszokat adni.

Az interjú következő kérdéspárja az volt, hogy "miként érzékelik a magyarok a nemzeti államban való létet, illetve a szlovákok a nemzeti államon belüli kisebbségi létet".

A magyarok erről a pikáns kérdésről nem igen nyilatkoztak a mikrofonba, akik mégis, azok elmondták, hogy nem akarnak innen elköltözni, nem kívánják a határ megváltoztatását, élni akarnak meghatározott nemzetiségi jogaikkal. A magyar válaszokban a gazdasági mozzanat is fel-felbukkan: Szlovákiában könnyebb élni.

A szlovákok félnek a határ megváltoztatásának lehetőségétől, sajátos "kisebbségi" létüket pszichés feszültségekkel élik meg. Erről a kérdéstről ők sem nagyon akartak nyilatkozni.

Általában megjegyezhető: a kettős kérdés felvetése ilyen általánosított formában nem volt szerencsés, mivel az emberek többsége inkább saját problémakörén belül foglalkozik ilyenfajta gondolatokkal.

A mindennapi életvitel színterei közül a kérdések az iskola, a kultúra, a hivatalok-munkahelyek-szolgáltatások, a szomszédság és barátok, az egyház és a család problémái felől érdeklődött.

Somorján többféle iskola van. Ezek egy része vegyes tannyelvű, már részük tisztán szlovák vagy magyar. Sok somorjai fiatal jár pozsonyi iskolákba.

Az iskolával kapcsolatban ismét felmerült a nyelvi kérdés. A szlovákok uniszónó mondták: a magyarok közül mindenki tanuljon meg annyira szlovákul, hogy megértesse magát. Ezzel szemben senki nem követelte közülük, hogy mindez anyanyelvi szinten történjen meg.

A magyarok szerint a somorjai szlovákoknak is illenék valamennyire tudniuk magyarul. Ám e tekintetben a szlovák tannyelvű iskolák nem tesznek semmit.

Per tangensem került szóba a történelem tananyaga, illetve az, hogy a vegyes tannyelvű szakmunkásképzésben a magyar háttérbe szorul.

Az iskolával kapcsolatos "interetnikus érintkezések", vallották a megkérdezettek, a felmerülő problémák ellenére is jók.

A kulturális ellátottság hiányosságaira a somorjai szlovákok panaszkodtak. A rendezvények kihirdetése magyarul történik, a jegyek árusítása magyar kézben van, s alig van olyan rendezvény, amelynek a nyelve szlovák lenne. Ha hébe-hóba akad is, általában kevésbé színvonalas, kevésbé rangos, mint a hasonló magyar.

A magyar megkérdezetteknek alig voltak ilyen panaszai. Mindössze azt kifogásolták, hogy a könyvesboltot szlovák vezeti, ami szerintük nem méltányos.

Pozitív példaként az a közös szlovák-magyar vállalkozás hozható fel, amelynek jegyében a régi zene ismertetése folyik. Ez nyári fesztivállá fejlődött.

A hivatalok megítélése ismét a nyelvi kérdés körül forog, mégpedig akár az ügyintézés, akár az alkalmazkodásokat illetően. Erős igény itt a magyarul tudás.

A legtöbb probléma a kereskedelemben és a szolgáltatásokban adódik. S minthogy e vállalatok érdeke a minél több vásárló-fogyasztó, a megoldást mindekelőtt kétnyelvű eladók-kiszolgálók foglalkoztatása jelenti.

A szomszédsági kapcsolatok a magyarok szerint gáncstalannak mondhatók. A magyar környezet túlsúlya a szlovákoknak e tekintetben is több nehézséget okoz. A barátkozás az újonnan jött szlovákokkal meglehetősen esetleges; a konfliktus-megelőzési mechanizmusok sincsenek kimunkálva.

Mind a katolikus, mind az evangélikus egyházban magyar túlsúly van. Ennek ellenére mindkét egyház igyekszik egyenlő mércével kezelni a két etnikumot, ami bizonyos esetekben kizárt dolog (pl. a szlovák katolikusoknak csak "éjféli előtti miséjük" van, mivel az igazi éjféli mise a többségi magyaroké).

Azok, akiknek családjában szlovákok és magyarok is élnek, általában a leginkább toleráns polgárok. S korántsem csak saját családjuk vonatkozásában, hanem teljes nézetrendszerüket illetően. (Azért megjegyzendő: akadt néhány olyan "ketős kötődésű" kiszemelt is, aki nem volt hajlandó nyilatkozni.)

A vegyes házasságot a legtöbb szlovák és magyar beszélgető partner nem ítéli el, természetes dolognak, a szerelem és a vonzalom dolgának tartja. Csak kevesen látják benne az elnemzetlenedés eszközt.

A felmérésnek volt egy "Gyermekszemmel" című oldalága is, amihez a városka szlovák és magyar tannyelvű általános iskolájának 8. osztályában tartott csoportos beszélgetés szolgáltatott adatokat. (A pedagógusok nem voltak jelen.)

A szlovák iskolába sok magyar nemzetiségű tanuló is jár. Ők nehezményezték, hogy a korábban kommunista pedagógus manapság túlbuzgó Matica-aktivista. Egy másik pedagógus is hasonlóképpen viselkedik, s a magyarokat mindig nagyon rossz színben tünteti fel. Érdekes a szlovák osztály egyik szlovák tanulójának kérdésfeltevése, hogy ugyan jó szlováknak tekinthető-e, mivel semmiféle gyűlöletet nem érez a magyarok iránt.

A magyar iskola tanulóinak többsége felettébb tüzetes információkkal rendelkezett a szlovák-magyar kapcsolatok felől. Tájékozottságuk kerek és általánosítható megállapításokban öltött testet. Gondolkodásukból a felnőttek világa érzett ki, s a közismert sztereotípiákkal volt tüzdelve. Mindazonáltal megnyilatkozásaikban jelen volt a másik, a másság iránti türelem összetevője is.

A kutatás summázataként a szerzők a következőket szögezik le: a vizsgálódás dokumentálta, hogy mind a szlovák, mind a magyar nemzetiségű állampolgárok között egyaránt akadt nemzetileg erősen motivált, illetve megbékült, toleráns egyén, miközben az utóbbiak voltak többségben.

A megkérdozettek mindegyike, akár szlovák, akár magyar nemzetiségű volt az illető, valamennyi kérdéskör vonatkozásában a nyelvi kérdés elsődlegességéről nyilatkozott. Viszont a gazdasági, faji, hitbéli és kulturális szempontok senkinél sem léptek fel konfliktusok forrásaként. Jelentős konfliktusforrás az újonnan (általában homogén etnikumú vidékről) beköltözött szlovákok és a magyarok közötti viszony, amely ismét csak nyelvi kérdésként manifesztálódik. Így hát a nyelv az egyetlen olyan kulturális érték, amelynek mentén tudatosan a másság és az etnikai hovatarozás ténye. Úgy tűnik, hogy a közös történelem interpretálásán vagy dezinterpretálásán alapuló történelmi tudat napjainkban igencsak kitüntetett politikai eszköz.

Batfková, Marta — Navrátil, L'ubomír — Öllös László — Végh László: Mad'arsko-slovenské interetnické vzťahy v Šamoríne. = Slovensky národopis, 42. roč. 1994. 1. c. 73-91. p.

A meghatározó horvátországi politikai konfliktusok az 1990. évi választások után: horvát megközelítésben

Az 1990 elején lezajlott választások két ellentét formálódását segítették elő: egyfelől a korábbi hatalmi erők és a korábbi ellenzéki blokk konfliktusát, másfelől az új horvát kormány és a szerb nemzeti mozgalom szembekerülését. Természetesen mindkettőnek megvolt a választások előtti története, de teljes mivoltában a választások következtében mutatkozott meg.

Végkifejletük viszont annál inkább különbözik: az előbbi esetben politikai kiegyezés született, míg az utóbbiban a politikai szembenállás átment katonába, s végül valódi háborúskodásba torkollott.

A választások eredményeként a korábbi ellenzék abszolút többséget szerzett a parlamentben, de a konfliktus itt nem is az addigi kormányzati erők leváltásából, hanem a szembenálló választói testületek polarizálásából keletkezett. Más volt szocialista országban nem mentek ilyen messzire a dolgok, hisz egyeseknél (magyarok, lengyelek, csehszlovákok) a korábbi hatalmi erők összeomlottak, másoknál (románok, albánok, szerbek stb.) a korábbi ellenzék a választásokon súlyos vereséget szenvedett. Hogy miért élhette túl a korábbi kormányzati blokk a választásokat elsőpróú vereség nélkül Horvátországban, arra talán az szolgál magyarázatul, hogy itt a megelőző időszak viszonylag liberális, viszonylag puha diktatúrát mutatott. Emellett nem csekély rétegek (pl. a tengerparti idegenforgalom révén) igen jól megélték a korábbi rezsim idején is.

A választások után a volt és az új kormányzati erő politikai paktumot kötött. Ez arra volt hivatott, hogy a diktatúrából a demokráciába való átmenet úgy biztosítsa, hogy közben a "meg nem támadás" elve érvényesüljön. Mentalitás terén ez azt kívánta, hogy mindkét tábornak le kellett mondania a totalitárius rendszerekre jellemző "vagy ellenség — vagy barát" típusú gondolkodásról. A korábbi irányító rétegnek el kellett fogadnia a választások legitim eredményét, nem illett neki a győzteseket mindenáron legyőzendő ellenségnek tekinteni, mert ez az intézményi keretek felrúgásához, egyfajta "forradalomhoz" vezetett volna. A kompromisszumkeresés technikája biztosította, hogy a demokratikus intézmények működését valódi veszély nem fenyegette.

Az új vezető erő oldalán a megjegyzés szándéka azt jelenthette csak nincs revans, nincs bosszúállás, nem lehet a "horvát nép" akaratának minősíteni a választási eredményeket, s mint új többségnek azt tennie, amit jónak lát. Ez annál is inkább fontos volt, mert ugyan az új kormányzati erő a parlamentben abszolút többséget kapott, de e többség nem épült a szavazatok abszolút (csak relatív) többségére.

Az első időben fennállt a veszély, hogy az új erő parlamenti többségét arra kívánja majd felhasználni, hogy a különböző korlátozó tényezőktől (pl. alkotmányos fékektől) szabadulni igyekezve, úgy módosítja a jogrendet, hogy végül is antideokratikus helyzet alakuljon ki. Ebből a kiút az összes parlamenti párt koalíciós

kormányzata révén született meg 1991. augusztus elején. Nem függetlenül a másik fél konfliktuskezelő készségétől.

A horvátországi politikai erőterben a nyolcvanas években született meg a szerb nemzeti mozgalom. Ennek első szakasza még korántsem volt autentikus, egyszerűen átvette a többi szerb központ politikai irányultságát, értékrendszerét és technikáit (jugoszlávizmus, illetőleg szerb összetartozás, kollektívizmus, antiliberizmus, egyenlőség, felvonulások, tömegdemonstrációk stb.). Megfigyelhető volt egyes helyi kommunista pártszervezetek dezertálása a szerb nemzeti mozgalom oldalára. Másfelől a szerb vezetésű, egységes irányítású föderalista állam továbbélésének biztosítása végett a szerbek nagy számban (túlreprezentáltan) vettek részt a horvát pártban, hogy ezzel is garantálják a maguk számára kívánatos politikai fejlődést.

A második szakaszban a hagyományos "jugoszlávista" szerb kommunista mozgalom szerb nemzeti mozgalommá kezdett válni, s egyben intézményesülni. A nyolcvanas évek végére a szerb mozgalom két meghatározó tényezővel került szembe:

az egyik a horvát politikai erő elszánása volt az ország pluralista-demokratikus fejlődése mellett, a másik pedig a szembefordulás minden horvátországi szerb célkitűzéssel. A szerb mozgalom a választások előtt pártot alapított (Szerb Demokratikus Párt), majd az intézményesülés a választások után a helyi közigazgatási szervekre ruházódott át, melyek egy következő fokozatban államként kezdtek funkcionálni.

Az első és második fokozatban a szerb nemzeti mozgalom nemzeti politikaként fogalmazta meg magát, célkitűzéseit pedig formálisan feltételhez kötötte: ha a horvátok a jugoszláv föderációt elfogadják, akkor a maguk számára kulturális autonómiát követelnek, ha a horvátok konföderációt akarnak, akkor ők a maguk számára horvátországi politikai autonómiát, s végül, ha a horvátok önálló államra törekzenek, akkor Horvátországtól való területi elszakadást.

Az események hamarosan azt mutatják, hogy a követelményfolyamat a feje tetejére állítva jelenik meg: a szerbek előbb politikai autonómiájukat kiáltották ki, s rá rövid időre Horvátországtól való elszakadásukat. Más megközelítésben: a horvátországi szerb mozgalom célkitűzései nem a horvátországi politikai folyamatokra reagáltak, hanem az össz-szerb érdekkifejezések folyamányaként nyertek megfogalmazást.

E folyamatok mögé baljós ideológiai rémképeket szuggeráltak: az önálló horvát állam a szerbség számára semmi mást nem hoz, mint a negyvenes évek usztrasáinak vérengzését. A horvát oldalról megígért alkotmányjogi garanciák ilyen szempontból semmilyen szerepet nem játszottak. Vagyis, ha a "fasiszta" horvátok saját államot akarnak, akkor azzal az ő szerb életükre tömek, tehát ez ellen minden eszközzel szabad, sőt, kell védekezni. Akár fegyveres felkeléssel is.

A harmadik fejlődési szakasz szintén több belső részzszakaszból tevődött össze. Először úgy tűnt, hogy a szerbek kulturális-politikai autonómiát akarnak, s e célból hajtották végre az eljárásilag minősíthetetlen népszavazást. A szerbek e népszavazás

vazás alapján azután létrehozták a horvátországi Krajinát Knin központtal. Hamarosan kiderült azonban, hogy céljuk messzebbre mutat: elszakadni a horvátoktól és csatlakozni Szerbiához: Krajina központjában egy egész hadosztályt kitevő jugoszláv katonai egységek állomásoztak, s ezek előbb passzívan, majd nyíltan aktív módon támogatták a felkelőket.

Megszerezve a kellő államigazgatási szabadságot (a horvát közigazgatás és rendőrség tehetetlen volt a katonák által támogatott felkelőkkel szemben), kiderült, hogy a saját önfelszabadítás nem elégséges számukra: céljaik radikalizálódtak, s kiterjesztették igényüket Kelet- és Nyugat-Szlavoniára is. Ám minthogy itt csak egyes kisebb vidéki körzetekben volt szerb többség, a közigazgatás kisajátítása nem volt járható út. Tehát nem támaszkodhattak intézményesült szervekre. Az intézményes támogatást viszont megtalálták a szlavón városok (szerb irányítású) garnizonjaiban. Az etnikai lázadás helyett tehát itt egyértelműen csak reguláris katonai erők által folytatott háborús cselekményekről lehetett szó. A katonai agresszió igazolására azután már nem is kellett egyéb érv, csak a (mindenkori) horvát állam mibenlétének minősítése, és annak leszögezése, hogy "ezek a fasiszták" megint életükre törnek.

Összefoglalóan az a tézis fogalmazható meg, hogy amikor a korábbi horvát szocialista kormányzás demokratikus választásokon elszenvedett vereségét követően átadta a hatalmat, a szerbség úgy gondolta, hogy politikai reprezentáció nélkül marad, s a demokratikus intézményrendszert felrúgva radikalizálódott. Először a többségében szerbek lakta Krajinában, majd kisebbségi helyzetből a szerb dominanciájú jugoszláv néphadsereg szuronyainak védelmében Szlavóniában is saját politikai erőt képezett, hogy ezt követően egyesüljön Szerbiával.

Kasapović, Mirjana: Grundlegende politische Konflikte in Kroatien nach den Wahlen 1990. Eine kroatische Perspektive. = Osteuropa, 44. Bd. 1994. 5. H. 483-491. p.

S. P.

Migráció és Immigráció a horvátok lakta térségben. Történeti áttekintés

Hersak tanulmánya általános — a kezdetektől napjainkig tartó — áttekintést igyekszik adni a horvátok által részben vagy teljesen lakott területek etnikai történetéről. A "horvátok lakta" kifejezés használata a tanulmányban nem politikai értelmű; magába foglalja a Horvátország határain kívül eső szomszédos területeket is, főleg Boszniát és Hercegovinát, ahol évszázadokon keresztül éltek horvátok többségben, vagy relatív kisebbségben. Gyakorlatilag lehetetlen enélkül a földrajzi kiteljesítés nélkül a témát érdemben tárgyalni.

A szerző — előljáróban — főleg az európai migrációk történetét részletezi, bár megemlíti a tengeren túli migrációkat is. A Bevezetésen, illetve 164 tételes Forrásgjegyzéken kívül a tanulmány hét részre tagolódik: Kezdetek (ókori és korábbi időkből való feljegyzések a horvátok lakta térség migrációiról); Középkor; Török

hódítások kora; Az osztrák-magyar korszak migrációi; A XX. század első fele, valamint a II. világháborútól Jugoszlávia felbomlásáig tartó szakasz, s végül Új mozgások.

A középkorról szólván a horvátok eredetével kapcsolatban több elgondolást is ismertet a szerző. Majd példákat említ e korszakból, az egyes bevándorlások tapasztalataiból, valamennyit a korabeli Európa kontextusában vizsgálva. A XIV. század közepi erős vlach beáramlást részben a pestis előli meneküléssel magyarázza. A következő hullámban a török előli menekülve érkeztek vlachok a horvát területekre. Az ekkoriban kialakuló új szocio-kulturális kerethez köti a tanulmány írója a "Balkán" elnevezést.

A török csapatok előnyulásával, illetve kivonulásával függ össze a horvát migráció is, méghozzá az Adrián keresztül Burgenlandba (Grandiscsébe) és további északi országokba, illetve a Közép-Duna mentére, majd (részben) vissza. Ugyancsak az ottomán jelenléthez kapcsolható a szerb diaszpóra létrejötte a horvát Nyugaton és Északon, illetve a délszláv muzulmánok megjelenése.

Az elmúlt századok — a XIX. század — etnikai és (az iméntiekkel összefüggésben) gazdasági mozgásait áttekintő fejezetek után a tanulmány röviden kommentálja a napjainkban létrejött független Horvátország migrációit. Eszerint a politikai nyomás megszűntével, Horvátországnak a különböző külföldön élő horvát csoportokkal való kapcsolatfelvételével az ország teljesebb fejlődésére nyílt lehetőség. Bár — fejti ki az író —, a mostani háború tömegmozgásokat indított el, az ország üldözöttek és menekültek átjáróházává lett, s ez minden bizonnyal hatással lesz Horvátországnak és szomszédainak migrációs viszonyaira.

A másik tanulmány szerzője, Jelena Zlatkovic Winter rövid áttekintést ad a mai Horvátország területére az évszázadok folyamán érkezett bevándorlók szocio-politikai, gazdasági jellemzőiről. A dolgozat mindenekelőtt a korai középkor történeti eseményeit sorolja el, majd a középkori horvát városokba betelepülőkkel foglalkozik. Az idegenek érkezésével egyenes arányban fejlődött a kereskedelem, s a lakosság keveredése következtében a mindennapi életben is nagy változások mentek végbe. Ezt követően ez a szerző is kitér a Török Birodalom előnyomulásával majd visszahúzóásával összefüggő mozgásokra, amelyek nyomán új etnikai folyamatok vették kezdetüket a délszláv térségben. A népesebb etnikai csoportok bevándorlásainak hatására a hódítók és az őslakosság között etno-biológiai egybeolvadás és alkalmazkodás vette kezdetét. Tehát már nemcsak gazdasági változásokról volt szó, hanem az antropológiai és kulturális jellemzők átalakulásáról is.

Tanulmánya végén a XIX. század során folyamatosan érkező idegeneknek a modern Horvátország kialakulására tett hatását elemzi írója. Bevándorlók hullámai zömmel az Osztrák-Magyar Monarchia belsejéből érkeztek. A dolgozat számos konkrét statisztikai adatot vonultat föl összegzőképpen. Ezek az adatok a XVIII. századtól kezdődően napjainkig tartó horvátországi immigráció alakulását hivatottak még részletesebben bemutatni. Közöttük szép számmal a magyarok betelepülésére vonatkozó adatokkal is találkozunk.

Hersák, Emil: Panoptikum migracija — Hrvati, hrvatski prostor i Evropa. = Migracijske teme. 9. god. 1993. 3-4. br. 227-302. p.
Zlatković Winter, Jelena: Imigracije u Hrvatskoj: skica povijesnog toka. = u. ott, 303-323. p.

K. J.

Érlelődő válság? Macedónia és szomszédai

A Macedón Köztársaság az egyetlen a volt Jugoszlávia utódállamai közül, amelynek sikerült kimaradnia a felbomlást követő háborús konfliktusokból. Kormányja a kezdetektől kezdve biztonságra és stabilitásra törekszik, bár a balkáni és a nemzetközi helyzet összefüggései és realitásai sebezhetőnek mutatják a félszigetnek ezt a legfiatalabb államalakulatát.

Egyfelől a nagyjából moszlim Albánia, másfelől az ortodox Görögország, Bulgária és Szerbia (Kis-Jugoszlávia) veszi körül a Balkán szívében, a Közel-Keletre, illetve Közép-Európa felé vezető útvonalak mentén fekvő köztársaságot. A történelem során bizonyos ideig mindegyik szomszédja birtokolta már Macedónia területének egy részét vagy egészét. A Macedónia körüli bizonytalanság állandósulása vagy elmélyülése súlyos következményekkel járhat a Balkán térségében, sőt azon túl is. Ez indokolja a kis állam iránti fokozott figyelmet.

Jóllehet 1993-ban tagja lett az ENSZ-nek, és az USA mellett elismerésben részesítette az Európai Unió tagjainak többsége is, de a NATO- és EU-tag szomszéd, Görögország ezt megtagadta tőle. Továbbá: egyetlen állam sem tett ígéretet vagy vállalt kötelezettséget Macedónia védelmére megtámadása esetén. Az ország gazdaságának helyzetét pedig, amelyet szinte függetlenné válásától sújt a Szerbia ellen alkalmazott nemzetközi embargó, 1994 februárjában még súlyosabbá tette a Görögország által immár másodízben bevezetett kereskedelmi zárlat, amely bevallottan a nyomásgyakorlás fokozásának eszköze a két állam vitájában.

A történelmi visszapillantás elárulja, hogy a helyi szláv lakosságra a hatszázéves török uralom vége felé (a századvégen és századunk elején) a bolgár, a két világháború közötti királyi Jugoszláviában pedig a szerb nemzeti identitást igyekeztek ráerőltetni a nagyobb súlyú és hagyományú szomszédok. Az önálló macedón nemzet eszméjét 1942-től karolta fel Tito (igaz, a Komintern már 1934-ben elismerte ezt), és lényegében az általa 50 évvel ezelőtt a föderatív Jugoszlávia keretében létrehozott Macedón Népi, majd Szocialista Köztársaság fennállásának köszönhető, hogy a macedónok mindössze két és fél nemzedékének életében kibontakozhatott a saját nemzeti öntudat. Ennek következményeként a döntő többség a függetlenségre szavazott 1992 tavaszán.

A hivatalos adatok szerint az alig több mint 2 milliós lakosság 65,3%-a ortodox vallású macedón, 21,7%-a pedig albán. A török, szerb, bolgár, cigány stb. nemzetiségű csoportok mindegyike 4% alatt marad. Az albán kisebbség pártjai és politikusai jelenleg arra törekszenek, hogy a kisebbségi (eufemisztikusan "nemzetiség") státusz helyett államalkotó közösségnek ismerjék el az albánokat. Ez azt is jelentené, hogy nem a macedón lenne kizárólagosan a hivatalos nyelv az állam

egész területén, az országban albán nyelvű középiskolák is működhetnének, és az albánok használhatnák saját nemzeti jelképeiket. A két nagyobb albán párt öt tárcát kapott a jelenlegi 22 tagú koalíciós kormányban. Az albán vezetők már csak azért sem "játszanak" a helyzet kiélezésére, mert egyfelől a kormányzat nem zárkózik el igényeik fokozatos teljesítése elől, másrészt pedig a macedóniai albánok többsége sem támogatja a radikális szeparatista követeléseket, hiszen az életszínvonal és a kisebbségi jogok tekintetében egyaránt kedvezőbb a helyzetük a koszovói albánokénál, sőt ami az életszínvonalat illeti, az anyaországi albánokénál is. A kisebbségi politikusok azonban követeléseik kudarcra esetre kilátásba helyezték a területi autonómia, illetve az elszakadás radikális jelszavának meghirdetését is, amely mindenképp számíthatna Albánia támogatására. A jelenlegi albán kormányzattól azonban szintén távol áll a feszültség szítása: nem kíván újabb ellenséget szerezni erős északi (Szerbia-Montenegró) és déli szomszédja (Görögország) mellé, amelyekkel egyaránt kiéleződött a viszonya a koszovói albán, illetve a dél-albániai görög kisebbség miatt. Így aztán Tiranában nemigen emlegetik a II. világháború éveit, amikor — igaz, olasz megszállás alatt — mind Koszovó, mind a mai Nyugat-Macedónia albánok lakta területeit egyesítették az anyaországgal.

A mindössze 4 elavult T-34 típusú szovjet tankkal, semmiféle nehéztüzérséggel és egyetlen repülőgéppel sem rendelkező új macedón hadsereg mindegyik szomszédos államénál jóval gyengébb. Ennek fényében különösen groteszk a NATO-tag Görögország érvelés, amely szerint Macedónia valójában Görögország területi épségét fenyegeti azzal, hogy nem hajlandó megváltoztatni nevét (amely azonos a szomszédos görög tartományéval) és állami zászlóját (amelyen az ókori, hellén Macedónia egyik jelképének tekintett ún. verginai csillag szerepel). Az EU keretében is elszigetelődött görög álláspont háttérében látni kell a történelmi összefüggéseket, illetve Athén kisebbségellenes belpolitikáját, amely manapság éppen a Macedóniával és Bulgáriával szomszédos körzetekben élő szláv lakosságot érinti elsősorban. Az 1913-ban megszerzett ún. égei Macedóniában mindmáig erőteljes asszimilációs, hellenizáló politika folyik, aminek következtében (részben lakosság-cserével) gyakorlatilag felszámolták a török etnikumot. A korábban kisebbségben levő helyi görögség ma szinte kizárólagosnak mondható, hiszen a szláv (macedón) nyelvű kisebbség jelentős része külföldre menekült a megtorlás elől az 1946-49-es görög polgárháború végén, miután Jugoszlávia a vesztes oldalt támogatta. A 20 és 50 ezer közötti lélekszámú mai görögországi szláv kisebbségnek pedig sem nemzeti kisebbségi státusát, azaz eltérő identitását, sem kulturális, oktatási és egyéb jogait nem ismeri el a hivatalos Athén.

Az elsőrendű katonai fenyegetést nyilván Szerbia jelentheti Skopje számára: Belgrád mind történelmi, mind kisebbségvédelmi érvekkel könnyedén alátámaszthatná esetleges befolyái vagy területi igényeit Macedóniában, amelytől mindmáig megtagadta az elismerést. A boszniai válság, továbbá a potenciális koszovói tűzfészek azonban egyelőre leköti erőit, nem szólva arról, hogy Szerbia számára létfontosságú az embargó ellenére is lojális Görögország felől utánpótlást biztosító nemzetközi főútvonal, amely Macedóniát szeli át.

Bulgária, a nyelvi és kulturális téren legközelebbi szomszéd amelyek idején sietett elismerni Macedónia függetlenségét, ez azonban főleg az esetleges szerb igények gyengítését célozta, hiszen Bulgária egyelőre kitart az 1945 óta, tehát a kommunista rendszer alatt (rövid megszakítással) mindvégig vallott álláspontja mellett, miszerint a macedón nemzet, nyelv és kultúra nem létezik, esetében csupán nyugati bolgár nyelvjárásról lehet beszélni. Ennek szellemében hivatalosan nem létezőnek nyilvánították a bulgáriai macedón kisebbséget is.

Gazdasági téren Bulgária nyújtja a legszámottevőbb támogatást az új államnak, s a közös érdekeket szolgáló kapcsolatok idővel elvezethetik Szófiát ahhoz, hogy szakítva évszázados doktrínájával, elismerje a macedónok nemzeti identitását. Persze: nem lesz könnyű feladni egy mélyen gyökerező nemzeti célt: mint ismeretes, Bulgária századunkban háromszor szállta meg Macedónia mai területét (a balkáni háborúkban és mindkét világháború alatt), de a célbaérést követően minden alkalommal annak feladására kényszerült. A mai helyzet viszont a független Macedónia támogatása a balkáni török, görög és szerb befolyás fokozódásának egyidejű akadályozását is jelenti Bulgária szempontjából.

Perry, Duncan M.: Crisis in the Making? Macedonia and its Neighbors. = Südost-europa, 43. Jg. 1994. 1-2. no. 31-58. p.

Ba. K.

Cigányok a Cseh, a Szlovák és a Magyar Köztársaságban

A posztkommunista országokban a gazdasági összeomlást nacionalista és idegengyűlölő hullámok kísérik. A korábban elfojtottan létező megoldatlanságok most nyíltan manifesztálódnak a romák vonatkozásában is. A nyugtalanság esetenként Európa "boldogabb felében" is felüti a fejét. Pl. azt a jelentős összeget (30 millió DM) amelyet a német kormány a romániai menekültekkel érkezett cigányok visszatelepítésére fordít, a németországi cigány szervezetek "deportálási pénznek" tartják.

Az Európai Közösség mindenesetre intézményesíteni kívánja a cigányok ügyét, többek között a romacigány állampolgárság megteremtésével, mely a nomád életforma elismerését is jelentené egyben. Második lépésként a megfelelő szak-képzettség megszerzésének feltételeit biztosítaná a cigányoknak mielőtt visszatanácsolná őket kelet-európai kiindulópontjaikra.

Az 50-es évek Csehszlovákiájában az ország keleti felébe húzódott cigányság széttelepítése volt a cél. A 60-as, majd a 70-es évek mutatói mindinkább azt sugallták, hogy a cigányok "urbanizálódása" sokkal elevebb a cseh területeken, mint a szlovák oldalon. A 80-as adatok szerint összességük 80%-a volt városi a cseh részen, míg ugyanakkor csak 40%-uk városiasodott Szlovákiában. Tény, hogy a szóban forgó évtizedekben az olcsó, szakképzetlen munkaerőnek nagy keletje volt a cseh gyárakban, üzemekben.

Érdekesség, hogy az 1991-es népszámlálás során, a történelemben először vallotta magát roma nemzetiségűnek 24, 294 csehországi, és 77 269 szlovákiai

cigány. Tényleges számuk ennél jóval nagyobb; önvédelmi reflexszel magyarázható rejtőzködő taktikájuk.

Ostravában például különösen aggasztó ez a magatartás, mert a városban és környékén enélkül is igen sok a veszélyeztetett szociális helyzetben lévő lakos (rokkantak, hajléktalanok stb.). Központi támogatás híján a helyi közigazgatás kénytelen magára venni a megelőző, támogató védőháló kialakítását. Az egyébként is nagy munkanélküliséggel küzdő városban az állástalan, egyre csak érkező cigányok száma folyamatosan nő.

A Cseh és a Szlovák Köztársaság területén hivatalosan 400 ezer cigány él, 30%-uk tizenhat évesnél fiatalabb. Az iskoláskor alattiak 75%-a jár bölcsődébe, óvodába. Az általános iskolát végzettek 1,2%-a tanul tovább. A felnőttkorú foglalkoztatottak 85%-a szakképzetlen munkás, viszont az értelmiségiek 1,2%-a vallja magát cigánynak. A romák egynegyede vesz részt bűncselekmény elkövetésében; a cseheknél tízszer, a szlovákoknál ötször több bűncselekmény tettese a törzslakossági arányhoz képest.

A cseh parlament 1993. októberében új családi pótlék-rendszert fogadott el. Ez a kétgyermekes családot tekinti optimálisnak. Ennek az elvnek érvényesítéseként a kettőnél több gyermeket nevelő családok esetében a hatéves kor alattiak támogatása 25%-kal csökken, míg a kétgyermekeseknél 5%-kal nő. Mindez kedvezőtlenül érinti a sokgyermekes cigányságot.

Egy 1989-es szlovákiai vizsgálat (a roma családok 6%-át elemezték) szerint a családfenntartó férfi gyakorlatilag az egyetlen kereső, szakképzetlen, rosszul fizetett munkavállaló, aki otthonától messze dolgozik; a tizennyolc év alattiak házassége mindennapos, ám a pároknak csak 50%-a köt hivatalosan házasságot (a válás nagyon ritka!); a sokgyermekes család dominál, az asszonyok gyakorlatilag biológiai teljesítőképességük határáig szülnék; a családstruktúra változó, van csonka, de többgenerációs, teljes és népes család is. Kelet- és Közép-Szlovákiában a vidéki cigány családok 65%-a saját házában lakik, 41%-ban saját erőből építettben. A harminc évesnél fiatalabb családok egyharmada szociális segélyből él. Az iskolázottság mértéke 1970-90 között számottevően nem emelkedett: tizenhat évesen a cigány fiatal abbahagyja az iskolába járást, és (ha tud) segédmunkásként helyezkedik el.

Magyarországon a falusi turizmus föllendülése a különféle hiányszakmákhoz érő, szolgáltatásokhoz szokott, azaz tulajdonképpen régóta egyfajta piacgazdaságot gyakorló cigányság számára igen kedvező körülménynek bizonyult, bár korántsem oldotta meg e népcsoport valamennyi problémáját. Még a jéghegy csúcsaként kilátszókat sem.

Fontos körülmény, hogy a Parlament 1993. júniusában — az érdekeltekkel két éven át folytatott tárgyalássorozat után — példaértékű kisebbségi törvényt hozott. Ez alkotmányos szintre emeli az "autonóm kisebbségi közösségek" formálódásának védelmét. Ennek jegyében az állam kötelezettségeket vállal a kisebbségi képviselőtestületek életrehívására és anyagi támogatására.

Az ország kisebbségei közül a cigányság a legnépesebb, s ezért 1994-től kezdődően kollektív jogainak érvényesítése érdekében évi 60 millió forintos központi támogatásban részesül. E népcsoport ennek ellenére sem elégedett, mint-hogy lakóhelyeinek erős területi tagoltsága miatt számára hátrányos a kisebbségi képviselő megoldásának törvényileg szentesített módja.

A sajátos tradícióval bíró, ám ezzel párhuzamosan szociálisan hátrányos helyzetű cigányság kulturális és társadalmi felemelkedésének elősegítésére speciális program készül. Ha a kormány nem is elégíti ki a cigányság valamennyi óhaját, a vele való bánásmódban — hasonlóan az ország valamennyi nemzetiségének kezeléséhez — mindenképpen pozitív elmozdulás történt. Magyarország — a cigányságot is beleértve — ezt a modell-értékűnek vélt toleranciát azért akarja gyakorolni kisebbségeivel, mivel cserében hasonló elbánást tart kívánatosnak a környező országokban élő, igencsak jelentős lélekszámú magyarság vonatkozásában.

Nyilvánvaló, hogy a magyarországi pártok és polgári szerveződések tovább küzdenek majd az egyenlő elbírálásról szóló törvényhelyek előírásainak maradéktalan realizálásáért, amit megnehezít a megbízható statisztikák hiánya, valamint a cigány értelmiségek gyenge közéleti jelenléte.

Blaha, Jaroslav: Les Tsiganes en République Tchèque, Slovaquie et Hongrie = Le Courrier des Pays de l'Est, 1993. 383. no. 86-94. p.

K. J.

Birodalmi kísértések: a külföldi orosz etnikum

A szovjet tömb felbomlása utáni korszak számos etnikai és nemzeti kisebbségi problémája közt kitüntetett jelentőségű az Oroszországi Föderáció határain túl, a függetlenné vált egykori szovjet köztársaságokban élő 25 milliós orosz etnikum sorsa. Ez Moszkva belpolitikáját, az említett államokhoz fűződő kapcsolatait és (különösen kisebbségi ügyekben keletkező) nemzetközi szintű állásfoglalásait egyaránt alterálni fogja.

A "közel-külföldi" oroszok csaknem 50%-a mostani lakóhelyén született, s ez a tény tanúsítja, hogy esetükben a cári hódítások óta tartó, ám a szovjet korszakban tömegessé vált orosz beáramlásnak második-harmadik nemzedéke jelenik meg. Orosz többség alakult ki Kazahsztán északi és keleti régióiban, illetve fővárosában is, akárcsak Kirgizsztán és Lettország fővárosában. Ukrajna keleti ipari körzeteiben a lakosság mintegy 45%-a, a Krímben két harmada orosz. Sokatmondóak az 1989-es szovjet népszámlálás adatai a egyes házasságokról. Ezek arányszáma (tehát az olyan házasságoké, ahol az egyik fél orosz, a másik a helyi államalkotó nemzethez tartozik) Ukrajnában 74,7% (!), Belaruszban 57% volt, de még a nem szláv balti köztársaságokban is 31,5-32,5% között mozgott. A kultúra tekintetében legtávolabb álló Közép-Ázsiában sem volt elhanyagolható ez a százalékarány.

Az oroszok mind a cári, mind a szovjet birodalomban kiváltságos helyzetet élveztek a más nemzetiségűek lakta tartományokban, amelyeket 1917. után szö-

vetségi szovjetköztársaságokká "emeltek" Lenin bolsevikjai. Ezeknek azonban a közigazgatási feladatok ellátásán túl semmiféle politikai jelentőségük sem volt egészen a 80-as évek második feléig, amikor is megindult és felgyorsult a birodalmi központ, a szovjet párt és kormány tekintélyének és befolyásának eróziója. Ezzel párhuzamosan nacionalista törekvések kaptak lábra az egyes köztársaságokban, s korábban példátlan módon ásták alá az oroszok kiváltságos státuszát, az etnikumok kapcsolatának átrendezését tűzve napirendre.

A mindenkiben — reformerekben és konzervatívokban egyaránt — elégedetlenséget kiváltó gorbacsovi peresztrojka, valamint a rendszernek az 1989-es közép-európai forradalmi változásokkal látványosan manifesztálódó válsága együttesen sarkallta a helyi vezetőket a nacionalista ideológia és politikai irányvonal kialakítására.

E folyamatnak már 1989-ben, a Szovjetunió szétesése előtt nagy lökést adott az ún. nyelvi törvények elfogadása mindhárom balti államban: a példát hamarosan követte a többi tagállam. A szóban forgó törvények javítani kívánták a helyi lakosság esélyeit az oroszokkal szemben, s nem utolsó sorban demonstrálni a helyi kommunista vezetők új, nemzeti arculatát. Az orosz lakosság túlnyomó többsége azonban nem beszélte az így hivatalossá tett helyi nyelveket, s máris kialakult az orosz etnikum és a köztársaságok államalkotó nemzetei közötti első komolyabb konfliktushelyzet.

A szovjet birodalom 1991. decemberi összeomlása tovább rontotta az immár külföldön rekedt oroszok sorsát: zaklatásnak és megfélemlítésnek tették ki őket a nacionalisták akciói, illetve — megint elsőként a balti államokban — további jogszabályokkal (főleg az állampolgárság megadását nehezítő törvényekkel) korlátozták jogaikat (pl. a választójogot), és zárták el őket a gazdasági élet új lehetőségeitől (pl. a privatizációban való részvételtől). Ezek a diszkriminatív jogszabályok néhány esetben helytelenítést váltottak ki nemzetközi viszonylatban (az Európa Tanács részéről), az orosz kisebbségek körében pedig a kényszerű kivándorlás lehetőségét vetítették előre. A helyi konfliktusoktól sújtott térségekből (Tadzsikisztán, Azerbajdzsán, Moldova) máris jelentős elvándorlás folyik Oroszország felé. Az érlelődő változásokat szinte előre jelezte, hogy pl. Közép-Ázsiában már a 80-as évek derekán véget ért az orosz lakosságnak a II. világháború óta töretlen növekedése.

A fenyegetett orosz kisebbségek természetesen Moszkvától várnak pártfogást, Jelcin elnök és Kozirjev külügyminiszter azonban, mérsékelt irányvonaluk szellemében, kerüli a súlyos konfrontációkat az új szomszédos államokkal. Ilyen konfliktusok fellángolása, illetve az esetleges orosz beavatkozás ugyanis veszélyeztetné mind a Független Államok Közösségének fennmaradását, mind pedig az Oroszországnak ígért nyugati segélyprogramok megvalósítását, miközben Moszkvának mindkét dologhoz stratégiai érdekei fűződnek. Ezért Jelcin politikája a diplomácia, valamint a mérsékelt gazdasági és politikai nyomásgyakorlás kombinációját alkalmazza az orosz kisebbségek ügyében. A balti államokkal szemben többek között a csapatkivonási tárgyalásokat és az energiaszállítás fennakadásait használta fel

ez utóbbira, de az orosz diplomácia a nemzetközi szervezetek figyelmét is sikeresen hívta fel az észti és a lett állampolgársági törvények oroszokat sújtó rendelkezéseire: az EBEÉ, a Balti Államok tanácsa, a legfejlettebb államokat tömörítő G-7 különféle dokumentumai több ízben hangsúlyozták az orosz etnikum kisebbségi jogai tiszteletben tartásának fontosságát, az Európa Tanács pedig 1993 tavaszáig elhalasztotta a két állam felvételét kisebbségi politikája miatt. Hasonló árnyalt megközelítés figyelhető meg Moszkva részéről a krím és a moldvai (Dnyeszter melléki) konfliktus esetében: az adott körzetekben többségben levő, a köztársasági kormány nacionalista politikájától tartó helyi orosz lakosság jelentős része az elszakadási (szecesszionista) törekvések mellé állt, és megalkuvással vádolta a tárgyalásos rendezésre törekvő moszkvai kormányt.

Két tűz közé került Jelcin és munkatársainak mérsékelt külpolitikája, hiszen a külföldivé vált oroszok radikális vezéreihez csatlakozva még élesebb támadásokat intéztek ellene a hazai ellenzék vezetői is. A baloldali (bolsevik) és a jobboldali (szlavofil) ellenzék az önrendelkezési jogra hivatkozva egyaránt harsányan bátorítja a krími, a Dnyeszter melléki és az észtországi (Narva Körzete) szeparatizmust, és katonai fellépést követel Jelcintől az orosz etnikumok védelmében. Várható, hogy ezek a törekvések, amelyek az orosz kisebbségek ürügyén valójában a moszkvai befolyás, majd pedig a felbomlott birodalom helyreállítására irányulnak, az oroszországi demokrácia megszilárdulásáig számottevő tényezőként fognak jeleníteni az orosz belpolitikában.

Kettős nyomás érvényesül tehát egy moszkvai kurzusváltást szorgalmazva. Egy ilyen változás a hagyományos orosz intervencionista és imperialista politika restaurációját jelentené az egykori birodalom térségében, megkérdőjelezve és veszélyeztetve az új köztársaságok függetlenségét és területi integritását. Mindez beláthatatlan következményekkel járna a nemzetközi biztonságra nézve. A Nyugat felelőssége az, hogy éljen befolyásával: támogatnia kell Jelcin mérsékelt politikáját új szomszédaival kapcsolatban, de szót kell emelnie az orosz kisebbségek emberi és kisebbségi jogainak betartásáért is. A kialakult polgárháborús vagy szeparatista konfliktusok esetében egyik felet sem szabad támogatni, ám a mai határokat sem célszerű örökérvényűeknek deklarálni. Lényeges azonban, hogy nem szabad elismerni az erő alkalmazásával kikényszerített területi rendezéseket vagy határmódosításokat.

Jackson, William D.: Imperial Temptations: Russian Ethnicity Abroad. = Orbis, 38. vol. Winter 1994. 1. no. 1-17. p.

Ba. K.

Nordfriesland fríz lakói

Az NSZK Schleswig-Holstein tartományban három nép él: a németek, a dánok és a frízek. Együttélésükről sokszor elmondják, hogy békés és példásan rendezett.

A frízek kétezer éve laknak az Északi-tenger déli partjain. Hollandia Friesland tartományában ma mintegy félmillió a nyugati frízek száma. Megközelítően 350

ezer keleti fríz található Alsó-Szászországban. Végül vannak az északi frízek; ők, kb. ötven ezren Schleswing-Holstein polgárai.

A fríz nyelvet a nyugati germán nyelvek angol-fríz ágához sorolják, vagyis a fríz nyelv legközelebbi rokona az angol. Egyébként helyesebb lenne fríz nyelv helyett nyelvcsoporthoz mondani, hiszen egyes változatai nem csekély mértékben különböznek egymástól. A nyugati fríz nyelv teljes értékű irodalmi nyelvnek tekinthető, a keleti gyakorlatilag kihalt, az északi pedig voltaképpen több helyi dialektust foglal magába. Belőlük nem jött létre fejlett irodalmi nyelv.

Nordfriesland fríz lakói két hullámban érkeztek a VII-VIII., illetőleg a X-XI. század folyamán a nyugati és a keleti frízek területeiről. Nordfriesland járás Schleswing nyugati parti szegélyén terül el, lakossága 150 ezer fő (tehát éppen egyharmada benne az északi frízek részaránya). Helgoland fríz lakói is az északi frízek csoportjához tartoznak. Ma mintegy tízezer északi fríz beszéli a nyolc dialektus valamelyikét, míg a többség a plattdeutscho és/vagy a felnémet nyelvet.

A fríz nemzeti mozgalom a múlt század negyvenes éveitől igyekszik az összetartozás érzését erősíteni. 1925. óta jelentős szerepet kaptak a három frízföld ún. fríz kongresszusai. 1930-ban életre hívták a Fríz Tanácsot. A második világháború után a kapcsolatok hamarosan újraéledtek, s 1956-ban ismét működni kezdett a Tanács is. Azóta rendszeres összejöveteleket szerveznek a mezőgazdák, egyetemisták, önkormányzati tisztségviselők, tanároknak és más szociális csoportok képviselőinek. 1964-ben létrehozták Bredstedt székhellyel a Nordfrisischer Instituto (Nordfriisk Instituut — Északi-fríz Intézet), a többi fríz csoport tetemes támogatásával. E kutató-tájékoztató és egyben kiadói feladatokat ellátó intézet fennállása óta sokat tett az északi frízek támogatása érdekében. Az intézet nemzetközileg is elismert, amit az fejez ki, hogy az Európai Népcsoportok Föderatív Uniójával (Föderalistische Union Europäischer Volksgruppen) és a Nyelvi Kisebbségek Európai Irodájával (Europäisches Büro für Sprachminderheiten) egyaránt kooperál.

1928-tól a nácik hatalomrajutásáig a fríz nyelvterület elemi iskoláiban heti egy fríz órát tartotak. Az anyanyelvi képzés csak 1970-ben indult meg újra, ekkortól több mint ezer általános iskolai és gimnáziumi diák tanul harminc iskolában fakultatív alapon frízül. 1992. folyamán újabb program indult az óvodások számára. 1988. óta a fríz nyelvnek tanára van a Flensburgi Tanárképző Főiskolán. A Kieli Egyetemen 1950-től működik az északi fríz nyelv szótárkészítő csoportja, s ugyanott 1978 óta professzor képviseli a fríz filológiát.

Miközben a nyomtatott sajtóban és rádióban néhanapján elő-előfordul fríz nyelvű közlemény is, de a televízióban egyáltalán nem. Fríz nyelvű irodalomról csak csírájában lehet beszélni. A fríz intézmények és egyesületek főként magánpénzekből működnek. 1993-ban a tartomány fríz intézményi és projektcélokra 680 ezer márkát irányzott elő. A szövetségi költségvetésből eddig csak az óvodai projekt számára sikerült támogatást kapni.

A tartományi vezetés szintjén említést érdemel az, hogy a tartományi parlament elnöke mellett 1988. óta működik egy fríz kisebbségi bizottság, s ennek összetéte-

leben négy fríz személyiség is helyet kapott. Ugyancsak 1988-tól a tartományi miniszterelnöknek is van egy kisebbségi megbízottja, aki sokat tesz fríz ügyekben. 1990-ben új tartományi alkotmányt fogadtak el, s ennek 5. paragrafusában számos vonatkozásban fontos jogokat fogalmaz meg a nemzeti kisebbséghez tartozás választhatóságáról, a kulturális sajátosságok megőrzésének támogatásáról.

Kisebbségi kérdésekben újabban azért folyik a harc, hogy a szövetségi alkotmány rögzítse a kisebbségek kollektív jogait is. Fríz vonatkozásban lényeges célkitűzés egy olyan alapítvány létrehozásának szorgalmazása, amilyenek pl. a szorbok örvendhetnek (Stiftung für das sorbische Volk).

A schleswingeri parlament 1993. elején döntést hozott arról, hogy támogatja a szövetségi alaptörvény olyan kiegészítését, amely szerint az állam óvja a német állampolgárságú népcsoportokat és kisebbségeket. Ebben az összefüggésben népcsoport (Volksgruppe) az, amelynek tagjai nem rendelkeznek a határon kívül saját állammal, míg a nemzeti kisebbségek esetében van ilyen állam. Küszöbön áll az NSZK részéről az Európa Tanács Parlamenti Gyűlése 1988. évi október 4-i határozatának ratifikálása.

A számos támogatási elvárás felveti azt a kérdést, hogy ki fogja majd a szükséges pénzügyi forrásokat biztosítani. Az NSZK mai államigazgatási rendje szerint ui. a kultúra ügyei csak tartományi szinten jelennek meg (nincs is szövetségi kulturális főhatóság), vagyis ilyen célra tartományi pénzeket lehet csak mozgósítani. A kisebbségi érdekképviselek ezért úgy igyekeznek a kisebbségi problémákör megvilágítására, hogy benne a kulturális vonzatok mellett gazdasági, jogi, pénzügyi és nem utolsósorban külpolitikai vonzatok is találhatók, tehát nem szabad lemondani a szövetségi költségvetés előirányzatokról.

A lehetséges támogatásból mindenképp egy fríz nyelvű újságmellékletet, több fríz rádióműsort és egy fríz népfőiskolát szeretnének létrehozni. Távolabbi célok közt szerepelnek az alábbiak: mindenütt teremtsék meg az anyanyelvű óvodai nevelés feltételeit; legyen kötelező a fríz nyelvű oktatás a gimnáziumi szintig bezárólag; valósuljanak meg két nyelvű településfeliratok; létesüljön helyi rádió- és tévéadó; távlatilag váljék lehetővé a nyelv hivatali célokra való használata. Mindehhez elengedhetetlenül szükség van Nordfriesland fríz szervezeteinek egyeztetett állásfoglalására. Ez az egyetértés hozzájárulhatna a Fríz Tanács hatékonyabb működéséhez is, azaz megerősítené legitimitációját, növelné politikai súlyát.

Szerzőnk végül személyes véleményként hangsúlyozza, hogy a kisebbségpolitikának mindenképp békepolitikának kell lennie, más szóval az emberek közti megbékélés eszközeként. Ez persze egyaránt értendő az államalkotó többségi nemzet, és a kisebbség képviselőire. Ha a valóság ettől még gyakorta eltér, meg kell magunktól kérdezni: mit teszünk mi, mit teszek én, hogy a helyzet javuljon?!

Holander, R. K.: Die Friesen in Nordfriesland. = Europa Ethnica, 51. Bd. 1994. 1. H. 16-20. p.

S. P.

Arab munkavállalók külföldön

A külföldön megélhetést keresők és munkát vállalók száma a 90-es évek elején világviszonylatban elérte a 70 milliót, egyes becslések szerint 1992-ben a 100 milliót is. Az arab országok jelentős szerepet töltenek be a munkavállalók migrációjában, mind fogadóként, mind kibocsátóként. Így az Öböl menti államok Együttműködési Tanácsát (GCC) alkotó hat államban (Kuvait, Szaúd-Arábia, Bahrein, Katar, Arab Emírátságok Szövetsége, Omán) 5 és egynegyedmillió vendégmunkást alkalmaztak 1990-ben.

A témakör vizsgálata egyelőre komoly nehézségekbe ütközik az adatok hiányossága miatt: hivatalos és részletes adatok gyakorlatilag nem állnak rendelkezésre, népszámlálásokat nem tartanak rendszeresen, úgyhogy a kutatók által közölt adatokat ajánlatos fenntartásokkal kezelni. Alapvető körülmény, hogy a migráció az ún. tőkeszegény arab országokból (Egyiptom, Jemen, Jordánia, Szíria, Szudán, Tunézia, Marokkó, Libanon) irányul a tőkében gazdagok (a GCC államai, Irak, Líbia) felé. Ez a jelenség jóval korábbi az 1973-as olajrobbanásnál, Kuvaitban pl. már 1965-ben is külföldi volt a foglalkoztatott munkaerő 76%-a (ebből 68% arab államból érkezett). A közel-keleti arab vendégmunkások száma mintegy 3,45 millió volt 1986-ban, az összes külföldi munkavállaló létszáma pedig 5,1 millió (az összes foglalkoztatott 70%-a).

A tanulmány mellékletében közölt táblázatok részletes összehasonlító adatokat tartalmaznak az egyes arab államokban munkát vállaló külföldiek megoszlásáról, származásáról, foglalkozásáról, képzettségéről, a hazai és a külföldi munkaerő arányairól.

Az alkalmazott külföldi munkaerő (amelynek legnagyobb része az arabokon kívül az ázsiai muzulmán országokból — Pakisztánból, Indonéziából, Malájföldről stb. — érkezik) magas arányszáma a hazai munkaerő alacsony fokú foglalkoztatási részvételéből adódik. Ennek okai közt említhetjük a nők hagyomány diktálta idegenkedését a munkavállalástól (Szaúd-Arábiában és az Emírátságokban mindössze 5% a női alkalmazott a hazai munkaerőből), a gyermekek és tanulók magas arányát a honos lakosságon belül, illetve bármely reál szakma gyakorlása ellenében ható motivációt (magas szociális juttatások az Öböl országaiban, jól jövedelmező és biztos állások az állami és gazdasági hivatalokban, egyéb kedvezmények, mint pl. a 40 éves nyugdíjkorhatár Kuvaitban).

A kibocsátó (tőkeszegény) országokra nézve a külföldi munkavállalók a gazdasági helyzet javulását segítik elő, egyrészt jövedelmük hazautalása, másrészt a munkanélküliség enyhülése révén. Negatív következmény, hogy a szakképzett munkaerőt igénylő ágazatokban, beleértve a közigazgatást is (Jemen, Jordánia) hiány lépett fel ezekben az országokban.

A külföldre kerülő képzett munkások gyakran mélyen képzettségi szintük alatti munkakörökben dolgoznak, s így a vendégmunkások szaktudása néhány év alatt széles körben visszaesik, míg otthon az elvándorlás következtében süllyed a szakképzettek aránya. A számos otthon maradó csonka család is egyre nagyobb

problémát okoz. A migráció következtében éppen a hagyományos, magas gyermekszámú családok aránya nő a társadalomban, hiszen a tanultabb, kevesebb gyermeket vállaló családfelek azok, akik külföldre mennek.

A befogadó államokban az olcsó külföldi munkaerő jelenléte és az említett ellenmotiváció együttese kedvezőtlen hatással van a hazai lakosság képzettségi struktúrájára. Magas a tanulmányaikat megszakítók aránya, csekély az érdeklődés a szakképzettség megszerzése iránt, a munkaképes korúak az állami bürokrácia színekúrát részesítik előnyben, ami komoly gondokat okozhat a jövőben: új iparágak meghonosítása esetén a hazi munkaerő hiányával kell számolni.

Az utóbbi évtizedben csökken az arab vendégmunkások aránya a Közel-Kelet gazdag országaiban, helyüket ázsiaiak foglalják el. A folyamatot politikai döntések is gyorsították: az 1991-es Öböl-háború nyomán jemeni és palesztin vendégmunkások százezreit utasította ki Szaúd-Arábia és több szövetségese. Az arab világon belüli foglalkoztatási migráció témakörében leginkább az alapos, megbízható forrásokra támaszkodó, a vendégmunkások életkörülményeit, mikrotársadalmait is vizsgáló kutatásokra volna szükség.

Shah, Nasra M.: Arab Labour Migration: A Review of Trends and Issues. = International Migration, 32. vol. 1994. 1. no. 3-28. p.

Ba. K.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Irodalmunk válsága itthon, kisebbségben és emigrációban. A rendszerváltás velejárói

Lake Hope-ben, az Amerikai-Magyar Baráti Közösség találkozóján, 1993 nyarán elhangzott előadás alapvető kérdése, hogy korszakhatárnak tekinthető-e a rendszerváltás éve az irodalomban vagy sem.

Mintha az irodalmi, művészeti törekvések nem vennének igazán tudomást a körülöttünk történt változásokról. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy míg a társadalmi formáció radikális megújuláson ment keresztül, addig az irodalomnak erre nem volt szüksége. A Kádár-rendszer utolsó évtizedében "a politikai irányítás már nem volt elég erős ahhoz, hogy jelentősen befolyásolja a művészetek mozgását, illetve az adott művészeti ág belső értékrendszerének a kialakulását, viszont elég erős ahhoz, hogy állami mecénatúra formájában támogassa azokat." Ez egyfajta biztonságot teremtett az alkotók számára. A rendszerváltás ezt az irodalminak tekinthető értékrendet billentette fel, s taszította egy, a legvadabb párt harcok idejére emlékeztető, feszült kulturális közegbe. Ami a kommunista éra utolsó évtizedeiben már nem volt az irodalom fontos kérdése, hogy hová tartozik egy író, az most ismét befogadó, illetve kizáró okká lépett elő. Ez két szempontból is igen rossz. Részben, mert a könyvkiadáshoz, illetve a folyóiratok fenntartásához pénz szükséges, és a rendelkezésre álló "magán- vagy pseudo-közpénzek pártszerűen kezdtek el

mozogni", aminek következtében az irodalom is a szétesettség, illetve az új hatalmi pozíciók megszerzésének szakaszába került. Megszűnt az Írószövetség (akár virtuális) centrum-szerepe. Az Írószövetség léte mentén kialakult ugyan egyfajta írói összetartozás, de funkciója és mítosza csak a rendszerváltásig maradt fenn.

A másik új és szerencsétlenségében is érdekes probléma, hogy nincsenek mértékadó központi figurák. A volt meghatározó személyek elveszítették vagy önként hagyták el irányító szerepüket. Ugyanakkor felerősödött egy középszerű réteg nyomása, illetve szerepe az irodalomban. Jellegzetes helyzet, hogy képviselői éppen egykori — vélt vagy valós — politikai elnyomtatásukra hivatkozva tolaakszanak be elsősorban az irodalom intézményrendszerébe. Ez a folyamat a hatvanas évek elejér emlékeztet, amikor középszerű, ám megbízható káderek kerültek a kultúra irányító helyeire. Ez a "múltban hamisan visszakereső, irányítottan emlékező és sugalmazottan hazudó tudat" rendkívüli módon zavarja az irodalom átfarmálódását.

A magyar irodalom kényyszerű vállalásaiba többé vagy kevésbé mindig beleavatkozott a társadalmi tudat politikai formálásának feladata is. A rendszerváltás után azonban ez a társadalmi szerep megszűnőben van. Az irodalom mindinkább veszít kiemelkedő társadalmi fontosságából, helyzete megrendült. "Ebből a válságból egy új anyagkezelési forma vagy az irodalmi beszédmódok sokfélesége alakulhat ki, amely hozzásegíthet ahhoz, hogy a magyar irodalom felzárkózzék az európai, illetve a világirodalom legfrissebb vonulataihoz."

A rendszerváltás kezdetének egyik legígéretesebb irodalmi törekvése volt, hogy a magyar irodalom erőszakos szétszabdaltságát igyekezett áthidalni. Jelenti ez egyrészt az anyaországi és a magyar kisebbségi irodalom közötti viszonyt, valamint az anyaországi és az emigrációs irodalom közötti viszonyt. A közép-európai változások ui. azt az elhamarkodott illúziót keltették a szétszakítótságban élő magyarság számára, hogy elérkezett a közös munkálkodás, a közös élés ideje. Keserű és kiábrándító tapasztalat, hogy a határok most is ott feszülnek ahol korábban feszültek — mind politikai, mind pedig kulturális értelemben. A térség kétségtelen magyarellenessége erős gátja ma is a szabad szellemi és fizikai átjárásnak. Ezen a téren a legnagyobb vívmány, hogy megindult a kölcsönös publikálás a hazai és a nemzetiségi lapokban. A legjelesebb magyar szerzők is jegyezhetik immár az erdélyi Korunkat, a Látót, a pozsonyi Irodalmi Szemlét vagy a Kalligrammot. Sajnos, a vajdasági viszonyok már a háború dúlta állapotokat mutatják, a kárpátaljai irodalommal pedig változatlanul a személyes találkozások jelentik a kapcsolatot. Ezek a kis lépések mégis fontos elmozdulást jelentenek a határok nélküli közös szellemiség megteremtésében.

Ezzel párhuzamosan meg kell jegyezni, hogy mindmáig nem megfelelő a kisebbségi alkotások kellő és politikamentes szelektálása, illetve a kisebbségben élők alkotásainak elhelyezése a magyar irodalmi rangsorba.

A rendszerváltás azonban nemcsak a magyar társadalom identitásválságát idézte elő, de az emigrációét is, sőt: létében rendítette meg az emigráció státuszát. A kommunizmus éveiben az emigráció a szabad kritika szerepét töltötte be, s

kiemelt helyet foglalhatott el a magyarságtudat megtartásának nyílt, nyilvános eszközökkel történő vállalásával. Ennek a jelentőségét túlbecsülni azonban nem szabad, mivel az emigráció olykor ijesztő megosztottságával jelentősen csökkentette az említett szerep hiteles alakításának esélyeit.

Az emigráció szerepét ma is csak a szabadságformák keretei között érdemes definiálni. Az emigrációs körök politikai orientációjának követésében az a veszély rejlik, hogy éppen a független, józan véleményformálás — melynek oly nagy súlya lehet, és adott körülmények között olyannyira sokat jelenthet — veszít rengeteget erejéből.

Korábban az emigrációnak fontos missziós szerep jutott: közvetíteni azokat a magyar és nem magyar értékeket, amelyeket elzártak a hazaiak elől. A rendszerváltás után az emigráció irodalmi értékeit integrálhatta volna a hazai irodalom. Olyannyira erős volt e tekintetben a remény és a lelkesedés, hogy az emigráció számos irodalmi fóruma sorban adta át a helyét a hazai orgánumnak. Részint úgy, hogy egy ideig mutációként működött (Új Látóhatár), részint úgy, hogy hazaköltözött (párizsi Magyar Műhely), részint meg úgy is, hogy megszűnt (Irodalmi Újság, Katolikus Szemle).

A kezdeti lelkesedést keserűség követte. Az emigráció irodalma mégsem integrálódott a magyar irodalom egészébe. Néhány író bebocsáttatást nyert, de a többség kívül rekedt. Miközben a csalódás sajnálatos, két téves elvárára viszonylag könnyen vezethető vissza. Tévedett a hazai, nem teljesen tájékozott, mostanra részben botcsinálta, felkavarodott irodalom abban, hogy az emigráció irodalmában minden mű jó, és szervesen a hazaihoz illeszthető. Tévedett ugyanakkor az emigráció is, amely úgy gondolta, hogy az általa elképzelt helyértékek a magyar irodalom egészének összefüggéseiben is megvédhetők lesznek. A különbség, a tiltottság és távoliség vonzó mázának lefoszlása után a hazai irodalom meglehetősen brutálitással bánik az emigrációban élő alkotókkal. Ennek két lehetséges oka van.

A magyar irodalomban egy ideje újfajta nyelvkezelési technikák kerültek az érdeklődés középpontjába. Ezek a világirodalmi tendenciák kései megfelelései. Ezen a ponton az emigráció irodalma elveszítette helyzeti előnyét, ugyanis nem a világirodalmi trendek nyomán haladt, hanem a hazai, meglehetősen lemaradt irodalom nyomvonalát próbálta követni. Ez a megállapítás persze csak az átlagot érinti.

Az emigrációs irodalom másik jelentős vonulata a nyelvkritikai beszédmód és a klasszikus avantgárd két pólusa között húzódott. Ez a vonulat esztétikai értelemben erősen erjesztő hatással volt a magyarországi alkotókra. A rendszerváltással a politikába beköszöntött újkonzervativizmus érdekes módon az irodalomban is érvényesítette hatását. Így jószerevével hazai bázis nélkül maradt ez a jelentős és modern értékrendet képviselő irodalmár gárda.

Fórumait részben feladva, pozícióit elveszítve meglehetősen kiszolgáltatott helyzetbe került az emigrációs irodalom. Két nyugati, kimondottan irodalmi orgánumban artikulálhatja még erőteljesebben önmagát: az egyik az Arkánus, az avantgárd törekvések befogadója, a másik pedig a Szivárvány, amelyik semmilyen

törekvéstől nem zárkozik el megfelelő esztétikai szintű alkotások esetén. Mindkét lapot Amerikában szerkesztik, a Szivárványt félig-meddig már Pesten. Mindkét lap jövője bizonytalan.

A magyar irodalom ma egzisztenciális és esztétikai értelemben is az átalakulás válságát éli. Amíg az irodalom új honfoglalása le nem zajlik Magyarországon, nagyon nehéz bármilyen meghatározó kijelentést tenni az emigráció irodalmának szerepét illetően.

Zalán Tibor: Irodalmunk válsága a rendszerváltozás után. Töredékes gondolatok. = Korunk, 3. évf. 1994. 2. sz. 57-66. p.

K. O.

Herceg János nyolcvanöt éves

Az Üzenet 1994. évi 7-8. számának hasábjain a születésnapra köszöntők és megemlékezések egész sora méltatja a vajdasági magyar irodalom megteremtőjének sokrétű munkásságát.

A Herceg-bibliográfia tanúsítja: az ünnepelt az elmúlt hat évtized alatt nem kevesebb mint 35 önálló kötettel gazdagította irodalmunkat, nem számítva a többedik kiadásokat, a szerb, albán és ruszin nyelvű átültetéseket, valamint az 55 kötetnyi műfordítást a szerb és horvát irodalomból. Pedig mindig az sem adatott meg neki, hogy főállású író legyen, de — kisebbségi írósként — ezt is szívesen és elkötelezetten vállalta.

1938-ban éppen az elkötelezettség szólította haza Herceg Jánost Budapestről, aki azóta is folyton-folyvást ezt az "egyedülálló vidéket, a bácskai urakat, mestereket, parasztokat, a történelmi-társadalmi körülményekkel együttjáró módosulásokat" írja "versben, regényben, esszében, tárcában, novellában egyaránt".

A műfaji sokrétűség mögött azonban fölfedezhető, hogy Herceg János eredendően novellista alkotó. A novellisztikus szemléletmód azonban korántsem jelent nála egyhangúságot, minthogy életművében a novellaformák tág skálája jelenik meg. Első korszakában — az 1920-as években — még aktivista-expresszionista parabolákat ír, nem egyszer sablonokból és hangulatokból építkezve. Őket követik a szurrealista csoda-novellák. Ennek ellenére ebben az alkotói periódusában keletkezik a későbbiekben is vissza-visszatérő Kekez Tuna alakja köré szervezett expresszív, ám mégis realista erejű novellája, amely a két világháború közötti termésének csúcscarabja.

A továbbiakban a könnyed, kedélyes anekdoták és életképek írásának rövid időszaka köszönt be, hogy azután — az ötvenes években — a leghagyományosabb értelemben vett elbeszélések foglalják el a fő helyet munkásságában. E realista ábrázoláson belül újabb színfolt az egyes szám első személyben írt monológnovella, amely — mintegy utolsó állomásként — a némileg átminősített és oldott tárcanovellában teljesedik ki. Itt a novellák szerkezete fellazul, bennük az elbeszélés pilléreinek szerepét az impressziók sokasága látja el, miközben a novellák a hétköznapi élet hőseit ábrázolják mindennapi helyzetekben.

Juhász Géza és Toldi Éva eleddig kivonatolt dolgozatának summázta a következő: a Herceg János-i életmű tulajdonképpen csak az egyetemes irodalom mércéjével értékelhető, miközben az a legcsodálatosabb és a legtiszteletreméltóbb benne, hogy az egyetemességet a bácskai és a bánáti élet sajátosságainak megörökítésével érte el. Ehhez képest felettébb szerény, csak a hűségre mutat rá az író önvallomása: "Ha valaki nemzetiségi helyzetben arra vállalkozik, hogy ki is nyomtatja, amit gondol és érez, . . . akkor az, ha tetszik, ha nem, egyfajta elkötelezettség . . ."

Tamás László köszöntőjében a rádióhullámok lovagjának nevezi Herceg Jánost. S joggal, hiszen ragaszkodásának és elhivatottságának köszönhetően évtizedek óta hangzanak el keddi és vasárnapi üzenetei az Újvidéki Rádió hullámhosszán.

Fekete J. József ugyancsak Herceg János egyetemességét és európaiságát dicséri, azt az egyetemességet és európaiságot, amely a "világvégi" Zomborban, ebben a szellemi központból periférikussá sorvadt városban is módot talál arra, hogy meghallja a világ üzeneteit és látókörébe befogja a szellem legtágabb horizontjait.

Juhász Géza: Igényesség, sajátosság. — Toldi Éva: A novellaformák gazdagsága. — Tomán László: Ragaszkodás és elhivatottság. — Fekete J. József: Egy európai Zomborban. Születésnapi köszöntő Herceg Jánosnak. = Üzenet, 24. évf. 1994. 7-8. 412-420. p.

K. O.

Modernek a századforduló utáni szlovák és magyar irodalomban

Érdekes jelenség, hogy nagyjából az 1875 és 1885 közötti évtizedben született költők és írók nevéhez fűződik mind a szlovák, mind pedig a magyar irodalom megújítása a századfordulót követő mintegy 20 esztendő alatt. Noha a szlovákok akkoriban nem rendelkeztek saját állammal, a közös állami keret, a szocialista nyugtalanság, az értelmiségi elégedetlenség mégis analóg vagy nagyon hasonló folyamatokat eredményezett mindkét irodalomban.

A szlovák irodalom megújítói közé mindenekelőtt Janko Jesensky, Ivan Krasko, Frantisek Votruba, Samo Cambel-Kosorkin, Vladimír Roy, Ivan Gall, Martin Rázus, Juraj Slávik-Neresnicky, Bohdan Pavlu-Pal'o és Pavel Bujnák tartozott, a magyar újítók sorában pedig mindenekelőtt Ady Endre, Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád szerepel. A nevezettek itt is és ott is a társadalmi közléprétegek gyermekei (a magyaroknál dzsentrí származásúak is vannak).

Az olykor-olykor retorikájában is hasonló két irodalom (pl. Ady "magyar ugar"-ról beszél, Krasko "ugarnak hagyott föld"-ről) ihletői között ott találjuk a szubjektív-idealista, illetve irracionális filozófiákat, Schopenhauert, Nietzschét és Bergsont, bár a szlovákok esetében ez a hatás gyengébb volt, mint a magyarokéban. Ehelyett a szlovákok T. G. Masaryk "realista filozófiájának" hódoltak inkább. Innen eredez-

tethető a programadó folyóirat, a Hlas (Hang, 1898-1904) beállítottsága (a köré csoportosult írókat "hlasisták"-nak nevezik), amely később a Prúdy (Áramlatok, 1909-1914 között Budapesten, majd 1922-1938 között Pozsonyban jelent meg) c. havi szemlében bukkant fel ismét. A Prúdy jellegében részben a Huszadik Századhoz, részben a Nyugathoz hasonlított. A Huszadik Századhoz abban, hogy igen intenzíven érdeklődött a társadalmi, politikai és nemzetiségi kérdések iránt (pl. Jászi-cikkeket is közölt), a Nyugathoz pedig abban, hogy a nyugati irodalmak és művészetek irányzataihoz igazodott, hasábjain pedig szívesen publikálta a legmodernebb fiatalok (Krasko, Roy, Rázus, Neresnicky) írásait.

A példamutató irodalmak között a szlovákoknál és a magyaroknál egyaránt ott találjuk a francia és a német irodalmat, az orosz irodalom némely klasszikusát (Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij), valamint az északi irodalmakat. A szlovákokat különösen az utóbbiak vonzották, minthogy a "kis népeknek is lehet világszerte ismert irodalmuk" üzenetét hordozták számukra az északi példák. Szlovákoknál a heroikus Byron, Lermontov és Puskin nagyjából olyan "etalon" volt, mint a magyarok körében Nietzsche.

A szlovák modernnek jelentős részét újromantikusként lehet tekinteni. Voltak azonban közöttük új kritikai realisták is (Ján Cajak, Bozena Slanciková-Timrava, Jozef Gregor Tajovsky). Ők Móricz Zsigmond szlovák megfelelőinek számítanak.

A szlovák és a magyar moderneket egyaránt támadták a korábbi irodalmi irányzatok képviselői, legfeljebb a szlovákokat kevésbé intenzíven és hangosan, ui. a nemzeti elnyomottság körülményei még az ellenfeleket is bizonyos fokú szolidaritásra készítették.

A szlovák fiatalok irodalmuk Hviezdoslav és Vajansky által kanonizált tartalmát és formáját vetették el, míg a magyarok a népnemzeti irodalmat. A Prúdy és más szlovák lapok, így a Dennica (Hajnalcillag), Slovensky obzor (Szlovák szemle), Sborník slovenskej mládeže (A szlovák fiatalok gyűjteménye), Slovensky denník (Szlovák napilap) köré csoportosulókat ugyanazokkal a vádakkal illették, mint a nyugatosokat. A hivatalos irodalom vádpontjai között szerepelt az idealizmus, szubjektivizmus, pesszimizmus, népmegvetés, sekélyesség, álerkölc, nyereszke-dés mint negatív címke.

A nyugatosok ennek ellenére sokkal jobb helyzetben voltak, mint a szlovákok. Budapest metropolisz lett, fejlett volt a könyv-, a napilap- és folyóiratkiadás. Élénk volt a művészeti élet. A kávéházakban társaságok alakultak. Az irodalmi és művészi alkotásoknak élénk piaca volt. A társadalom íróinak-művészeinek többé-kevésbé tisztas megélhetést tudott biztosítani.

Ezzel szemben a szlovák írók és költők szétszélvedve éltek az országban, kapcsolataikat korábban megemlített néhány orgánumban tartotta fenn. Ezeknek azért vigyázniuk kellett arra is, hogy nem túlságosan fejlett olvasóközönségüket a modernnek meg ne botránkoztassák. (A Dennica szerkesztője, a maga is író Terézia Vansová pl. nem merete megjelentetni Janko Jesensky "szabados" és "frivol" szerelmi verseit.) Tetézte a gondokat, hogy a legerősebb szlovák kulturális cent-

rumot, a túrócszentmártonit a konzervatívok uralták. Így hát csak kevesek gyűjthették kötetbe termésüket az első világháború előtt (Janko Jesensky és Ivan Krasko).

A modernnek élén itt is és ott is egy-egy költő, nevezetesen Ady Endre, illetve Ivan Krasko állt. Noha a különbség is sok közöttük, szép számmal vannak közös vonásaik is. Így mindketten képviselték a fin de siècle érzésvilágát, mindketten élesen támadták a begyepesedett régi világot, mindketten magánosak voltak és a szerelemben kerestek kiutat megalázottságukból. Egyik sem volt egyházi értelemben hívő, de "istenes" és "bibliás" ember annál inkább. De amíg Krasko nyugős, tartózkodó és disztingvált volt, addig Ady zabolázhatatlan.

Végül fel kell vetni a kérdést: tudott-e egymásról ez a két, sok tekintetben azonos célokat követő és azonos módszereket alkalmazó irodalmi irányzat. A Nyugat hasábjain a szóban forgó kb. két évtizedben senki nem foglalkozott a szlovák irodalmi élettel. A szlovákok ezzel szemben ismerték a Nyugat célkitűzéseit, és mindazt, ami körülötte történt. A Slovensky denníkben Anton Stefánek közöl cikket Fiala magyarság címen. Később a Slovenské pohľadyban Jozef Skultéty ad tüzetesebb elemzést a Nyugatról "Öregek" és "fiatalok" a mai magyar irodalomban címen. Ebben objektíven reprodukálja a két tábor nézeteit.

A szlovák és a magyar modernnek individuális és specifikus sajátosságai révén mindenképpen gazdagabbá tették régiójuk, a Kelet-közép-európai régió irodalmát, sőt hozzájárultak egy árnyaltabb világirodalom-kép kialakításához.

Tomáš, Karol: Slovenská a maďarská literárna moderna. = Slovenské pohľady, IV. + 109. roč. 1993. 9. č. 31-36. p.

F. T.

Kisebbségek nyelvhasználata

Nyelvpolitikai helyzet a FÁK-államokban

A Szovjetunió utódállamaiban az új szuverenitás egyik legalapvetőbb tényezője a nyelvkérdés. Az oroszosítási politika folyományaként ma még meghatározó erejű a szovjet örökség ebben a vonatkozásban is, ami igen bonyolultá teszi és elnyújtja az átmenetet.

Különben az, hogy egyáltalán nyelvkérdés van a nem orosz utódállamokban, többnyire annak is köszönhető, hogy a korai szovjet irányítás még a szuverén tagköztársaságok elvéből indult ki, legalábbis ami a nyelvi politikai formálását illeti. A nem orosz szférában a közigazgatást, a bírászkodást stb. ekkoriban nemzeti nyelveken szervezték meg (köztársasági szinteken), és anyanyelvi oktatásnak, sajtónak vetették meg az alapját (a belső kisebbségek szintjén is). Mindez az orosz sovinizmus elleni gyógyszer akart volna lenni a bolsevik gondolkodás tényleges internacionalista eszméje alapján. Az elv azzal dőlt meg, hogy a sztálinizmus áttért a központosításra.

A nyelvi függetlenség azonban, kivételes módon, egészen a 30-as évek közepéig fennmaradt, s csak 1938-ban, a háború előestéjén vezették be valamennyi tagköztársaságban az orosz nyelv kötelező oktatását, lényegében a katonai vezénylet nyelvi egységesítése érdekében. A nyelvi oroszosítás csak jóval ezután, tulajdonképpen a háborút követően indult meg és haladt előre rohamléptekben.

1938-ig egyébként fennállottak a Vörös Hadsereg nemzeti-köztársasági egységei is. A nyelv vonatkozásában pedig először egyenesen visszaadták azt, amit a cári rendszer elvett: az ukrán nyelvhasználatot felszabadították, történelmileg először önállósították és függetlenítették a beloruszt. A szovjetek adtak először írásbeli nyelvet a kirgizeknek, a türkméneknek, illetve egy sor Oroszországon belüli türk és finn-ugor etnikumnak. A türkökkel kapcsolatban mindenesetre a nagy kiterjedésű övezet esetleges egységesülése és államhatáron túli kötődése ellen is védekezni akartak, s ezért a modern kisázsiai töröktől nem lényegesen eltérő dialektusokra — a tatártól a türkménig — megannyi önálló nyelvet "szerkesztettek" (pl. a tatártól a baskirt is elválasztva az eléggé közös letelepedési területen), meglévő írásrendszerüket pedig latin írásra változtatták (tatár, kazah, üzbég stb.), illetve az írásbeliség elindítását a latinra alapozták (kirgiz, tadzsik stb.). A megfelelő filológiai előkészítést követően 1930 körül összesen mintegy hetven nyelv tért át a latin betűs írásra vagy tért rá az írásbeliségra latin ábécével. 1938 után természetesen ez is változott: az egységesítés érdekében (a grúz, örmény, német kivételével) az írások cirillesítése került napirendre. Ez az atrocitás elérte az 1945-ben becsatolt moldován-románt is (míg a baltiak szerencsésen kimaradtak belőle — a szerk.).

Az orosz nyelvi behatolás, felerősítve a nagyarányú etnikai behatolással, a Nagy Honvédő Háború "összeforrás"-eszméjén, az 1950-es "nyelvtudományi" kampányon, az 1959-es iskolarendeleten át haladt előre, folytatódott Hruscsov és Brezsnyev alatt is, és az "egységes szovjet nemzet" kategóriája jegyében a testvéri "kétnyelvűség" elvét húzták rá. Ehhez olyan orosz infrastruktúra tartozott, amelyben a "párt- és állami irányítás", a közigazgatás, a munkahely, a kommunikáció gyakorlatilag mindenütt oroszul folyt. A kötelező orosz nyelvoktatás pedig lassan-lassan általános orosz tannyelvű oktatásba ment át. Ezt fejezte ki az 1977-es ún. brezsnyevi alkotmány adott cikkelye, amely az orosz mellett az egyéb anyanyelvi oktatás "lehetőségét" ugyan megadja, de minden garancia nélkül. Nem, lehet tehát csodálni, ha 1988/89-ben az ukrán iskolák felében (ill. az oroszosítottság csomópontjait jelentő városok szintjén már öt hatodában) oroszul folyt az oktatás, vagy ha a belorusz fővárosban mindössze egy (!) anyanyelvű iskola működött. A legkirívóbb belorusz viszonylat ilyen arányokat mutat: 1989-re a lakosság bő kétharmada kétnyelvű, a maradék meghatározó része csak orosz nyelven kommunikál, csupán 2,5%-ra tehető a belorusz egynyelvűség kiterjedtsége.

Egyébként az orosz szovjet államnyelvi státust kapott volna a gorbacsovi szövetségi reformtervezetének első változata szerint is, amit azután (de már későn) differenciálni próbáltak.

A szovjet államegység felbomlásával új életre berendezkedő utódállamok súlyos nyelvpolitikai öröksége:

— a félig vagy egészen eloroszosodott helyi etnikum, illetve orosz etnikai jelenlét túlsúlya (talán a kaukázusi államokat kivéve; viszont még — a tanulmányban nem tárgyalt — balti övezetben is — a szerk.);

— iskolai szinten a még folytatódó eloroszosodás távlatai;

— az anyanyelvhasználat visszaszorulása a szűk privát szférába.

A nemzeti nyelv jogairól rendelkező alkotmányozás és törvénykezés, Moldvától Tadzsikisztánig, de az új Oroszországi Konföderáció autonóm köztársaságaiban is, késhegyen táncol a kettős államnyelv (tehát a nemzeti és az orosz) beiktatása és a nemzeti államnyelv mellett az orosznak mint "érintkezési" nyelvnek hivatalos elfogadása között, ami a gyakorlatban szinte ugyanazt jelenti, miközben szinte kezelhetetlen külön feszültséget táplál be a rendszerváltások belső és külső (az Oroszországgal való kapcsolatokat érintő) küzdelmeibe. Mindezt csak tetézik az államonkénti egyéb etnikumok, illetve a határokkal kettévágott nemzetiségek körüli komplikációk (tatárok Baskíriában, üzbégek Tadzsikisztánban stb.), sőt: a politikai elszakadási törekvések (oroszok a Krimben, Kelet-Ukrajnában, a Dnyeszteren túl, Észak-Nyugat-Kazahsztánban; Moldova esete a gagauzokkal, Gruziaé az oszéttekkel, Oroszországé a csecsenekkel stb.) is. Nem egyszer gáttá válik a nemzeti nyelv fejletlensége: pl. a kazah alkotmánytervezetet csak orosz nyelven tudták előkészíteni. A nemzeti nyelvi igény élesebb elszántságát jelzi a "Kirgizisztán Köztársaság" névváltoztatása a második menetben "Kirgiz Köztársaság"-ra.

Az új államokban pillanatnyilag végül is mindenütt napi közelharcot vív az orosz infrastruktúra követelésével. Az oroszoknak tett — az ultranemzeti hadállásokból hevesen opponált — engedmények abban állnak, hogy az áttérésnek három-öt-tíz évet szánnak (ugyanakkor a nemzeti nyelvi iskolázás, továbbképzés tárgyi lehetőségeit nem tudják biztosítani), vagy hogy "tiltanak" mindennemű nyelvi korlátozást és diszkriminációt. A szituáció mindenütt képlékeny, átmeneti. Ami a szinte áttekinthetetlenül bonyolult és változékony képben világosan körvonalazódik: a nemzeti nyelvek távlatban mégiscsak elnyerik szuverenitásukat, visszavehetik eredeti nevüket (pl. az azeri nyelv ismét török) és hagyományaikat vagy használható előzményeikhez térhetnek vissza (pl. a latin írás "visszatérte" Moldvától Kirgizisztánig; a türk nyelvek várhatólag teljes körébe a latinra váltás indító eseménye az 1993. márciusában Ankarában megtartott közös konferencia). Az egymással és főként az oroszsal való gyakorlati együttélés viszont még hosszú ideig állandó gyakorlati küzdelmet és minél körültekintőbb és differenciáltabb nyelvpolitikát igényel.

Malek, Martin: Sprachenpolitik in der Gemeinschaft Unabhängiger Staaten. = Osteuropa, 44. Jg. 1994. 8. H. 743-759. p.

K. S.

A viborgi németiség

Viborg (Viipuri) erődítményét hétszáz éve, 1293-ban emeltette a svéd mágnás, Tyrgiis Knutsson, aki a kiskorú király mellett akkoriban kormányzóként működött. A vár mellett hamarosan város keletkezett, amely jópárszor szorult védekezésre a novgorodi, később pedig a moszkvai támadókkal szemben. A novgorodi krónika is említést tesz arról, hogy György fejedelem ostromgyűrűbe fogta a "német várost", de bevenni nem tudta.

A városba sok német településről érkezett kereskedőnép, a svéd király konkrét Lübeck segítségét kérte a betelepítéshez. A XIV. században más svéd városokban (Abo ma Turku; Stockholm) is számottevő volt a német lakosság. Korabeli okmányok alapján állítható, hogy a XIV. században Viiborg lakosságának 61%-a lehetett német, 20%-a finn és 19%-a svéd. Akkoriban a svéd és latin mellett az észak-német nyelv szolgált az okmányok (különösen a kereskedelmi szerződések) nyelvül.

Amikor a svéd terjeszkedés során Észtország és fővárosa, Reval (Tallinn), továbbá Livland és székhelye, Riga, meg Ingermanland Narva székhellyel is a svédeké lett, Viiborg jelentősége valamelyest csökkent. A svédek igyekeztek is némileg háttérbe szorítani a német kereskedőnépet, de mivel az orosz kapcsolatok az oroszok uralta, nem sokat tehettek ellene.

A későbbiekben is számos német család érkezett a városba, ahol lutheránusként könnyedén beilleszkedhetett. A tanulni vágyók az aboi egyetemet látogatták, kevésbé a dorpatit (tartuit) vagy a rostockit. A XVII. században a viiborgi németiség megkapta azt a jogot, hogy saját költségére lutheránus papot tarthasson.

Ebben az időben a város lakóinak többsége több nyelvet is beszélt. A városiak jól tudtak németül és svédül, de elég sokan bírták a környéken élő finn lakosság nyelvét is. A gimnáziumban latinul tanítottak, a hivatali nyelv a svéd volt, a kereskedelemé pedig a német.

Az orosz birodalom 1710-ben hódította el a várost a svédektől, majd az 1721-es békekötés eredményeként Nagy Péter cár megkapta a három környező kormányzóságot (Észtország, Livland, Ingermanland) is. Az egész terület a Viiborgi Kormányzóság részévé vált. Említést érdemel, hogy a kormányzóság nyelve a német lett, minthogy az oroszok a svédet fel akarták váltani, de a finnt nem tartották alkalmasnak e szerepre, az orosz pedig nem is jöhetett számításba, hiszen ezt elég kevesen ismerték. A század folyamán a németek egyébként is meglehetősen becsben álltak az orosz uralkodók előtt, s így az új fővárosban, Szentpétervárott ugyancsak jelentős számú német lakosság koncentrálódott (s a város neve is hivatalosan német változatban szerepelt az I. világháborúig).

A viiborgi közigazgatás, akárcsak az orosz birodalmi közigazgatás élén sok német állt. Viiborg oktatási nyelve is a német lett. 1788-ban Nagy Katalin kezdeményezésére olyan elemi iskolát hoztak létre, ahol párhuzamosan működtek fiú- és lányosztályok (ekkoriban egész Észak-Európában ez volt a legmagasabb női

oktatási intézmény). A kormányzóság nem törölte el teljesen a svéd nyelvet sem, minthogy e területen a svéd törvénykönyv szintén hatályos maradt.

I. Sándor cár hozta létre 1802-ben Dorpatban (Tartaban) a német nyelvű egyetemet, amely az egész kormányzóság németiségének kulturális központjává volt hivatott válni. 1809-ben egész Finnországot az orosz birodalomhoz csatolták, s ekkor összevonták igazgatásilag a viiborgi egységgel. A főváros Helsingfors (Helsinki) lett, ami egyben a svéd nyelv jelentős szerepnövekedéséhez vezetett a német kárára. A viiborgi oktatási intézmények nyelve azért még a német maradt. Például a gimnázium németül működött 1841-ig. A németnyelvű elemi iskola a múlt század nyolcvanas éveikig állt fenn, sőt a városi könyvtár anyagának még 1918-ban is a fele német nyelvű könyvekből került ki. 1812-1917 közt a finn nyelv fokozatosan tért hódított a különben jelentős autonómiajogokat élvező kormányzóságban.

Statisztikai adatok szerint 1812-ben a városban 2900 lakost számláltak össze, s közülük minden nyolcadik volt német, 1870-ben már csak minden 22-dik, 1910-ben pedig csak minden 110-dik. Ennek ellenére, figyelembe véve a svéd lakosság nagyobb arányát, de a finnek némettudását is, a német nyelv messze az anyanyelvű lakosság számarányán felüli szerepet játszott.

1917-1940 közt a független Finnország második legnagyobb városa lett Viiborg (Viipuri). Ekkor már minden tekintetben a finn nyelv dominált, s a városon kívül már alig voltak németek. Megmaradt még a közös német-svéd templom, a változó nyelvű istentisztelet. A németek gyermekeiket az időszak végéig működő svéd nyelvű iskolába járatták.

Az 1939-es téli hadjáratlalt a Szovjetunió elfoglalta a területet, s 1940-től a határok nagyjából a svéd királyság 1721 utáni határait követték. 1940-ben a teljes lakosság áttelepült Finnországba, s így a mai viiborgi németiség történelmi hagyományait számos finnországi egyesület igyekszik ápolni, s ezek szép sikereket mutathatnak föl kiadványaikkal is (megjelent pl. egy emlékkötet a viiborgi németek letelepülésének hatszázadik évfordulójára).

Modeen, T.: Die Wiborger deutschen. = Europa Ethnica, 51. vol. 1994. 2. H. 49-53. p.

S. P.

Kisebbségek kultúrája

A Herder-szindróma: a kulturális nacionalizmus eredete

A napjainkban reneszánszát élő nacionalizmus, a közösséghez fűződő erőteljes érzelmek, a nemzeti identitás gyökerei a kultúrában keresendők: a közös származás, a kollektív emlékezet, a virtuális közösség mítoszaiban. A kulturális nacionalizmus vagy kulturális nacionalizmus, amely a politikai nacionalizmus megelőző szakasza, lényegében néhány talajtalan, gyökereit a történelemben kereső értelmiségi nevé-

hez fűződik. Közülük legismertebb az éppen 250 éve született Johann Gottfried von Herder, ám a világ más pontjain, egymástól függetlenül, hasonló nézeteket alakított ki a múlt században a libériai (Amerikából repatriált) Edward Wilmot Blyden, valamint a kínai Vang Tao is. A tanulmány e három gondolkodó tapasztalatainak és következtetéseiének rokonságára mutat rá, ami a teljességgel különböző kulturális és történelmi háttér ellenére érvényesült. Történelmileg mindhárom köztes helyet foglalnak el a kultúrát még egyetemesnek tartó kulturális prezervacionisták (tradicionalisták), illetve a kizárólag egyetlen társadalmi-politikai csoport, a nemzet javáért elkötelezett modern nacionalisták között.

A három gondolkodó meglepően hasonló sorsú volt: növekvő tekintélyű közép-rétegből, konkrétan tanár apától származtak, s szép kilátásokkal kezdték pályájukat, amelyen azonban keserű csalódások érték őket, s végül pedig teljesen elszigetelődtek. Nem csoda, ha élesen bírálták a fennálló rendet, amelyben nem érvényesülhettek. Herder gyűlölte Nagy Frigyes militarista abszolutizmusát, és támadta arisztokráciáját a német nép nyomora miatt. Sokáig nem merte publikálni írásait, lelkeszi állását féltve, s joggal: végül elbocsátották, el kellett hagynia Rigát, és Goethe segítségével mindvégig a kozmopolita Weimarban tengette életét, amelyet megvetett, nemzetietlennek tartott. A francia forradalmat mégis üdvözölte, mert a porosz rendszer bukását remélte tőle, amit majd a németiség, a német kultúra felvirágzása követhet.

Blyden sérelmei hasonlóak voltak: Nyugat-Indiában született, ám nem tanulhatott tovább a polgárháború előtt álló Egyesült Államokban, ezért Libériában próbált egy új nemzet formálásába bekapcsolódni. Tehetsége révén számos magas állami tisztséget töltött be (miniszter és több ízben nagykövet is volt), ám alapvetően szemben állt az Amerikából repatriált uralkodó réteggel, annak nyugatias életmódjával és felfogásával. Látta, hogy ez az elszigetelt csoport semmivel sincs közelebbi kapcsolatban a néppel, mint a dél-afrikai búr gyarmatosítók. Blyden több ízben száműzetésbe kényszerült a brit uralom alatt álló Sierra Leonéba (hazája felett még a brit uralmat is szívesebben látta volna a megvetett fekete elit rendszerénél), s ott is halt meg magányosan és szegénységben.

Vang Tao tanár édesapjától tanulta a kínai klasszikusok ismeretét, ám ő maga sikertelenül próbált állami szolgálatba lépni. Emiatt szembefordult a kínai bürokráciával, és támogatta a tajping-felkelést, amelynek bukása után a brit Hong Kongban, száműzetésben kényszerült leélni életét. Megvetette a nyugatias, üzleties gyarmatot, ahol senkit sem érdekelt a kínai kultúra és a hagyományos, konfucianus értékrend. Mindamellet nem tartotta elvetendőnek a Kína fölötti brit protektorátus gondolatát, amely reményei szerint lehetővé tette volna a megcsonkosodott rendszer megváltoztatását.

Mindhárom gondolkodó központi eszméje saját kultúrájának különleges egyedisége volt. Ebben keresték identitásukat, magányukban és száműzetésükben. Embernek lenni annyi, mint valamely kultúrához tartozni, vélte Herder, enélkül lehetetlen minden emberi alkotás. Kijelölte a németiség, a német kultúra sajátos küldetését is a világban: a bölcsélet, a költészet, az oktatás és a szellemi beállított-

ság azok az értékek, amelyekkel ez a nép a világot gazdagítja anélkül azonban, hogy rákényszerítené saját értékeit. Aki önmaga kultúráját ápolja, nem kényszerül mások utánzására, ami szerinte az üres és terméketlen kozmopolitizmusra jellemző.

Blyden a herderi nemzetiségnek megfelelő fogalmat a fajokban találta meg, s nekik a nemzetekhez hasonló tartalmakat, egyetemes küldetést tulajdonított. Eltérően a nyugati műveltségű afrikaiakkal, ő sajátos — közösségi, humánus, spirituális, egyszerű és természetes — afrikai kultúrában és erkölcstelen az individualista, agresszív, materialista és rasszista nyugati kultúra pozitív ellenpontját látta, és az afrikai társadalmakat ebben a szellemben kívánta volna fejleszteni.

Vang eszméire a nyugati gondolkodásból csak a darwinizmus és szociáldarwinizmus hatott kimutathatóan, és ennek szellemében hajlandó volt elismerni, hogy Kínának, ha erős kíván maradni, tehát éppen saját értékei megőrzése érdekében, tanulnia kell a Nyugattól az ipar, a tudomány, a technika terén. Kína sajátos küldetése viszont a filozófia és a művelődés kultiválása a tao, a természettel harmóniában levő hagyományos kínai szemlélet alapján, illetve hogy a tao egyetemes erkölcsi elveit és a harmóniát képviselje és megvalósítsa a világon, mivel ez a nyugati tudomány és a hatalom révén lehetetlen.

Mindhárom gondolkodó egyetemes küldetést tulajdonított eszméinek, amelyek megvalósulásától a világbéke és -harmónia, az emberi együttműködés beköszönését várták, az emberi szabadság és kibontakozás lehetőségét (Herder). Prototipikusnak tekinthetők, mert tapasztalataikat s következtetéseiket, az elszigeteltségből való kitörésnek s a másokkal közös identitás megélésének vágyát és élményét számtalan követőjük osztotta. Egyikük sem volt nacionalista a szó későbbi értelmében, ám mindhárman a későbbi nacionalisták, illetve mozgalmak mentoraivá lettek. Herder inspirálta Sturm und Drang eszméi révén a modern német nacionalizmust, Blyden volt a nyugat-afrikai nacionalizmus nagy nemzedékének (Senghor, Nkrumah, Azikiwe) szellemi kútfője, Vang pedig a modern nemzeti Kínát megteremtő Szun Jat-szen szellemi tanítómestere. Saját kultúrájukban tehát hasonló szerepet játszottak: úttörő gondolatokat fogalmaztak meg, melyek nemzedékek számára szolgáltak iránytűként arra nézve, hogyan adaptálható a kulturális hagyomány az egyén és a közösség igényeihez. Eszméik fogantatásához, némileg paradox módon, a száműzetés kényszerű elszigeteltsége biztosította a belső szabadságot.

Lyon, Judson M.: The Herder syndrome: a comparative study of cultural nationalism. = Ethnic and Racial Studies, 17. vol. 1994. 2. no. 224-237. p.

Ba. K.

Művek az erdélyi és a felvidéki magyarságról. (Tallózás a Püski Kiadó újabb kiadványai között)

A Püski Kiadó mindig, az emigrációban is, szívén viselte a kisebbségi magyarság gondjait-bajait, mi több: a róluk szóló művek kiadásával vállára vette őket. Ezzel anyanemzeti küldetést teljesített "in illo tempore", amikor Magyarországon a kisebbségi problematikát tilos volt nyilvánosan bolygatni. Olyannyira tilos, hogy a rendszer még az ilyen tárgyú emigrációs kiadványokat is a legszívesebben letagadta volna.

Püskiék hazatérte óta a publikálás "kisebbségi vonulata" megerősödött, és még több színt integrált magába. Újabb és újabb szerzők léptek színre, műfaji és tematikai sokféleséget, elmélyültebb történetiséget mutatnak.

A kiadó újabb terméséből azokat a műveket ismertetjük, amelyek a kisebbség-kutatás számára különösen fontosak.

Az Erdélyt tárgyaló művek közül elsőként Kocsis István furcsa műfajú munkájára, a *Történészek a kereszten* címet viselő kötetére kell felhívunk a figyelmet, amely a magyar-román viszony elmérgesedésének történetét adja elő, nem létező román történészek "utópisztikus vitáival megtűzdelve". Kocsis egyébként hiteles és szabatos (gazdag szakirodalmi hivatkozásokkal jellemezhető) historiográfiájában a román történészeknek az lett volna a feladatuk, hogy létrehozzák a román történelemtudományt, ám ebbéli erőfeszítéseik 1990 májusában, tehát már jóval a Ceausescu-diktatúra bukása után tragikus véget érnek.

Innen válik érthetővé a szerző summázata:

"Aki magyarként a magyar-román viszony történetét vizsgálja, az nehezebb helyzetben van, mint az a kutató, akit 'csak' a jelenlegi román-magyar viszony érdekel. Elsősorban azért van nehezebb helyzetben, mert kutatásaink eredményeit továbbra sem szembesítheti a román történelemtudomány eredményeivel. Román történelemtudomány ugyanis még most sem létezik. Továbbra is be van tiltva. Mikor fogják a román történelemtudomány immár százszázalékos tilalmát feloldani? Nem tudjuk. 1989 decemberében még reménykedhettünk abban, hogy rövidesen. A reményről ma sem mondhatunk le, habár semmi jele nincs annak, hogy végre engedélyezni fogják a román történészeknek, hogy megírják népük hiteles történetét, megteremtsék a feltételeit annak, hogy a román nép megismerhesse saját múltját, szembenézhesen történelme igazságaival. Mindenekelőtt azért reménykedünk ebben, mert román érdek is, hogy a román történelemtudomány végre megszülessen. Hisz nyilvánvaló, hogy csak olyan népnek lehet jövője, amely megismeri és vállalja múltját.

Miért nem oldják fel a történelemtudomány tilalmát? Mert a románság leghatalmasabb mai vezetői ragaszkodnak egy korszerűtlen nemzeti célhoz és egy korszerűtlen faji ideológiához.

Pedig a román népnek csak egyetlen járható útja van: meg kell tanulnia együttélni az igazsággal."

A második mű, amelyet az erdélyi művek közül ajánlunk — *Hazatérő* szavak címen — Cseke Péter szociográfiái riportjait öleli fel. Beke György ekként ismerteti

a riportok készítőjének személyiségét: "Szociográfiai műveiben egyenlőképpen támaszkodik elméleti ismereteire és a valóság tényeire. Magától értetődő számára, hogy 'megtanulja' a kiszemelt falvak, városok, intézmények történetét, hogy felkutatssa a róluk található forrásokat, csak ezután indul riportszerző útjára. Könyvei szigorúan szerkesztettek, szinte mértani pontossággal helyezi el bennük — az egyes írásokon belül is — a hangsúlyokat, így vezetve rá olvasóit az összefüggésekre, a legfontosabb írói üzenetre.

Különösen fontos volt az üzenet rejtjelezése a diktatúrában — folytatja Beke, amely nem szenvedte el az igazság nyílt kimondását. Cseke Péter az esetek többségében megtalálta a módját, a formáját annak, hogy érthetően érzékeltesse a közvetített igazságot."

A kisebbségkutatás számára Cseke Péter gyűjteményes, valójában szépirodalmi kötete azért aktuális és fontos, mert történelmi források feldolgozására épül, s amit ezekhez saját magából és riportalanyainak vallomásaiból hozzáad, az megint csak forrásértékű a romániai magyarság és a székelység közelmúltját és jelenét illetően.

Tizenegy erdélyi tájegység, továbbá Moldova általában idős adatközlői mondták magnóba Gazda Józsefnek "a falusi tudás könyvét", a Mindennek mestere c. gyűjtemény hatalmas, összesen 103 mesterségre, valamint a régi székely és magyar falvak életvitelének jellemzésére kiterjedő anyagát. A gyűjtő ezt az anyagot tíz fejezetben, az egyes mesterségek rokonságát szem előtt tartva tárja elénk.

A gyűjtemény ajánlásaként Gazda József a következőket hangsúlyozza: "Önmagunkat becsüljük meg azzal, ha nem feledkezünk meg elődeinkről. Azokról, akiktől nemcsak életünket, de tudatunkat, kultúránkat, erkölcsünket, lelkünket, nemzeti-emberi örökségünket is kaptuk. Olyan örökséget, melynek ismeretében emberibben, tartalmasabban tudunk élni." Ez más megfogalmazásban annyit tesz, hogy a falusi tudás e könyve egyszersmind a Romániába szakadt magyarság azonosság tudatának gyökereit feltáró könyv is.

A névtelen katona c. munkájának tengelyébe Szabó Gyula apjának, "Szabó Mózes (kurta)" kőfaragónak és homoródalmási székely határőrnek 1944/1945. évi hiteles naplóját helyezi. A történet az ún. Székelyhatárország a székelyföldi Oklándtól a szlovéniai Felsőlendváig tartó vonulásáról számol be, majd a Székelyföldre tartó visszaszivárgását ecseteli. Ez alkalmat ad a fiúnak több székely község első és második világháborús hősi halottaira, igazában áldozataira történő visszaemlékezésre, illetve a két háború más és más érzésekkel való megélésének bemutatására.

A felvidéki magyarság helyzetéről és régebbi-újabb törekvéseiről Tarics Péter két könyve számol be. Az első Kisebbségi vallomás-töredékek címen a szerző összegyűjtött pucliscisztikáját, előadásait és interjúit tartalmazza, nagyjából azokat, amelyek 1990. és 1992. között keletkeztek. Tematikailag nagyfokú változatosság jellemzni a kötetet, amit jól fejeznek ki az egyes részek címei. Íme: Anyanyelvem, szeretlek; Iskoláinkon áll vagy bukik; A kisebbségi színház: ünnep; Az igazságot nem lehet kisajátítani; "Engedjétek hozzám jönni a szavakat"; ". . . hogy szülőföld-

dünk legyen a hazánk". A felvidéki magyarsághoz kötődő rövid és jól célzott publicisztikától némileg eltérnek az interjúk, amelyek a felvidéki problémákat szélesebb összefüggésekben láttatják (Kálmán Attila, Szabó Rezső, Tőkés László, Sütő András, Antall József, Csoóri Sándor, Chrudinák Alajos).

Tarics második könyve a Magyarként a Felvidéken 1918-1993 címet viseli. A kötet elején — A felvidéki magyarság múltja és jelene címmel — egy elegánsan rövid, mégis megbízható tanulmányt olvashatunk, amelynek egyik érdeme, hogy kronológiája egészen 1994. március 15-ig tart.

A kötet derekát interjúk teszik ki. Ezek túlnyomó része felvidéki kiválóságokat szolgált meg, de akad néhány magyarországi megnyilatkozó is.

A mű mellékletébe kerültek azok a dokumentumok, amelyekről korábban már megjegyeztük, hogy első közlések. Ezek többsége olyan nyilatkozat, memorandum, törvény, statisztika, álláspont, kérelem, levél, felhívás, amely 1968 és 1994 között kelt a felvidéki magyarsággal kapcsolatban.

Amióta József Attila 1936-ban a Dunánál c. költeményében megfogalmazta a magyar értelmiség igényét a "rendezni végre közös dolgainkat" illetően, a hazai és az utódállami magyar kisebbségi irodalom zöme immár tudatosan e jegyben munkálkodik. Az itt röviden bemutatott Püski-kiadványok minden tematikai, idő- és térbeli különbözőségük ellenére egytől-egyig ilyen szelleműek. Kiadónk újabb terméséből mindehhez Szigeti Tóth János gyűjteményes művének (A magyar műveltség esélyei) egyetlen tanulmányát kell még kiemelnünk: "A lelkek megbékéléséhez a demokratikus elvek gyakorlati alkalmazása fog vezetni . . ." Egy eszmetörténeti analízis kísérlete. (A Duna-völgyi összefogás gondolata a Valóság folyóirat 1945-1948 közötti évfolyamaiban).

Miközben mai és holnapi kutatásokra — joggal — biztató ismertetéseink közben örömmel fedeztük fel némely mű (Kocsis, Tarics két munkája) bibliográfiai ajánlásait, Gazda József művében a gazdag kutató-apparátust, addig a publicisztikai művekből (Cseke, Szigeti, Tóth, Tarics két munkája) hiányoljuk az első közzétételek forrásdokumentumainak feltüntetését.

Cseke Péter: Hazatérő szavak. Szociográfiai riportok. 1993. 419. p. ISBN 963 8256 117

Gazda József: Mindennek mestere. A falusi tudás könyve. 1993. 379. p. ISBN 963 784596 8

Kocsis István: Történészek a kereszten. A magyar-román viszony elmérgesedésének története. Történelmi tanulmány utópisztikus vitával megtűzdelve. Az 1991-ben megjelent, azonos című könyv átdolgozott, bővített változata. 1994. 739. p. ISBN 963 8256 16 8

Szabó Gyula: A névtelen katona. 1994. 122, (16) p. ISBN 963 8256 29 X

Szigeti Tóth János: A magyar műveltség esélyei. Művelődésszociológiai, történeti, népfőiskolai tanulmányok. Bev. Bíró Zoltán. 1993. 324. p. ISBN 963 8256 001

Tarics Péter: Kisebbségi vallomástörédek. (Összegyűjtött írások és előadások.) Bev. Bajnok István. 1992. 196. p. ISBN 963 7845 92 5

Tarics Péter: Magyarként a Felvidéken 1918-1993. (Először nyilvánosságra hozott dokumentumokkal és információkkal.) 1994. 359. p. ISBN 963 8256 27 3

F. T.

Identitás a szintézisben. A zsidó-német együttélés interkulturális kísérlete

W. Hildebrandt, a teljes Kelet-Európa-kutató, történetpszichológus "szentimentális" elemzésében (amely inkább csapongó eszmefuttatás) a zsidó-német történelmi együttélés legtermékenyebb zárószakaszát kívánja megvilágítani: azt a 40-45 évet, amely a német vagy osztrák környezetben élő zsidóság szinte teljes társadalmi-kulturális integrálódását hozta magával, míg csak ennek — apokaliptikus dimenziókban — az ismert hirtelen fordulat véget nem vetett. A visszatekintés tehát az aranykorra vet fényt, és a megélt katasztrófa ellenére a napjainkban létrehozható hasonló integráció érdekében előzetekintést céloz.

Az eszmefuttatás a zsidó elem német környezetekbe való betagozódásának sok évszázados útjára, a régi német nyelvből leágazódott jiddis idióma szívós vitalitására, a középkori spanyolországi párhuzamra stb. inkább csak utalva, az interkulturális találkozás mintapéldájaként vetíti elénk azt a "szimbiózist", amely a legújabb korban, de leginkább a modern polgári korszakban oly nagy volúmenű és csúcsmínőségű hozzájárulást adott a német kultúrához (A. Schweitzertől St. Zweigig, Franz Kafkától Ernst Barlachig), mégpedig nem csupán csak a befogadó fél karakteréhez hasonított formátumban, hanem nagyon is saját karakterben. Ezzel a többlettel a német kultúra és szellemiség egész spektruma tágult, egyben a maga zsidó tartalmában is elmélyült mindaz, ami a hozzájárulást jelentette. Vagyis: a találkozásból szintézis, a két kultúra szintézise jött létre, s ebben nyert a német kötődésű zsidó tudat teljes értékű identitást.

Az egyes alkotóknál nem minden esetben, sőt talán csak kivételesen volt tudatos e szintézis szerveződése. Franz Kafka pl. éppen a fonákjáról és konok székspszissel érzékelt a folyamatot. Valamennyi írása szinte ellene beszél e lehetőségnek, s inkább a bekövetkező katasztrófát vetíti előre. Mindezt mégis oly tág elvonatkoztatás síkján végzi el, amely eredendően a német absztrakciókultúra sajátja, azaz művészetében az írói érzéklet végül is tértől-időtől független, általános emberi látomássá formálódik.

A szintézis — Kafkával ellentétben — modellszerűen szemlélhető Martin Buber példáján. A nagy humanista író és nevelő, amikor 1939-ben (a legvégső időpontban) kimenekült Berlinből, kénytelen deklarálni "a német-zsidó szimbózis végét". Ennek ellenére azt tartja fontosnak, ami a befejeződött együttműködésben megvalósult, a történelmi szintézis tényét. Buber a maga egyéni szintézisét persze tudatosan és tervszerűen építette fel, lényegileg az összetalálkozás egyik nagy hajtóerejű motorja volt. Rátalált a német katolikus és protestáns "miszticizmus" (J. Böhme és J. S. Bach), a goethei univerzalizmus és az életfilozófiai (Dilthey, Heidegger) kapcsolódási pontjaira "hászkalával", és önmaga "dialógus" elvű filozófiájában (az "én és te" kölcsönösségére épített világmépében) gyúrta össze ezeket. Mint olyan zsidó tanító és "propagandista", aki élesen szembenállt a palesztinai visszahonosítással (s később is inkább közös zsidó-arab Palesztinát képzelt volna el), úgy vált egyre "németebbé", hogy ezáltal tudott igazán "zsidó" lenni.

AZ 1928-as, ötvenedik születésnapja tiszteletére közreadott emlékkötet ötven szerzője közül (arányosan) huszonöt nemzeti német pályatárs egyhangúlag fogadja őt "németté", miközben műveinek, egyetemi előadásainak etikai, teológiai, kultúrbölcseleti beszédhelyzere mindvégig a zsidó lét koordinátáira épül. (Csak irodalmi munkásságából vegyünk példát: a hászid-történetek az ő német szépprózai feldolgozása nyomán válnak először a világ közkincsévé.) Utolsó éveit kényyszerűen abban az új hazában eltöltve, melyet tulajdonképpen nem akart, itt is az izgatta, mit és mennyit lehetne hasznosítani az európai szintézisből az újszidó állam szellemi építkezésében.

A buberi életműben legtapinthatóbban testet öltött szintézis mint örökség tulajdonképpen elpusztíthatatlan; a német, a zsidó és a tágabb világ egyetemes elkötelezettségű részének erkölcsi elismerésére is volt még lehetőség a pusztító kataklizma után: 1951-ben — a háború után az elsők között — kapta meg a Goethe-díjat, illetve két évvel később a frankfurti Könyvbörze Béke-díját.

Noha a zsidó-német ősteremtő szintézis tényleg megszakadt, de utóélete és útsarjadzása is van a romokon. Ennek egyetlen példája a sok közül: az 1934-es születésű oroszországi (volgai) félnémet-félzsidó zeneszerző, Alfred Schnittke pályája és életműve, melyet a szovjet gúzskötéléken belül egyik félöröksége csakis a másikhoz taszíthatott. Ma német földön élve, kettős ágazású gyökérből táplálja alkotásait, mint pl. Faust-kantátájának "legyetek józanok és őrködjetek" üzenetét.

Végül, ami a legfontosabb: a zsidó és a német kultúra között kifejlődött és virágba borult, majd külső, erőszakos beavatkozással félbeszakított együttműködés olyan modell, amely különböző korok különféle etno- és szociokulturális találkozásai számára mindenkor a teremtő, alkotó alternatívát jelzi.

Hildebrandt, Walter: Identität durch Synthese. Das interkulturelle Experiment der deutsch-jüdischen Symbiose. = Deutsche Studien, 31. Jg. 1994. 121. H. 3-15. p.

K. S.

Oktatás egy multikulturális társadalomban: Svájc

Csak látszólag egyszerű és világos az a feladat, hogy minden tanulónak egyenlően magas színvonalú oktatásban kell részesülnie, tekintet nélkül demográfiai sajátosságaira (kor, nem, faj, vallás, nemzetiség, szociális-gazdasági státusz). Sok minden akadályozza a megvalósítást: előítéletek, szakmai felkészületlenség, a politikai és hivatalos támogatás hiánya, anyagi problémák, elégtelen tapasztalatok és tantervek. Ráadásul a multikulturális oktatásról folyó viták a gazdasági recesszió és az Európa-szerte élénkülő xenofóbia idején zajlanak, ami azonban nem teheti feleslegessé a konstruktív megoldások keresését. Lássuk a svájci helyzetet.

Svájc lakosságának 16,7%-át teszi ki a bevándorolt, letelepedett külföldi állampolgárok (1990.), az iskolaköteles (7-16 éves) tanulónak pedig 17,5%-át. Ez utóbbiak csaknem mindegyikének más volt az anyanyelve, mint a tanítási nyelv.

Országosan (beleértve a gimnáziumokat is) csak az iskolai osztályok 24%-ába nem járt egyetlen külföldi tanuló sem. Svájcban hagyományosan erős az osztályok, iskolák homogén jellege, úgyhogy több tényező is gátolja megfelelő oktatási környezet létrehozását a jelentős létszámú hátrányos helyzetű tanuló számára, úgymint: a külön csoportokban folyó oktatás nagyobb költségei, a megfelelően képzett hazai oktatók hiánya, a külföldi tantervek alkalmazásával szembeni ellenállás, s végül a más nyelvű és nemzetiségű tanulók minél erősebb integrációját szorgalmazó törekvések erősödése. Mindenesetre tény, hogy tanulási és magatartási és magatartási zavarokkal küszködő külföldi osztályokban és iskolákban, és a külföldiek jelentősen csekélyebb arányban látogatják a felsőfokú tanulmányokra előkészítő gimnáziumokat is.

Svájc nem szívesen ismeri el, hogy bevándorlási célponttá vált, ám a bevándorlók száma alapján (amely az utóbbi években jócskán túllépte a lakosság — kritériumnak tekintett — 1 ezrelékét) már rég annak tekinthető. A szövetségi statisztikai hivatal demográfiai előrejelzése szerint a letelepedők aránya lényegében változatlan marad hosszabb távon, Svájcnak tehát — más nyugat-európai államokhoz hasonlóan — az ad hoc reagálásokon túlmutató, átfogó megoldásokat kell keresnie e téren is.

A bevándorlók, vendégmunkások, menekültek gyermekeinek tanulási lehetőségeit, akárcsak a honos nemzeti kisebbségek esetében, a vonatkozó nemzetközi konvenciókkal, államközi szakmai szervezetek ajánlásaival, valamint a kormányzati politikával kell összhangba hozni. A szerző itt bő idézetekkel ismerteti az oktatási diszkrimináció ellen — 1960; ENSZ Konvenció a gyermek jogairól — 1989; ENSZ Nemzetközi Konvenció valamennyi vendégmunkás és családtagjai jogainak védelméről — 1990; ENSZ Menekültügyi Főbiztos irányelvei a menekült gyerekekről — 1988; EK Bizottsága rendelkezése a vendégmunkások gyermekeinek oktatásáról — 1977), illetve a svájci kantonok tanfelügyelői bizottságának (EDK) ajánlásait az idegen nyelvű gyermekek oktatásáról (1991).

A környező többségi kultúrához és népeességhez való viszony szerint alakul a kisebbséghez tartozó személyek helyzete, ez a viszony pedig alapvetően az oktatás éveiben formálódik. J. W. Berry szerzőnk által hivatkozott tanulmánya értelmében (Acculturation and adaptation. = W. H. Holzmann — T. H. Bornemann: Mental health of immigrants and refugees. Austin, Texas 1990) e téren a két alaptényező összesen négy lehetséges kombinációja alakulhat ki (a tényezőkre adott pozitív vagy negatív válasz, azaz elutasító vagy elfogadó magatartás szerint). A két tényező: 1. a kisebbségi személyek kulturális identitásának, nyelvének, szokásainak megőrzése, 2. a környező társadalommal és más etnikumokkal fenntartott kapcsolatok erősítése.

Két igenlő válasz (magatartásminta) esetén a csoport fennmaradása és sikeres integrációjára van kilátás, míg a két tagadó válasz (elutasító magatartás) a kisebbség marginalizálódását, a társadalom alá süllyedését vonja maga után. Az identitás megőrzését elfogadó, a környezettel való kapcsolatok fejlesztésétől viszont elzárkózó magatartás következménye a csoport szeparálódása, míg az identitás apo-

lását elvető és a környezethez való közeledést elfogadó csoportok újja az asszimiláció felé vezet.

Mindezeknek a magatartásformáknak az erősödése, illetve gyengülése döntő mértékben az oktatáson múlik. Az oktatás tehát fontos szerepet játszik abban, milyen helyen foglalnak el a kisebbségek a multikulturális társadalomban, hogyan viszonyulnak hozzá, illetve jövőjük miként alakul. Ezért a svájci oktatáspolitikának egyértelműen állást kellene foglalnia, melyik modellt tartja kívánatosnak, s annak érdekében következetes lépéseket kellene tennie átgondolt programok alapján.

Szaday, Christopher: Schooling in multicultural Switzerland. = European Journal of Intercultural Studies, 5. vol. 1994. 1. no. 38-50. p.

Ba. K.

Vallás és nacionalizmus: a hindu fundamentalizmus veszélyei

A mai hindu fundamentalizmus egyszerre mélyen vallásos és mélyen nacionalista mozgalom. Ezenkívül erősen politikai és agresszív természetű. Célja a Hindutva ("hinduság" eszméi nevében átalakítani a világi és plurális Indiát, és helyén Ram Rajiya ("Ráma isten országa, birodalma") néven kommunális, az ősi tanok tiszteletét helyreállító államot létrehozni, amelyben minden közösség a maga meghatározott helyére kerülne.

Ha meg akarjuk érteni e mozgalmat, amely alapvetően befolyásolja India jelenét, kialakulásának folyamatát és összetevőit kell megvizsgálnunk, amint a szerző is teszi. Hindu és hinduizmus: ezek alig kétszáz éves fogalmak, keletkezésük az indiai brit befolyás, a Kelet-Indiai Társaság, majd az Indiai Császárság kialakulásához kötődik. Egyszerre indiai és európai eredetű fogalmak ezek, s eleinte csak azt jelölték, ami helyi, az őslakossághoz kapcsolódott (vallástól, törzsi hovatartozástól függetlenül). A világ nyugati felében az első brit-indiai kormányzó, Warren Hastings támogatásával honosodott meg az orientalizmus egyik ágaként az indológia, valamint a hinduizmus fogalma, ez utóbbi az országgal kapcsolatos legmagasabb rendű, szaklális tudásszféra gyűjtőneveként. Ez az értelmezés a Társaság, majd a Császárság szolgálatában álló, vele összefonódó brahman (indiai nemesi, arisztokrata) származású tisztviselők köréből eredt. A brahmanok mint közvetítők, adminisztrátorok, hivatalnokok döntő szerepet vállaltak a brit fennhatóságú India megteremtésében, ám eközben az ősi, hindu értékek védelmezőiként is felléptek. Ők gondoskodtak pl. a klasszikus szanszkrit irodalom és vallás szövegeinek lefordításáról és nyugati publikálásáról, aminek eredményeként a hinduizmust világszerte a nagy világvallások egyikeként ismerték el.

A következő szakaszban a múlt századi Brit-India államapparátusa egyre inkább a helyi (hindu) vallás szent helyeinek, templomainak, rítusainak védelmezőjeként lépett fel: valójában a kulturális és vallási intézményrendszer mélyreható hinduizálása ment végbe hivatalos segédlettel. Ennek rakciójaként a helyi (keralai, szír eredetű Tamás-keresztények) és a bevándorolt keresztény felekezetek tiltakozó akciókat kezdeményeztek az embertelen rítusokra (emberáldozat, özvegyek

tűzhalála) és a keresztények elnyomására hivatkozva, de mindez eredménytelen maradt, sőt erősítette a hivatalos támogatást élvező hindu törekvéseket.

A defenzív, a kirekesztő és a szélsőségekre hajlamos hindu mozgalmak, amelyek egyként a mai fundamentalizmushoz vezetnek, szintén a 18. század végén hindu "ébredésében" gyökereznek. A régi rend, az ősi hagyományok védelmezőiként olyan erők és mozgalmak léptek fel, amelyek hangadói veszélyeztetve érezték születési előjogaikat és társadalmi pozíciójukat. Ezek az öntudatos hinduk, akik ugyanabból a rétegből származtak, mint Brit-India tisztviselői kara, olyasmint kreáltak s védelmeztek a vallásos hinduizmus címkéje alatt, ami valójában sohasem létezett. A gyűlölt misszionáriusok módszerét átvéve, tömegmozgalmakat szerveztek a szokások, a rítusok, a családi és vallási élet tisztaságának "beszennyezői", pl. a tehének levágása ellen. Számos szervezet örököséként a három nagy nemzeti-vallásos párt 1984-ben hozta létre közös irányító szervét, a Dharma Samsadot, úgyhogy azóta az általa összefogott hatalmas mozgalom áll az új Indiáért folyó fundamentalista hadjárat élén.

A fundamentalista megnevezés annak ellenére jogos, hogy eredetileg (századunk első felében) az amerikai evangelizáló mozgalmakban kialakult militánsan modernizációellenes, erősen intellektuális irányzatot jelölték ezzel a névvel. Később a tömegtájékoztató egybenmosta e törekvéseket a demagóg, obskurantista, antiintellektuális megnyilvánulásokkal, és pejoratív értelemben a szélsőséges, zavarkeltő tevékenységek minősítésére alkalmazta jelzős alakját. A hindu fundamentalista mozgalmak ezzel párhuzamosan ugyancsak fejlődésen mentek keresztül, mégpedig az extremizmus irányában: mindegyik új szerveződés radikálisabb volt elődeinél. A mai hinduizmus annyiban modern és "nyugatias", hogy erősen politikai és prozelita jellegű, sovinizta és imperialista törekvésű, tevékenységében agresszívan védekező és militáns. A hindu többségre hivatkozik, de valójában kizárólagosságra, India totalitárius uralmára tör, s minden egyéb (iszlám, törzsi, keresztény, világi, marxista stb.) szellemiséget idegennek, tehát kártékonynak nyilvánít.

Ernest Haas már évtizedekkel ezelőtt rámutatott, hogy a kultúrából, etnikumból, területből, nyelvből, vallásból vagy ezek kombinációiból táplálkozó agresszív nacionalizmus végül imperializmusba torkoll. India esetében is igaz ez, csak a sorrend módosult: előbb létrejött az egységes brit, de valójában hindu India, s ebben kapott lábra az indiai, azaz hindu nacionalizmus.

Ezzel kapcsolatban tér ki a szerző a Nyugaton az erőszakmentesség apostolaként tisztelt Gandhi szerepére, akinek nézeteit és tevékenységét szerinte a nyugatiak nem vagy csak felületesen tanulmányozták. Gandhi ezek szerint a moszlimok elidegenítésével hozzájárult India megosztásához, a közösségi ellentétek felszításához, és az államhatalom elleni fellépése is javarészt mítosz, hiszen Brit-India utolsó évtizedeiben szinte teljesen indiai igazgatás alatt állt már az ország. Ez a folyamat jóval Gandhi fellépése előtt kezdődött. Gandhi legendás gesztusa, az érinthetetlenek kasztjának befogadása pedig valójában a hindu közösség erősítését szolgálta (a lakosság 25%-át tették ki a páriák).

A fundamentalista mozgalom számos korábbi szervezkedés, de főleg a különféle lakossági csoportok mobilizálásának egymást erősítő folyamata nyomán erősödött meg, és került a hatalom közelébe, olyan forradalmiak mondható szociális, politikai és vallási változások perspektíváját vetítve az indiai társadalom elé, amelyeket az elemzők joggal hasonlítanak az 1920-as években Európában elháruló fasiszta és radikálisan nemzeti, jobboldali és szociális-populista mozgalmak programjához.

A hindu fundamentalizmus azonban a faszizmussal ellentétben napjainkban éli fénykorát, s nyíltan szembehelezkedik a demokráciával és India alkotmányával. A szélsőségesek által fellobbantott konfliktusok — az egységes, de plurális Indiára 1947-ben és 1971-ben mért csapások után — további milliók életét követelhetik.

Frykenberg, Robert Eric: Religion, Nationalism and Hindu Fundamentalism: The Challenge to Indian Unity. = Ethnic Studies Report, 11. vol. 1993. 2. no. 125-142. p.

Ba. K.

Kelet-közép-európai népek és országok kapcsolatai

A Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde 1993. évi konferenciájáról

Az 1913-ban alapított társaság már az ötvenedik évfordulón, majd a 75-ötödiken is, s most újra Berlinben gyűlt össze éves konferenciájára. A Kereskedelmi és Iparkamara épületében tartott reprezentatív megnyitón Otto Wolf von Amerongen elnök a Kelet és Nyugat kölcsönösen jobb "egymást értését" szorgalmazta.

A konferencia fő témája Kelet-Európának a nemzetállamiság és az integráció közötti ingadozása volt.

Az ünnepi nyitó előadást a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Kosáry Domokos tartotta Van-e még jövője a nemzetállamnak Európában? címmel. Annak az eszmének, hogy egy nemzet saját nemzetállammal rendelkezék, nem is oly régi története van: a kezdetek a francia forradalom időszakáig nyúlnak vissza, vagyis a XVIII. század végéig. A francia és angol, később pedig az olasz és német fejlődés állt mintaként Közép és Kelet-Európa birodalmainak (Habsburg, török és orosz) népei előtt. Az erősödő kommunikációs lehetőségek is egyre inkább ösztönözték az ébredő öntudatú etnikumok azon törekvését, hogy már ne csupán táji-regionális körben, hanem átfogóan igyekezzenek nemzeti nyelvüket és múltjukat ápolni. A XX. század két pusztító világháborúja után a kontinens nyugati felén megértették, hogy a fejlődés az európai integráció felé mutat, s ezzel az jár együtt, hogy bizonyos nemzetállami szuverenitáshányadról a résztvevők kölcsönösen lemondanak. E fejlődéssel ellentétes irányt vett a szovjet birodalom felbomlása nyomán érzékelhető "divat": Európának ebben a felében a kicsi és az életképtelenség apróka nemzetállamok próbálnak lábbaállni.

Az első tematikus szekcióülés a kelet-európai nemzetállamok létrejöttének történelmi előfeltételeit kívánta áttekinteni. A Kappeler kölni professzor az orosz, illetve a későbbi szovjet birodalom létrejöttének sajátosságait vizsgálta. A birodalom etnikai összetétele már 1815-ben azt mutatta, hogy az orosz elem kisebbségben van (43%) benne. A nemzeti sokszínűség azonban korántsem járt csupán problémákkal, hiszen kimutatható, hogy a birodalom meglepő eredményességgel integrálta a nem orosz etnikumok elitjeit (pl. 1903-ban az orosz tábornokok sorában kilenc iszlám vallású tatárt lehetett találni). A tisztikarban és a közigazgatásban különösen feltűnő volt a lengyelek és németek túlreprezentáltsága. A cári birodalom hosszú évtizedekig a nacionalizmus korszaka előtti értékekre igyekezett építeni (pl. hűség az uralkodóházhoz), s csak a lengyel nemzeti mozgalmak, majd az 1905-ös forradalom után indult meg a nagyorosz öntudat kiaknázása.

H. Lemberg marburgi professzor a kelet-közép-európai nemzetállamok kialakulásának útját elemezte. Az első világháború után Lengyel- és Magyarország mellett (az előbbi hatalmas területekre tett szert, míg az utóbbi korábbi területének több mint a felét elveszítette) a győztesek oldalán állók alakíthatták – növelhették – meg államiságukat (cseh-szlovák, szerb, román). De az új több nemzetiségű országok (Jugoszlávia és Csehszlovákia) mostanra felőrlődtek, s elemeikre bomlottak. Ezért úgy tűnik, hogy a nemzeti önrendelkezés magasabb rendű értéknek minősül, mint a status quo fenntartásának szándéka.

A müncheni E. Hösch arról beszélt, hogy a balkáni nemzetállamok (albán, görög, szerb, bolgár, román) fokozatosan szabadultak fel a török birodalom igája alól, s a felszabadítási harc egész több évszázados történetet mindmáig működő erőként hat. Ezzel együtt a különböző balkáni népek történelemükből esetenként más-más tényezőre helyezik a hangsúlyt (például a görögök a kereszténység védelmezőinek szerepében látják magukat), s ebből, de nem csupán ebből következően mind a mai napig nincs szó balkáni szolidaritásról.

Rendkívül aktuális kérdést vizsgált a kölni Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien professzora, G. Simon: Oroszország birodalmi ambíciókat ébresztget-e avagy elindul a nemzetállami fejlődés irányába?

A mai oroszországi helyzet meghatározó tünete, hogy az emberek tökéletesen kiábrándultak a politikából, frusztráltak, depressziósok. Pár éves átmenet után az őskonzervatív ösztönök diktálják a közhangulatot: a "demokrata" ma szidalomnak számít, s majdnem olyan súlyos a tartalma, mint Sztálin idején a hazaárulónak volt. Az oroszok nem tudnak belenyugodni abba, hogy 25 millió orosz került határaikon túlra, s különösen érthetetlennek vélik Ukrajna szerintük tökéletesen alaptalan "árulását", elszakadását. Az előadó szerint még nem dőlt el, hogy Oroszország ismét Eurázsia tekintélyelvű uralkodással tetszelgő hegemonja kíván-e lenni, vagy el tud indulni a jogállamiságra épülő polgári fejlődés útjára.

K.-D. Grothusen Hamburgból a jugoszláv dezintegrációt mély – vagy ilyeneknek szánt – történelmi okokkal igyekezett magyarázni. Szerinte Jugoszlávia pár évtizedes története egy illúzió alapult (a délszlávoknak össze "kell" tartozniuk), mert

meghatározóbb az, hogy a kora középkor óta két kultúra határa jött itt létre (római kereszténység és a bizánci, latin és a cirill írás).

U. Hallbach (Köln) a közép-ázsiai utódállamokkal foglalkozott. Szerinte itt gyakorta az is bizonytalan, ki melyik nemzethez sorolódik, a etnikai összetétel pedig olyan képet mutat, hogy az iparilag fejlettebb, urbánusabb jellegű településeken az oroszok többségben. Eközben a falusi népesség hagyományosan iszlám vallású. Az egész régióból a nyolcvanas évek óta folyamatos az oroszok és más európai nemzetekhez tartozók elvándorlása.

Több előadást szenteltek Kelet-Európa és az európai gazdasági integráció összefüggéseinek. J. Kleer (Varsó), a Polityka című közismert hetilap szerkesztője fejtegetései szerint a szocializmus összeomlása után két alapvető feladat került napirendre: a piacgazdaság megteremtése és a nemzetközi munkamegosztásba történő betagozódás. Közben kettős csalódás ment-megy végbe: az egyes elitiek alábecsülték a nehézségeket, illetve túlbecsülték a nyugati országok remélt segítőkészségét.

W. Lamentowicz (Varsó, a Kejm tagja) szerint korábban romantikus beállítottságú támogatói és pragmatikus ellenzői voltak Lengyelországban az európai integrációhoz való csatlakozásnak, ám ma a helyzet megfordult, inkább romantikus ellenzői és gyakorlatias támogatói vannak. A közvéleménykutatások adatai szerint a lakosság 80%-a az ország mielőbbi belépését kívánja, ám ugyankkor 30%-ra rúg azok aránya, akik szerint az EK kizsákmányolja az országot s például környezet-szennyező technológiákat telepít a nyakába. Minden második véleménynyilvánító félti az ország szuverenitását az EK-ba történő felvétel kapcsán. Az is nyugtalanító, hogy még korántsem dőlt el, merre tart Oroszország.

Ch. Meier (Köln) a kelet-európai regionális integráció lehetséges formáit elemezte, különös tekintettel a visegrádi háromszög perspektívtárlására.

A záróelőadás keretében L. Ruehl (a védelmi minisztérium korábbi államtitkára) a térség biztonságpolitikai problémáiról szolt. A legdöntőbb változást az utóbbi években az hozta, hogy Oroszország határai 650-1000 km-rel keletebbre kerültek (1582-83-ban a moszkvai nagyfejedelemségnek volt erre felé a határa). vagyis az évszázadok minden hódítása – kivéve a königsbergi területet – veszendőbe ment. Oroszország balti-, illetve fekete-tengeri flottájának megszűnt a nemzetközi jelentősége. Szevasztopolnak egyébként a hadászatin kívül mint Oroszország, mind pedig Ukrajna számára mélyen érzelmi jelentősége is van, innen a két ország közti vita élessége. Oroszország meggyengülése nem biztos, hogy végleges, s ezt leginkább a lengyelek, magyarok és más közép-európai népek körében érezni. Ők attól tartanak, hogy előbb, vagy utóbb az orosz birodalom újra feltámadhat. Ezért sietnének – a mai balkáni konfliktus által is hajtva – mielőbb a NATO védőszárnyai alá.

König Helmut: Osteuropa zwischen Nationalstaat und Integration. Bericht über die Jahrestagung 1993 der Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde. = Osteuropa, 44. jg. 1994. 3. H. 302-306. p.

S.P.

Csehszlovákia felbomlása és az európai biztonság

Három cseh és két szlovák külpolitikai szakértő elemzete egy-egy tanulmányban századunk harmadik (s minden jel szerint utolsó) csehszlovák államalakulatának, a Cseh és Szlovák Föderatív Köztársaságnak megszűnését a nemzetközi biztonságpolitika, illetve a két utódköztársaság kapcsolatrendszerének szempontjából.

A csehszlovák állam felbomlása nem váltott ki heves reakciókat Nyugaton. A közép-európai erőegyensúly eltolódott ugyan Lengyelország javára, ám hatalmi vákuum nem jött létre. A kettéválás során, 1992-ben is csak elvétve kaptak hangot egy esetleges konfrontáció miatti aggodalmak.

A két új köztársaság, a többi közép-európai államhoz hasonlóan, kénytelen továbbra is beérni a Nyugat íratlan biztonsági garanciáival. A NATO álláspontja 1992 vége óta a közép európai államok felvételével kapcsolatban ugyan valamivel rugalmasabbá vált ez azonban a délszláv válság eszkalációjának következménye, s nem hozható összefüggésbe a cseh-szlovák különválással. Közép-Európában általános az a vélekedés, hogy a Nyugat megvédelmezné a térséget a Keletről érkező katonai fenyegetéssel szemben, de senki sem hitte, hogy nyugati beavatkozást váltana ki a Csehszlovákia felbomlását esetleg kísérő bármilyen, pl. egy Szlovákia felbomlását esetleg kísérő bármilyen, pl. egy Szlovákia és Magyarország közti fegyveres konfliktus. Meg nem erősített értesülések szerint a NATO abban az esetben lenne hajlandó bizonyos garanciákkal támogatni a status quót, ha a két szomszéd egyezményben köteleznék magát a dunai vízlépcső körüli vita békés rendezésére.

A független Szlovákia megjelenését mérsékelt bírálatok kísérték Nyugaton. Elterjedt vélemény szerint a szétválás miatt gazdasági veszteségeket könyvelhet el az új állam, aminek következtében elakadhat a gazdaság reformja, és Pozsony a fegyverexport fokozásában keresheti a megoldást. A gazdasági bajok esetleg eltéríthetik Szlovákiát a demokratizálás folytatásának útjáról, s a köztársaság a nacionalista és populista politizálás közép-európai melegágyává válhat. Fontos tény lehet, hogy a Szlovákián a FÁK felől áthaladó kőolaj- és gázvezetékek Nyugat-Európa elsődleges energiahordozó-szükségletének 10%-át biztosítják.

A nyugati szakértők gyakran emlegetik bíráló célzattal, hogy Közép-Európa állami nem dolgoztak ki biztonságpolitikát, politikai elitjeiknek nincs elegendő szakismeretük és tapasztalatuk ehhez, illetve hogy ezek az elitek meddő vitákra fecsérelik idejüket. Nyugaton azonban szintén nincs kiérlelt elképzelés Közép-Európa szilárd biztonsági struktúráiról.

A két utóállam számára megkülönböztetett fontosságú lesz Németországhoz fűződő viszonyuk. Amellett, hogy Európa vezető gazdasági hatalmáról van szó, az egyesült Németország 1990. óta a NATO egyetlen közép-európai tagjának tekinthető, és államhatalmi központjának Kelet felé (Bonnból Berlinbe való áthelyezését jelképes aktusnál jóval nagyobb jelentőségűnek kell tekinteni. Az NSZK számára a szétválás az európai stabilitás megszilárdulását jelentheti, hiszen eltűnt egy vizsályforrás. Gazdaságilag és (Csehország EU-felvétele után) talán politikailag is

lehetővé válik Csehország szilárd betagozódása a nyugati (azaz a német) szférába. Szlovákia inkább keleti partnerekkel fog szorosabb kapcsolatba lépni, ami nem jelentheti azt, hogy Nyugat-Európa határa a Morva folyó lesz, mivel az ugyancsak ütköznék Németország érdekeivel. Csehország és az NSZK kapcsolatainak szorosabbra fűzése egyelőre nincs napirenden: a szakértők szerint az osztrák-német viszony lehet a reális modell a csehek számára.

Figyelemreméltó véleményt nyilvánítanak a cseh szakértők a két utódállam viszonyáról. Eszerint a mintegy 70 éves együttélés távolról sem hozta magával, hogy a két állam érdekei összhangban lennének vagy akár csak közel állnának egymáshoz. A közeli nyelvrokonságtól és a lakosság közti kiterjedt egyéni kapcsolatoktól eltekintve nincsenek olyan meghatározó tényezők, amelyek a közeljövőben különleges kapcsolatokat tennének szükségessé a két állam között.

Kulcsfontosságúnak vélik a szerzők Szlovákia viszonyát Magyarországhoz. A cseh szakértők egyenesen a szlovák állam egyik szükségszerű prioritásának tekintik a magyar gazdaság tanulmányozását, a pozitív tapasztalatok kiszűrését és hasznosítását. Ennek során minden olyan negatív tendenciát ki kell küszöbölni, ami korlátozhatná a magyar gazdasággal kiépítendő szoros együttműködést. A szlovák-magyar kapcsolatokat egyrészt meghatározza, hogy Magyarország jelenleg a magyar kisebbségek problémái kezelésének új útjait keresi, másrészt ez a viszony szakítva az érdekellentétekre, sőt konfrontációkra számító hagyományos megközelítéssel – az érett független államiság új modelljét is felmutathatja, akárcsak a problémák megoldásának egyetemesen is érvényes új módszereit.

Ez az érdekes vélekedés az érintett két állam többszörös érdekközösségének tényén alapul. A cseh szerzők szerint ez nemcsak általános európai síkon érvényes, hanem potenciális az a kölcsönös előnyök azon sorára is, amelyek az együttműködésből származhatnak. A szlovák Köztársaság a csehszlovák állam keretében fejlődött és alakult ki, miközben pozitív kulturális és gazdasági mozzanatokot tett megáévá a nyugatibb cseh szférából, s mindennek nem lebecsülendő érke lehet Magyarország számára is. A kapcsolatok általános rendezésének módja a regionális integráció lehet. Ennek keretében még a kisebbségi kérdés is érdekközösséget erősítő tényezővé válhat.

A szlovák-magyar kapcsolatok mögött ezeréves közös múlt áll, s ez lehetővé teszi pozitív, összekötő mozzanatok felmutatását. A két nép kultúrája, mentalitása, lelkivilága és magatartása egyaránt igen közeli, s ezt hangsúlyozni és méltatni kellene. A mai feladatok a demokratikus társadalom megerősítése és a gazdaság átalakítása szintén erősíthetik a szoros együttműködés igényét és a kölcsönös függés, az interdependencia pozitív érzését. Ennek talaján kellene foglalkozni a kisebbségi kérdéssel is, és csak ez lehet hosszú távon a szlovák-magyar kapcsolatok alapja. A két állam szoros együttműködése az egész régió gazdasági és politikai stabilitását segítheti elő, jöllehet ma még talán könnyebb katasztrofikus forgatókönyveket felvázolni (amihez alapot szolgáltatnak Románia belső viszonyai, szélsőséges körök megnyilvánulásai Magyarországon, továbbá a megállapodott-ság hiánya a szlovák belpolitikában).

Ami a két szlovák szerző dolgozatát illeti, kevesebb eredeti megállapításra bukkanunk benne. A dolgozat mindenesetre áttekinti Közép-Európa fogalmának néhány közkeletű értelmezését, s hangsúlyozza a hiányzó szlovák biztonsági koncepció kidolgozásának fontosságát. A magyar-szlovák kapcsolatokat ezek a szerzők is kiemelkedőnek tartják (másodikként a csehekhez fűződők után) Szlovákia számára, ám a témával kapcsolatban inkább a gondokat említik (a vízlépcsővitát és a kisebbségek ügyét). Tagadják, hogy ez a viszony potenciális konfliktusforrás lenne a térségben, ugyanakkor a "trianoni trauma" hatását vélik felfedezni a magyar fél magatartásában, mégpedig az egykori "nagy-magyarországi" identitás felélesztésére tett kísérletekben, amelyeket összefüggésbe hoznak az 1918. előtti magyar hegemonia emlékeivel. (Nyilván az egyetemes magyarsággal, a magyar nemzet és kultúra egységével, a kisebbségek megnövekedett szerepével kapcsolatos magyarországi nézetekre céloznak mindezzel.)

Kolár, Petr – Pick, Otto – Polreich, Miroslav: The End of Czechoslovakia: Security Implications for Central Europe. Bombík, Svetoslav - Samson, Ivo: Security Perspectives for Central Europe: A Slovak View. = Perspectives, 1. vol. 1993. 1. no. 27-43. p.

Ba.K.

Út a független Szlovákiához

Amikor 1992. őszén bizonyossá vált Csehszlovákia megszűnése, a közvéleménykutatók továbbra is arról számoltak be, hogy a szlovákiai lakosság alig egyötöde támogatja a különválást, a szakértők pedig e lépéssel kapcsolatban szinte csak a várható hátrányokról beszéltek (gazdasági visszarszás, munkanélküliség fokozódása, kisebbségi problémák a magyarokkal, cigányokkal stb.).

A szerző mégsem tekinti érthetetlen paradoxonnak azt, hogy a második világháború idején náci támogatással fennállott állam nyomán újra megjelent Európa térképén a Szlovák Köztársaság. az 1989. novemberi demokratikus fordulatot követően ugyanis a szlovák politika és közélet befolyásos körei tudatosan, bár nem mindig bevallottan lépésről lépésre haladtak a későbbi fejlemények irányában. Ezek a körök mit sem törődtek a közvélemény alakulásával, sőt törekvéseiknek nagyon is megfelelt a bizonytalanság, a kétértelműség, a lebegtetés atmoszférája, amelyben a nyilvánosság aligha követhette lépéseinek logikáját és nem mérhette fel azok következményeit.

A tanulmány három mozzanatot emel ki a függetlenséget kikényszerítő szlovák nemzeti mozgalmak 1989. végi újjászületésének okai közül: a demokratizálás biztosította politikai és sajtószabadságot, a csehországinál súlyosabb gazdasági problémákat, a magyar kisebbség meglepően gyors és élénk politikai és társadalmi szerveződését (néhány hét alatt országos és helyi szinten létrejöttek a működő kisebbségi politikai és társadalmi szervezetek).

Az 1990 elején kisebb nacionalista tüntetésekkel jelentkező folyamat az ún. kötőjel-vitával vonult be a politika arénájába. A föderáció új elnevezése körüli

obstrukció aztán visszatérő eleme lett a törvényhozás rendszeres megbénításának, amely Csehszlovákia fennállásának végéig jellemezte a prágai Szövetségi Gyűlést.

A szerző politikai eseménytörténet formájában ismerteti azokat a fontosabb állomásokat, amelyek utólag világosan rajzolták ki a szétválás 1992. júniusi bejelentéséhez vezető utat (a szlovák nyelvtörvény, a kompetenciátárgyalások, a népszavazásról szóló törvény, végül az új csehszlovák alkotmánytervezet). E fordulópontok mindegyike példája volt annak, hogy a cseh és szlovák politikai elit képtelen a megegyezésre, mert hiányzik az erre irányuló akarat. A népszavazásról szóló törvényjavaslatnak és az antidemokratikus elemeket őrző (1968-69-es) föderációs alkotmánytörvény reformjának megbuktatása mindennél beszédesebben igazolta, hogy a saját céljaikat követő politikusok a lakosság véleményét és a demokratikus elveket másodalgosnak tartják elhatározott céljaikhoz képest. (Mindkét esetben Havel elnök javaslatairól volt szó, így a sikeres obstrukció a novemberi demokratikus fordulat eszméinek kudarcát is jelzi.)

A szerző végül két ismert elméleti munkára hívja fel a figyelmet az interetnikai konfliktusok témaköréből. Ezek választ adnak azokra a kérdésekre, amelyek a csehszlovák szétválás, illetve a délszláv polgárháború okainak és folyamatának hasonlóságaira és eltéréseire keresik a magyarázatot. E. K. Francis *Interethnic Relations: An Essay in Sociological Theory* (New York, Elsevier 1976.) és Ted Rober Gurr *Why Men Rebel* (Princeton 1970.) c. munkája világosan leírja a gazdasági ellentétek etnikai köntösben történő kirobbanását, a történelmi hagyományoknak és a nemzeti öntudat elért fokának szerepét a konfliktus lefolyásának módjában, illetve az engedményeknek és a követelések eskalációjának már Machiavelli által ismertetett spirálját.

Ramet, Sabrina Petra: The Reemergence of Slovakia. = Nationalities Papers, 22. vol. 1994. 1. no. 99-117. p.

Ba.K.

Kisebbségi politika

Az áttelepítések ideológiai gyökerei

A hidegháború végén akadtak politológusok, akik a pragmatizmus nevében meghirdették az ideológia végét. Számos kisebbség és őslakos nép nyilván sokkal kevésbé van meggyőződve erről, hiszen elűzték vagy bármikor elűzhetik őket lakóhelyükről, mégpedig valamely állami, nemzeti vagy vallási ideológia nevében. A lakosság áttelepítése már száz évvel ezelőtt barbár eljárásnak tűnt, századunkban mégis hatalmas méreteket öltött. A különböző etnikai "tisztogatások" a menekültek századává tették a 20. századot.

A modern nacionalizmusok kidolgozott faji vagy nemzeti ideológiával rendelkeznek, s ez gyakran vallási jelképrendszerben jelenik meg. Az állam szempont-

jából az ideológiák biztosítják a kormányzat legitimitációját és a szükséges szociális kohéziót, a polgárokat vezérlő értékeket. Az önmeghatározást szolgáló ideológia azonban sok esetben az etnikai tisztaság képzetével is ötvöződik, ami a kisebbségek vagy az őslakosok kirekesztéséhez vezet. E csoportok sorsa azután az áttelepítés szokott lenni az általuk lakott területről és/vagy telepések betelepítése közepük, ami mindig súlyos sérelmekkel jár, és nemegyszer népiirtássá fajul.

A szerző az áttelepítések történelmi áttekintése után három modern állam áttelepítési politikáját s az alapjául szolgáló etnocentrikus ideológiát ismerteti, végül a nemzetközi jog fényében veszi szemügyre a témakört.

Az emberiség múltjában a kormányzás többnyire leigázást jelentett, s a tömeges elűzés, deportálás és áttelepítés megszokottnak számított. Az ókori Egyiptom, Mezopotámia, a hettita s az asszír birodalom egyaránt alkalmazta a hódító politika, illetve a kollektív büntetés jegyében: az utóbbi állam történetében legalább 157 ilyen akcióról tudunk, s ezek során a kiűrtett helységek nevét is megváltoztatták. A középkori Európa is bővelkedett nagyarányú elűzésekben: az angolszász hódítók kiszorították a keltákat, később az angolok az íreket, a spanyol reconquista pedig a mórok és a zsidók kiűzésével zárult. Az Újvilágban az indiánokat fosztották meg földjeiktől. Az új-anglia puritán telepések bibliai ihletésű ideológiája a gyarmatot Új Izraelnek nevezte, a telepéseket az ótestamentumi zsidósággal, az őslakókat pedig az általuk elűzött kánaánitákkal azonosította. Az indiánok elűzése az USA fennállása alatt is folytatódott, mégpedig a civilizáció nevében, sőt 100 ezer indián számtalan áldozatot követelő áttelepítését (1838.) Jackson elnök úgy minősítette, hogy az az áldozatok javát szolgálta.

A múltbeli deportálások olyan korban zajlottak, amikor még nem léteztek nemzetközi humanitárius egyezmények. Ma már számos konvenció korlátozza az államok fellépési lehetőségét polgáraikkal szemben, a deportálások azonban változatlanul zajlanak, s a vallás és a jog mindezt továbbra is legitimáló állami ideológiává egyesíti bizonyos államokban.

Az Ottomán Birodalom és a modern Törökország: A szultánok birodalmát nem minősíthetjük etnocentrikusnak, uralkodó ideológiája, a hódítás eszmei legitimálója a pániszlám gondolat volt. A nyugtalan, ám fontos körzetekbe mégis szívesen telepítettek megbízható török lakosokat, így az Adria felé vezető útvonal mentén, illetve a Marica völgyében a Duna irányában. A ciprusi török lakosság elődei is betelepítéssel kerültek a szigetre. Az ottomán telepítési politika kései tragikus következménye volt két jelenkori áttelepítés: a bulgáriai török kiűzése (1984-90) és a ciprusi görögök elűzése a török invázió után (1974-től).

A modern Törökország a pániszlám gondolat helyébe lépő pántörök ideológia jegyében született 1908-ban, az ifjútörökök hatalomra kerülésével. A birodalom belső válságának ellenszerét a más nemzetiségű és vallású lakossággal való leszámolásban látták. Ez vezetett a keresztény örmények lemészárlásához és elűzéséhez, ami már a világháború előtt elkezdődött, de nem váltott ki nemzetközi tiltakozást. A hatóságok nemzetbiztonsági okokra hivatkozva 1915-ben a teljes örmény lakosságot deportálták, aminek során legalább 800 ezer ember vesztette

életét. A 30-as években virágzó pánturkizmus faji elméletei sok rokon vonást mutattak a náciizmussal. A kemáli köztársaság létrejötte óta a kurdok ellen visel hadüzenet nélküli háborút az állam. A kurd nemzetiségnek még a létét is tagadják, "hegyi törökökről" beszélnek, akik elfelejtették ősi nyelvüket. A telepítési politika kétirány egyrészt a kurdok deportálása (eddig mintegy másfél millió) a nyugati tartományokba, másrészt törökök (köztük Bulgáriából kiűzöttek) letelepítése a kiürített körzetekben. – Az 1974-ben megszállt Észak-Ciprusról mintegy 180 ezer görögöt űztek el, s helyükbe 60 ezer anatóliai és bulgáriai törököt telepítettek.

Dél-Afrika: A szerző részletesen ismerteti a kálvinista holland telepesek, a búrok hódításainak történetét, amely az apartheid kialakulásához vezetett annak ellenére, hogy a búrokkal vívott háború után (1899-1901) a győztes brit gyarmatosítók hozták létre a Dél-afrikai Uniót. A búrok a predesztinációba, saját kiválasztott voltukba vetett hittel érkeztek Afrikába, s az Ótestamentum szövegeiből merítették saját szerepük s az őslakosság megítélésének fő mozzanatait. Izrael meghódítóinak, a kánaániták legyőzőinek vélték magukat, s bibliai helyekre hivatkozva vezették be az elkülönített fejlődés, az apartheid rendszerét. Ez a gyakorlatban a bennszülöttek irtásának és elűzésének igazolásául szolgált. Voltak a legitimáló ideológiának jogi elemei is: ezek egyrészt jogszerűnek tekintették az elmenekült lakosság után birtokba venni a területet, másrészt azt állították, hogy az elfoglalt földek gazdátlanok voltak, nem képezték senki tulajdonát (ez európai értelemben ez nem is volt bizonyítható). A búrok a brit korszakban is domináns szerepet játszottak az államban, s a 80-as évek végéig következetesen fejlesztették a faji megkülönböztetés jogi és társadalmi rendszerét (amelyről szintén elmondható, hogy élharcosai a két világháború között erősen rokonszenvezetnek a náciizmussal, és totalitárius "népköztársaság" megteremtését tervezték). Ettől elválaszthatatlan az őslakosság szervezett visszaszorítása, deportálása és áttelepítése, illetve földjeinek kisajátítása: előbb az összterület 7%-ára korlátozták a bantuk tulajdonjogát, majd a bantusztánrendszer kialakításakor ezekbe a kiterjedtebb rezervátumokba, az állam területének 13%-ába koncentrálták a feketéket, mintegy 4 millió személy kényszerű áttelepítésével.

Izrael: A modern történelemben Izrael az egyetlen állam, amely az áttelepítésre alapozta létét. A cionizmus célja egy zsidó állam létrehozása volt a zsidók Palesztinába való tömeges betelepítésével, ami megkövetelte az ottani lakosság elűzését vagy megsemmisítését. Ennek megvalósítását a cionizmus a valláson alapuló ideológiával és jelképekkel legitimálta. Eszerint a zsidóságnak bibliai eredetű kizárólagos jogán van a kérdéses területhez. A brit mandátum végén (1948) Palesztina területének 7%-a volt zsidók tulajdonában, a felosztást kimondó ENSZ-határozat azonban 56%-ot jelölt ki Izrael államnak. az arabokkal vívott háborúk sora minden alkalommal palesztinok százezreinek menekülésével, elűzésével járt, úgyhogy az 1967-ig érvényes határok közt alig 150 ezer arab maradt, ezekből kb. 40 ezer ugyancsak (belső) menekült.

A cionizmus a bibliai hivatkozások mellett szívesen ápolta a gazdátlan, parlagon heverő ország mítoszát is, aminek semmi köze sem volt a valósághoz, ám

megfélemlítéssel és katonai akciókkal meg lehetett valósítani számottevő területek elnéptelénítését. Minehhez a bibliai érvek sorában, az ígéret földje mítoszában gyökerekre, egyfajta igazolás járul, amely az izraeli jogrendben a bíróság előtt is sikert hozhat (Elon Moreh-ügy). Az izraeli jog néhány sakalatos törvénye (főleg a visszatérési, állampolgársági és választójogi törvény) formalizálta a zsidó nemzetiségűek előjogait a többi alkoshoz, illetve állampolgárhoz képest, beleértve a szabad bevándorlás, letelepedés és településalapítás jogát (csak 1990-ben 200 ezren érkeztek a Szovjetunióból), ami más nemzetiségűeknek nem jár. Az arab települések következetes rombolása és zsidó telepek létrehozása folyik évtizedek óta, miközben a belső menekültté lett arabokat "koncentrációs pontoknak" nevezett lakótelepeken kívánják elkülöníteni.

A nemzetközi jog álláspontja: Az áttelepítés (ami gyakran eufemizmus) mindig az emberi jogok sérelmével jár (vagyon és föld elvesztése, közösségek, vallások és kultúrák pusztulása, kiugró halálozási és betegségi arányok). Telepések szervezett letelepítése pedig a népeket megillető önrendelkezési jogot sérti. A nemzetközi jog számos 20. századi dokumentuma érinti a kérdéskört, ám e téren nyilvánvaló hiányosságok is vannak, amelyek további rendelkezések előkészítését igényelik.

Az első idevágó dokumentum, a IV. hágai konvenció (1907.) nem tér ki az áttelepítésre, mivel előkészítői úgy vélték, azt csak a múlt zsarnokságai gyakorolták. A későbbi fontosabb dokumentumok, amelyek a II. világháború borzalmai nyomán születtek, a következők (a szerző ismerteti vonatkozó rendelkezéseiket): a német háborús bűnökről szóló szövetségi deklaráció (1942.), a polgári lakosságról szóló IV. genfi konvenció (1949.) és az 1977-es kiegészítő jegyzőkönyv, az emberi jogok egyetemes nyilatkozata (1948.), ENSZ-közgyűlési határozatok a rasszizmus, illetve a genocidium tilalmáról (1948.), a polgári és politikai jogok nemzetközi konvenciója (1996.), az európai emberi jogi konvenció (1963.), végül a gyarmatok függetlenségéről (1960.), illetve az államok közötti baráti kapcsolatokról és együttműködésről (1970.) szóló ENSZ-határozat.

A fentiek ellenére több nagyarányú áttelepítés formailag törvényes kereteket kapott békeszerződések és határváltozások esetében (így másfélmillió görög kitelepítése Kis-Ázsiából a lausanne-i békeszerződés alapján 1923-ban, 14 millió német elűzése Közép-Európából a potsdami határozatok alapján 1945. után, moszlimok millióinak elűzése és pusztítása Pakisztán megalakulásakor 1947. után). Az említett konvenciók gyengéje továbbá, hogy nem vonatkoznak a belső, polgárháborús konfliktusokra, így pl. telepések millióinak érkezésére Tibetbe 1951. után, a boszniai etnikai tisztogatásokra stb. Ezért nagy jelentőségűnek ígérkezik a béke és az emberiésg biztonsága elleni büntettek megtiltó ENSZ-közgyűlési, tehát a tagállamokra nézve kötelező határozat, amelynek tervezete békeidőben és belpolitikai konfliktusok esetén is nyomtatékosan tiltja az át- és a betelepítések és az apartheid minden formájának gyakorlatát. A határozattervezet legkorábban 1994-ben kerül a Közgyűlés elé.

Az oroszországi föderalizmus problematikus elemei

Az 1993. őszi oroszországi válságig (Ruckojék bukásáig) a politikai harcok, ezeken belül a törvényhozó és végrehajtó hatalom közti csatározások színterét az oroszországi föderalizmus jövőjének kérdése uralta. A probléma 1993 szeptemberre után már másként vetődött fel.

A hajdani Szovjetunióban a föderalizmus kérdése szoros összefüggésben állt a nemzetiségi kérdéssel. Az Orosz Föderáció azon igazgatási egységeiben, amelyek nem nemzetiségi alapon szerveződtek, hanem orosz etnikum lakta őket, szigorú centralizmus érvényesült. Viszont a területén élő mintegy száz etnikum (az összlakosság 15%-a) egy része – töredéke – részesült valamiféle korlátozott államiságból. Csak a legutóbbi évek politikai vitái és csatározásai közepette került napirendre az orosz vidékek sajátosságait is szem előtt tartó föderalista megoldás keresése. Nehezen megoldható problémáról van itt szó: a 21 nemzetiségi köztársaság ui. nem kívánja az orosz területi egységek politikai-államigazgatási felértékelését, míg a 85%-nyi orosz többség helyi képviselői a nemzetiségekkel "azonos" jogokat követelnek, ami az eddigi föderatív keretek felrobbanásával járhat.

A nemzetiségi köztársaságok és más politikai-közigazgatási egységek (terület stb.) jogait 1992 tavaszán három ún. föderációs szerződésben rögzítették, s ezzel a következő évekre mintegy bebetonozták a helyzetet. az első szerződés a nemzetiségi köztársaságokkal, a második a területekkel (oblast'), a harmadik az ún. autonóm járásokkal, körzetekkel kötött meg. A köztársaságok különösen sokat adtak arra, hogy őket "szuverén államként" említse a szöveg. Ez jogot ad neki ahhoz, hogy bizonyos keretek közt saját külpolitikai-külgazdasági kapcsolatokot ápolhassanak, saját bankrendszert fejleszthessenek ki, a mezőgazdasági területek és a föld méhében rejlő természeti kincsek a ő birtokukban legyenek.

A köztársaságok ezek alapján egészen odáig szerették volna jogaikat bővíteni, hogy a föderációból saját elhatározásból kiléphessenek. Ez annál is inkább komoly vitakérdés, minthogy a 21 köztársaságból csak ötben (Dagesztán, Kabardin-Balkária, Észak-Osztétia, Tuva, Csecsenföld, Csuvas Köztársaság) van többségben a névadó nemzetiség.

Pénzügyileg az a helyzet, hogy a nemzeti köztársaságok kétharmada haszonélvezője a föderációnak, azaz többet kap a központi költségvetésből, mint amennyit címére befizet. Más szóval, a legfontosabb nettóbefizetők az orosz területek.

A szimmetrikus államfelépítés megoldását tovább bonyolítja, hogy a föderációs szerződést Csecsenföld és Tatársztán nem is írta alá, sőt a csecsenek gyakorlatilag kívülre helyezték magukat a föderáción (pl. sem az 1993. áprilisi népszavazást, sem a december közepi parlamenti választásokat itt nem lehetett megtartani). Tatársztánban a választásokat megrendezték ugyan, de az alacsony részvételi

arány miatt nem tekinthetők érvényesnek. Tatársztán helyzete még azért is "pi-káns", mert külön szerződéssel az Orosz Föderáció társult tagjának minősült.

1993. őszén mind Jelcin, mind Csernomirgyin kormányfő a regionális politikát – a jogok lehetséges decentralizációját a hatékonyabb helyi döntéshozatal érdekében – az államirányítás gyenge pontjának, egyben a legfontosabb teendők egyikének minősítette. Ezzel elismerték, hogy az egész 1993. évi csatározás csak tovább konzerválta a megoldatlan kérdéskört. Az év első felének föderációs vitáiban az a kérdés dominált, hogy az Orosz Föderáció átalakítása a köztársaságokkal kötött szerződésen alapuljon-e (így szerették volna a harciasabb köztársaságok) vagy egy új alkotmányon (ez volt a főváros véleménye). L. Szirmjagin elnöki tanácsadó tervezete szerint a föderációban öt feltételt kell teljesíteni: 1. sz államalakulatból való kilépés tiltását 2. a status gno egyoldalú megváltoztatásának tilalmát, 3. az emberek, áruk, információk és szolgáltatások szabad forgalmát, 4. a föderációs törvények dominanciáját, 5. az államfelépítés egyöntetűségét.

A tanácsadó szerint nem szabad a nemzetiségi politikát az államfelépítéssel keverni, másrészt óvott attól is, hogy az önmeghatározás és önrendelkezés jogát az államalakulatból való kilépés lehetőségével azonosítsák. A centrum hatalmának leépítésével járó szinte végtelen veszélyeket a moszkvai sajtó a kalmük példával illusztrálta. Kalmükiában 1993. áprilisában elnökké választották az ifjú üzletember és rubelmilliárdos Iljumsinovot, aki a következőkben átfogó "refomrokat" hajtott végre: alacsony adókat vezetett be, hogy vonzza befektetéseket (a külföldi tőkének egyenesen adómentességet adott), tizedére csökkentette a kormányzati tisztviselők számát, megszüntette a Legfelső Tanácsot, a helyi önkormányzatokat és a pártokat, támadást indított a szakszervezetek ellen, hatnapos munkahetet rendelt el, miközben minden munkaképes férfinak előírta a munka kötelezettségét. Azonban az elemi emberi jogok e nyilvánvaló sérelme sem indította a hivatalos Moszkvát közbelépésre.

Sorra-rendre jelentkeznek az orosz régiók is, hogy több jogot kapjanak. Például az Urali Területen a tanácsstület 1993. júliusában kikiáltotta az Urali Köztársaságot. E törekvések nem irányozzák elő, hogy a későbbiekben esetleg kilépjenek a föderációból, hanem hogy biztosítsák maguknak a (nemzetiségi) köztársaságokal azonos jogokat. Nem hiába mondta a krasznojarszki tanácselnök, hogy a köztársaságok által kiharcolt státusz "bomba Oroszország jövője számára".

1993. szeptemberében megpróbálták a régiók és a köztársaságok a fővárosi hatalmi harc pillanatát arra felhasználni, hogy további lépéseket tegyenek saját jogaik növelésére. Szentpéterváron itt össze is gyűlt 15 köztársaság és mintegy negyven terület (oblast', kraj stb.) képviselője, hogy a feloszlott parlament törvényhozási jogosítványait – Jelcin beleegyezése nélkül – saját kezébe vegye. Létrehozták a Föderáció Tagjainak Tanácsát (fő mozzatóként a kalmük elnökkel a háttérben!). Ekkoriban a közvélemény igencsak túlbecsülte a periféria hatalmi jelentőségét a központtal szemben: egy közvéleménykutatás szerint a hatalom 60%-a a köztársaságok és régiók kezében van, s Moszkva csak 40%-kal részese-dik belőle.

A régiók és köztársaságok tehát megpróbálták harmadik erővé magasodni a parlament és az elnök hatalmi viszályában, de a parlament Jelcin általi felszámolása megmutatta, hogy akárcsak a közvélemény, túlbecsülték ők is az erejüket. 1993. október 3-án Jelcin kihirdette az elnöki ellenőrzést a föderáció egész területére. A régi szovjet felépítést felszámolta, s minden irányítási szinten egy sokkal kisebb létszámú дума-szisztémát teremtett. Ugyanakkor a közigazgatás élére Jelcin által kinevezett biztosok jelentős jogokat kaptak a költségvetési eszközök felhasználása tekintetében. A helyi utóvédharcok nem sok eredménnyel kecsegtettek. A novoszibirszki akadémia kutatócsoportja ugyan kidolgozta az Urali Köztársaság lehetséges alkotmányának tervezetét, de a helyi megbízottja által ezt és más hasonló próbálkozásokat az elnök lesöpörte az asztalról. Jelcin még az ellenállásról gondolkodó köztársaságokba is elküldte megbízottait, de ezek azért óvakodtak a belső ügyekbe beleavatkozni. Egészében kiderült, hogy a "periféria – köztársaságok ide, régiók oda" csak akkor kerülnek méltánylandó hatalmi pozícióba, ha Moszkvában hatalmi harc dúl.

1993. őszén hatalmas viták keltek az új alkotmány tervezetéről. Amikor a tervezetből imaradt a "szuverén köztársaság" kifejezés, a tatár elnök az orosz birodalom újjáéledésének veszélyét hirdette meg. Mások viszont úgy vélekedtek, hogy a korábbi föderációs szerződések nem lehetnek alkotórészei a majdani alkotmánynak. Végül az 1993. decemberi választásokon a jelcini alkotmány 54,8%-os részvétel mellett 58,4%-os támogatást kapott. E választásokkal egyidejűleg megválasztották a kétkamarás parlamentet is, amelynek felsőháza a Föderációs Tanács lett.

Mick, Christoph: Probleme des Föderalismus in Russland. = Osteuropa, 44. Bd. 1994. 7.H. 611-629.p.

S.P.

Kisebbségi jog

Amit nem lehetett visszavonni: II. József reformjainak hatása Erdélyben

Másfél évtizedes, társuralkodóként eltöltött várakozás után kezdhette el reformjainak valóra váltását II. József császár. Erdélyt érintő intézkedéseit egyaránt az egyenlősítő, a tartománynak és nemzeteknek különleges helyzetét eltörölni kívánó törekvés jellemezte.

Az erdélyi szászság, a magyarok és a székelyek mellett a harmadik történelmi erdélyi nemzet, az 1224-es Andreánumig visszavezethető kiváltságokkal rendelkezettek az általa lakott területen és városokban (Királyföldön), s így pl. megakadályozhatta, hogy városaikban idegenek vagyont s polgárjogot szerezzenek vagy céhei tagjává váljanak. A kiváltságok nem álltak összefüggésben a lélekszámmal, hiszen a szászok arányszáma Erdély lakosságában 1780. táján csak 6,5% volt a románoké viszont 52-56%, ám az utóbbiak nem számítottak nemzetnek, nem volt

képviselőtük a rendi országgyűlésben, s az "oláh" megjelölés a "jobbágy" szinonimájának számított. Kisebbség és többség modern fogalmai nem voltak értelmezhetők a középkori eredetű, rendiségre épülő jogrendben.

A reformer Habsburg-uralkodó indokolatlan és igazságtalan előjogoknak tartotta az ilyen kiváltságokat, amelyek gátolják az egységes, központosított birodalom megteremtését. Ezért József meg kívánta törni az erdélyi nemesség és polgárság hatalmát, mégpedig jogaik korlátozása s egyúttal a románok helyzetének javítása révén. Erdélyben tett utazásairól szóló feljegyzéseiben a későbbi császár mély szálnalommal és együttérzéssel szölt a "legrégibb és legszamosabb" erdélyi lakosság, a románok sérelmeiről és sanyarú életéről. A túrhetetlennek minősített állapotok megváltoztatása felé az első lépés a leggyengébb rendi nemzet, a szászok kiváltságainak megnyirbálása volt. József a Mária Terézia halálát követő egyik első rendeletében, az 1781. július 4-én kiadott ún. Konzivilitatsreskriptben ehhez folyamodott. A rendelet kimondta, hogy a concivitas, a polgári jogképesség, jogosultság Erdélyben nem csupán a magyarokra, székelyekre és más polgárookra terjed ki, hanem a (rendi) státus nélküli lakosokra, tehát a románokra is. A rendelet előkészítésében, az elrendelt intézkedésekben s azok indokaiban az uralkodó nagyrészt a nagyszzebeni örmény Patrubány István előterjesztésére támaszkodott.

A szász előjárók körében pánikot keltett a rendelet. A tanulmány a rendelet hatását Nagyszzeben, az akkori erdélyi közigazgatási s egyúttal szász központ esetében vizsgálja, mégpedig a helyi polgárok jegyzékei (1770-1800.) alapján. Az 1800-as állapot elárulja, hogy sem a szászok félelmei, sem József várakozásai nem teljesültek. Az előjárók nem alkalmazhatták ugyan ősi halogató taktikájukat a nekik nem tetsző rendelet végrehajtásában, kihasználták azonban annak pontatlanságait és nem szabályozott részleteit, s a legkülönbözőbb kifogásokat támasztották a polgárságért folyamodókkal szemben. Felső utasításra azonban mégis engedniük kellett, s így nem szász származású lakosok is polgárjogot nyertek, ami korábban nem fordult elő. A József haláláig eltelt évtizedben 40-50 ilyen lakos nyert polgárjogot a mintegy 15 ezres lélekszámú Szebenben. Jellemző, hogy a következő évtizedben már csak két magyar főnemes részesült e megtiszteltetésben.

A felvilágosodott jozefinizmus reformjai mégis messzemenő következményekkel jártak Erdélyben, amelyeket senki sem láthatott előre, s amelyeket a legkevésbé sem akadályozhatott meg a szász előjárók részben sikeres törekvése József halála után a korábbi állapotok visszaállítására. Ezeket a következményeket – különösen nem a birodalom peremvidékeire nézve – a történetírás mindmáig alig vizsgálta: megelégedett a reformok általános, abszolutizmus és felvilágosodás viszonyát tárgyaló, támogató vagy bíráló értékelésével (amit viszont az értékelő nemzeti hovatarozása befolyásolt), tehát azok céljaira koncentrált a valós kihatások helyett.

A birodalmi integrációt s a nemzeti különbségek eltörlését kitűző józsefi reformok éppen ellentétes következményekkel jártak. A visszavonásukat kimondó rendelettel s a császár halálával végetért a szász polgárok s a magyar nemesek reformellenes érdekközösségének idősza. A francia forradalom hírei engedmé-

nyekre készítették az udvart, a magyarok nyugtalankodását csillapítandó. A magyar nemesség önbizalmában megerősödve, nemzeti céljai mellett a korábnál elkötelezettebben került ki az erőpróbából. A románság nemzeti törekvései, jóllehet rövid távon sikertelenek maradtak, tartós fellendülésnek indultak a józsefi reformok s a franciaországi események hatására. A szászság helyzete viszont gyengült, s nemcsak mert a leggyengébb közösség volt létszámát tekintve, hanem főleg azért, mert jövőjét egyedül kiváltságai fenntartásával látta biztosíthatónak, azok megőrzésére irányuló törekvését pedig a középkori privilégiumokra való hivatkozáson kívül mással nem tudta alátámasztani, lévén az egyetlen olyan erdélyi közösség, amelyben nem alakult ki nemzeti mozgalom a 18. század végén.

Az erdélyi nemzetiségek között II. József halála után tudatosodó érdeklentétek, melyeket a császár reformtörekvései és rendeletei váltottak ki, megindították tehát a magyarság és a románság "nemzeti ébredését", illetve a szászság hanyatlását, s ezáltal egymástól távolodó pályákra terelték a három népcsoportot fejlődését. E fejlődés későbbi szakaszai pedig a József által egységesíteni óhajtott birodalom meggyengüléséhez, majd felbomlásához vezettek.

Schaser, Angelika: The Abolishment of Medieval Privileges in the Habsburg Monarchy: The Case of Saxons in Transylvania at the End of the Eighteenth Century. = East European Quarterly, 28. vol. 1994. 1. no. 49-61. p.

Ba.K.

A kisebbségvédelem rendszere a Népszövetségben

A nemzeti kisebbségek jogi helyzetének nemzetközi elismertségű rendezése az első világháború végéig váratott magára. A kelet-európai kis népek önrendelkezésének igénye, a világháborút követő számtalan területi vita, továbbá az új államok létrejötte nagyban motiválta a Népszövetség intézményének életrehívását, mely a kisebbségek ügyét is magáénak tudó, első állandó, nemzetközi szervezet volt.

A kisebbségek nemzetközi szintű támogatása sürgős feladattá vált. A két- és többoldalú egyezmények megkötése, valamint számos deklaráció vetette meg a Népszövetség jogi tevékenységének alapjait. (Így pl. a Magyarországgal kötött békeszerződés zárófejezeatben ugyancsak szó esik a nemzeti kisebbségekről.) Ezért a szervezet folytonos nemzetközi jogi munkáját a különféle garanciákat vállaló klauzurák betartásának felügyelete és ellenőrzése jelentette.

Az európai békét és stabilitást célul kitűző alapelveket nem az általános egyéni és kollektív emberi jogok biztosítása jegyében dolgozták ki. A Népszövetség így valójában az ütköző szerepet vállalta az egyes államok, szomszédságok, többségek és kisebbségek stb. közötti adódó nézeteltérésekben.

A Szövetség a Lengyelország kisebbségeivel kötött szerződést tekintette mervadónak (helyesen: a Lengyelországgal kötött szerződés kisebbségvédelmi előírásait - a szerk.). Ez a dokumentum általában igyekezett a kisebbségi jogok elismerésére, széles körűvé tételére, s mindezt a Népszövetség garanciájával látta el. A pozitív jogok között kikötésképpen szerepelt a kisebbségi anyanyelv használat

engedélyezése a törvény előtt és az elemi iskolai oktatásban egyaránt, illetve méltányos rész biztosítása az állami szubvenciókból a kisebbségek oktatási, vallási, jótékonyági céljaira.

A lengyel minta alapján a szerződő államoknak el kellett ismerniük azt is, hogy kisebbségeik másodlagosan a nemzetközi érdekeknek vannak alávetve, ami kitétel eleve gyengítette a nemzeti protekcionizmus kibontakozását.

Valamennyi szerződő országnak jogában állt a szerződéseket aláírni, a szerződésszegéseket jelezni, valamint a vitás pontokat észrevételezni. Ez utóbbival az Igazságügyi Hivatal foglalkozott. A Tanács feladata volt a klauzúrák fordítása, a Tanács tagjai pedig eljárást kezdeményezhettek a garanciákkal kapcsolatosan. (Amennyiben valamelyik szerződő fél panasszal élt a Tanács valamelyik tagjával szemben, a rendszer működése lebénult.). A tagok egyébként alkalmi összetételben dolgoztak egy-egy szerződésen.

A Népszövetség Tanácsához beadott kérelmeknek-panaszoknak több mint a felét kivizsgálták. Az eléje került 325 ügyből maga a tanács csak 14-et tárgyalt meg ténylegesen. A leggyakrabban azt rendelte el, hogy a Kisebbségi Szekció kezdjen közvetlen tárgyalást az illető kormány genfi képviselőjével. (A Szekció megbecsült igazgatója 1919 között a norvég Erik Colban volt.).

Mint ahogy az új államhatárokat a nagyhatalmak jelölték ki, az egyes államok nem szüntek meg panasszal élni újdonsült kisebbségeik ellen, féltékenyen óvták nemzeti szuverenitásukat, és nemigen hittek a nemzetközi garanciákban. A kisebbségek viszont épp ellenkező állásponton voltak és anyanyelvük kormányától követelték a hatékony nemzetközi fellépést, s főképp ügyeik nyilvános, jogilag tisztázott rendezését.

A Népszövetség Tanácsa azonban kitartott amellett, hogy a kisebbség az adott állammal egyezzen meg elsősorban, s így a követelések meg a növekvő inkoherencia következményeként a kisebbségek intézményes nemzetközi támogatottsága a 30-as évekre gyakorlatilag kifulladásra került.

Az 1980-as évek végétől kezdődően a nemzeti kisebbségek támogatásának kérdése ismét sürgetően napirendre került. A Népszövetség működése ebből a szempontból példaképpen szolgálhat, és általános politikai síkon több tanulságot is kínál. Ma az államszuverén már nem annyira vitathatatlan, mint a Népszövetség idejében volt. A Népszövetség nem jutott összhangra az egyezményeket elutasító szuverénnel, ugyanakkor tőle függött az államhatárokon belül élő nemzetiségekkel való együttműködés, illetve helyzetük támogatása.

Az eredményes nemzetközi fellépéshez szükséges, hogy államok egy csoportja vagy egy nemzetközi szervezet határozatokat hozzon, ha kell, egy konkrét állam ellen, mely nem tartja tiszteletben kisebbségei jogát. A jogok érvényrejutását felülvizsgálati missziók, helyszíni vizsgálatok révén folytonosan ellenőrizni kell.

A Népszövetség idején a nemzetközi megoldással szemben a revizionizmus valós helyi ellenerőként működött egyes államok belpolitikájában. Ma a helyzet más, hiszen nyíltan egy állam sem lépett fel területi követeléssel, pedig a Szovjetunió és Jugoszlávia szétesése kikerülhetetlenné teszi e kérdéseket.

Tanulság az is, hogy érdekegyeztetés nélkül hosszú távon kudarcra van ítélve a nemzetiségek nemzetközi támogatása.

A szerződések megszegésekor vagy ilyen veszély esetén elrendelt eljárás gyorsaságát illetően silány példával szolgált a Népszövetség. Hatékony megoldás csak egy folytonosan működő szervezet munkája, illetve záros határidejű cselekvése nyomán képzelhető el. Ugyancsak követelmény a hozott intézkedések állandó felülvizsgálata, amiben a Népszövetség korántsem "vitézkedett".

A felülvizsgáló személyek pártatlansága természetes igény, mégis azt az ellentmondást rejti magában, hogy aki részletesen ismer egy adott problémát, az rendszerint már nem pártatlan szemlélő. S ez a tétel megfordítva is igaz. A Népszövetség azt a jól bevált megoldást alkalmazta e tekintetben, hogy ad hoc Bizottságokra hárította a klauzúrákban vállalt garanciák betartása feletti felelősséget, ennek tagjai pedig a Tanács tagjaira hagyatkoztak, akiket igazán nem érintett közlelől egy-egy konkrét kérdés.

Ha a Népszövetség által gyakorolt, sokszor megbírált módszert, tudniillik a nyilvánosság kizárását akarná valaki megváltoztatni, annak számolnia kell azzal, hogy a nyilvánosság presztizskérdéseket vonz maga után, és bizonyos propaganda lehetőségét is magában hordozza.

Végül, de nem utolsó sorban: világosan tisztázni kell a kisebbségek szerepét a rendszeren belül. Milyen úton-módon, és kikkel léphetnek kapcsolatba panaszai orvoslásáért? A 30-as évek óta a nemzetközi politika egyre inkább intézményesült, ami az egyes államok kisebbségeik irányában tanúsított ügymenetére is kihatott. Kérdés tehát, hogy milyen intézményrendszeren belül lehet előmozdítani a nézetkülönbségek békés megoldását?

Bartsch, Sébastian: Le système de protection des minorités dans la société des Nations. = L'Europe Centrale et ses Minorités: vers une solution européenne? 37-50. p.

K.J.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Ausztria-Magyarország mint a nemzeti pluralizmus modellje?

Jean-Paul Blend Palacky híres megállapítását idézi bevezetőben, amely szerint Oroszország szomszédságában élő délkelet-európai kis népek külön-külön nem tudnak ellenállni sem az orosz, sem a német nyomásnak, s ezért egyesülniük kell. Ha Ausztria nem volna, ki kellene találni. Palacky ezt 1848 tavaszán írta.

Blend szerint egyértelmű, hogy a Monarchia soknemzetiségű állam volt. 1851-ben a németek — az olasz tartományok nélkül is — csupán a lakosság 24,8%-át tették ki, 1910-ben pedig 23,9%-át. Tehát nem volt vezető etnikum az itt élő és négy nyelvcsaládba (német, magyar, szláv és latin) sorolható 11, illetve Bosznia-Hercegovina annektálása után 12 etnikum között. De az egyes etnikumokon belül is nagy különbségek, sőt ellentétek voltak. Hozzájárult ehhez a vallások sokfélesége, bár a többség a katolikus egyházhoz tartozott.

A németek, csehek, magyarok és horvátok esetében a középkor óta fennállt az állami kontinuitás. A lengyelek és az olaszok saját régi kultúrával rendelkeztek. A többieknek csak a megújulás vagy ébredés kora segítette saját nemzeti entitásához. Történelmi okokból nem mindegyik etnikum helyezkedett el csak a Monarchián belül, mintegy felénk voltak nemzetársai a szomszédos országokban. A közigazgatási határok sehol sem estek egybe az etnikaiakkal.

Ferenc József német fejedelemnek tekintette magát, de egyúttal mindegyik etnikum atyjának is. Tiszteletben tartotta az 1867-es kiegyezést, ezért nem fogadta el 1871-ben a csehek javára történő trialista módosítást.

Míg Ausztria nemzetiségi állam volt, addig Magyarország nemzetállam. Ausztriában 17 koronataromány volt, majdnem mind szintén soknemzetiségű összetétellel, úgyhogy a nemzeti harc ezeken belül is folyt. A koronatarományokat éppen ezért nem lehetett etnikai jellegűekké átalakítani. A nagyarányú belső migráció is erősen módosította az egyes régiók nemzetiségi összetételét. Az 1867-es decemberi alkotmány 19. paragrafusában kimondta a nemzetek egyenjogúságát és jogukat saját kultúrájukra, beleértve az anyanyelvi oktatást is. Az egyes tartományokban voltak asszimilációs kísérletek, de ezekkel szemben a birodalmi és a közigazgatási bírósághoz lehetett fordulni jogorvoslatért.

A szerző úgy látja, hogy a dualizmus korszaka mindegyik nemzet számára pozitív volt, mindegyiken belül kialakult a saját vezető elit. Ez a pozitívum azonban nem volt egyenlő mértékű. A lengyelek helyzete Galíciában sokkal jobb volt, mint az orosz vagy porosz uralom alatt álló területeken: a kormányban mindig volt lengyel miniszter, a tartomány belső közigazgatási nyelve a lengyel volt. A cseheknek is jelentős saját nemzeti intézményeik voltak.

Az egyes etnikumok közt az eltérő fejlődési szintből következően ellentétek fordultak elő, az egyes tartományokon belül pedig előítéletek és félelmek. Ezért követelték például a csehországi németek a tartomány etnikai felosztását. Az 1890-es évektől kezdve ezek az ellentétek növekvőben voltak. Valójában még a szociáldemokrata párt is nemzeti pártokra oszlott. Az általános választójog bevezetése és az ezen az alapon 1907-ben megtartott választások sem módosították a helyzetet. De az is biztos, hogy a nagy többség nem kívánta a Monarchia felosztását, csak az olaszok és a szerbek egy része, meg Schönerer német pártja. Általánosnak tekinthető viszont az igény az egész berendezkedés valamiféle reformjára. Általában történelmi szükségszerűségnek tekintették a Monarchiát, még a csehek, így Kramár, Benes vagy akár Masaryk is 1913-ban (!) ezért kívánt ő is reformot. A szociáldemokrata Renner a személyi nemzeti autonómiában találta meg a megoldást.

A századforduló után voltak jelei annak, hogy az egyes tartományon belül különféle kompromisszumokat lehet kialakítani, mint pl. Morvaországban, ahol külön cseh és német kúriát szerveztek, vagy 1910-ben Bukovinában a négy etnikum egyenjogúsága alapján. Még Galíciában is létrejött egy elvi lengyel-ukrán meg-egyezés, de a háború kitörése miatt már nem valósult meg.

Magyarország ezzel szemben nemzetállam volt, csak Horvátországnak volt jelentős autonómiája. A nemzetiségek a magyar politikai nemzet tagjai voltak, de elvben az 1868-as nemzetiségi törvény bizonyos jogokat adott nekik is. Ennek ellenére nem voltak a hatalom részesei: az 1913-as parlamenti választások után a horvátoktól eltekintve csak 13 képviselőjük volt a nemzetiségeknek. Nem lehet elfeledkezni a magyarosításról, az 1907-es Apponyi-féle törvényről sem. Az asszimiláció különösen a németeket és a szlovákokat érintette, a szerbek és a románok jobban ellenálltak.

Mint az 1914 előtti kompromisszumok mutatják, nem biztos, hogy az első világháború nélkül sor került volna a Monarchia felbomlására, az ellentétek ui. nem voltak végletesek. Az biztos, hogy nem "a népek börtöne" volt, ahogy utólag hirdették. Nem volt a nemzeti pluralizmus abszolút modellje, de ami 1918 után következett, rosszabb volt, s hatásaiban ez máig érvényesül.

Bled, Jean-Paul: L'Autriche-Hongrie: un modele de pluralisme national? = L'Europe Centrale et ses Minorités: vers une solution européenne? 25-35. p.

N. E.

A magyarországi zsidó értelmiség 1840-1849-ben

A magyarországi zsidóság középkori jogfosztottságának felszámolására az első lépést az 1840-es pozsonyi országgyűlés tette.

Sokkal nagyobb reményeket keltettek azonban az 1843-44. évi országgyűlés törvényjavaslatai. Itt 21 paragrafusban összegezték azokat a reformokat, amelyek polgárjogot kívántak adni a zsidóságnak. Az uralkodó azonban anélkül oszlatta fel az országgyűlést, hogy a törvényjavaslatokra egyáltalán válaszolt volna a rendeknek. Ennek ellenére vagy éppen ezért erősödnek fel a negyvenes évektől a magyarországi zsidóság polgárjogot követelő asszimilációs törekvései. Ezeket minden esetben művelt, több nyelvet beszélő értelmiségiek kezdeményezik és vezetik. Bloch Móricz nyelvész, Rosenthál Móricz rabbi és tanár pl. a magyar nyelv használatát szorgalmazza a zsidó istentiszteleteken. Igazi lendületet a magyar nyelvterjesztés mozgalma a Magyar Izraelita Kézmű- és Földműves Egylet, a MIKÉFE és az ún. magyarító egyletek működése révén kap. A vallást és a vele összefüggő mindennapi szokásokat, életmódot reformálni igyekvő irányzatok új fejezetet nyitnak a hazai zsidóság életében.

Kossuth asszimilációs politikája az, amely egyfelől visszatetszést kelt, másfelől azonban erős lendületet ad az eddig jobbra kettős kötődésű magyarországi zsidóságnak, hogy a nemesség liberális táborá által meghatározott politikai keretek között vállalkozzék a beolvadásra.

A különféle gazdasági, társadalmi egyletek tagjai és vezetői az ország zsidó lakosaival együtt nagy várakozással tekintettek az újabb országgyűlés elé. 1848. január 21-én azonban, amikor a városok rendezéséről szóló törvényjavaslatot tárgyalta az alsó tábla, és a liberálisok a választójog megadását "valláskülönbség nélkül" akarták törvényerőre emelni, ez a szerény kísérlet is megfeneklett a városi

követek makacs ellenállásán. Amikor valamivel később, az év februárjában Bohus János, Arad megye követe azt indítványozta, hogy az ország zsidó lakosai (kb. 300 000 lélek) is teljes polgárjogot nyerjenek, zsidóellenes zavargások törtek ki.

Kossuth Lajos 1848. március 1-jén elhangzott nevezetes beszédének szövegét, melyben alkotmányos berendezkedést követelt nemcsak Magyarországnak, hanem valamennyi Habsburg-uralom alatt álló országnak, a magyar születésű zsidó Goldner Miksa viszi magával Bécsbe, (ő később orvosként századosi rangban teljesít szolgálatot a magyar szabadságharcban). A magyar szöveget pedig Kaufmann-Kálazdy (Kálózdy) Mór fordítja németre. Ily módon a magyar zsidó értelmiség részese lett a bécsi forradalom kitörésének. Fischolf Adolf és Goldmark József irányít mutató beszéde is cselekvésre ösztönözték a bécsi tüntető tömeget.

Amikor Pesten kitört a forradalom, Dux Adolf a Nemzeti dal fordításával, Diósy Márton hírlapíró (a szabadságharc alatt Kossuth titkára) ünnepi vezércikkkel köszönti az eseményt. A forradalom másnapján a nemzetőrségbe jelentkezett ifjak negyede zsidó fiatalokból került ki. Táncsics Mihály később külön zsidó nemzetőrséget is szervezett. Kétségtelen tehát, hogy a honi zsidóság 48-at magáénak vallotta, és tőle várta polgári és politikai emancipációját.

Sajnálatos azonban, hogy főként a városok német és magyar céhpolgárai, akik versenytársat láttak a zsidó kereskedő- és iparosrétegekben, megakadályozták, hogy a honi zsidóság városi választójogot kapjon, és szembeszálltak a felelős kormány azon törekvéseivel is, hogy a zsidókat felvegyék a nemzetőrség soraiba. Tiltakozásukat zsidóellenes zavargások kísérték Pozsonyban, Nagyszombaton, Vágújhelyen, Székesfehérvárott, Szombathelyen, Temesvárott és Pesten. A zavargások olyannyira megkötötték a kormány kezét, hogy a zsidóság nemcsak hogy választójogot nem kapott, de Batthyány egyenesen arra kényszerült, hogy rábeszélje a pesti hitközség vezetőit, hogy maguk kérjék "ideiglenes" felmentésüket a nemzetőri szolgálat alól. "Az egyenlőség és a testvériség áldásai csak egy népet hagytak érintetlenül, a szenvedéseiben örök zsidót. Annyi biztos, hogy az egyenlőség szent neve sohasem volt rémítőbb, mint most." — írja Vörösmarty Mihály (Pesti Hírlap, 1848. június 4.). A kényszerítő körülmények miatt meg is alakult Pesten a Központi Kivándorlási Egylet, amely röpiratában amerikai kivándorlásra szólítja fel a hazai zsidóságot.

A forradalmi helyzet súlyosbodása azonban lehetőséget ad a kormánynak arra, hogy az augusztus 22-i országgyűlésen az újonccéllítási törvénybe belevétesse: a hon minden 19. évét betöltött lakosa "sors- és valláskülönbség nélkül" katonája a hazának. Ennek folyományaként azután a zsidó értelmiség tömegesen vett (vehető) részt a forradalom és a szabadságharc ügyének védelmében.

A 18 nyelven tudó Helprin Mihály honvédnak áll, majd amikor 1849. május 1-én megalakul a Szemere-kormány, a miniszterelnök titkára lesz a sajtóirodában. Kálazdy Mór táborigorlos kórházi főorvos Kanizsán, Lőcsén, majd Komáromban. Ő szervezi meg a táborigorlos kórházakat Kanizsán, Martonvásáron, Léván, Nyitrán. Rajta kívül is sok magyarországi zsidó orvos vesz részt a szabadságharcban, így Korányi

(Kráonfeld) Frigyes, Politzer Illés, Feuer Dávid, Grünhut Adolf, Grósz Albert, Mádl Lajos, Mádl Miksa, Glück Ignác, Manovill Miksa.

Számos újságíró, író, politikuson kívül a művészek közül is sokan álltak a magyar forradalom mellé, köztük Tyroler József litográfus, aki Kossuth, Batthyány, Bem, Klapka, Deák arcképeit metszette, és a Kossuth-bankókat szintén ő rajzolta. Reményi Ede hegedűművész is honvédként állt, majd később Görgey segédtisztje lett.

A szabadságharc bukása után több rabbi került osztrák fogságba azok közül, akik istentiszteleteken vagy tábori lelkészi prédikációikban lelkesen üdvözlöttek az alkotmányos szabadság békés kivívását, a polgári és politikai egyenjogúságot.

A honi zsidó értelmiség színe-java hazájának tekintette Magyarországot, sőt vezető szerepet játszott az asszimilációs folyamatban, azonosulva a nemzet szabadságélményével, bár a teljes emancipációról szóló — Szemere Bertalan által beterjesztett — törvényjavaslatot (1849. július 28.) a nemzetgyűlés már nem szentesíthette a világsi fegyverletétel (augusztus 13.) miatt. Az emancipációról szóló törvényjavaslat ezért csak elv maradt, s megvalósításának elmaradása súlyos örökséget hagyott a történelmi jövő számára.

Sándor Pál: A honi zsidó értelmiségről 1840-1849-ben. = Századok, 128. évf. 1994. 1. sz. 102-112. p.

K. O.

A zsidóság és a Monarchia nemzetiségi konfliktusai

Kelet-Közép-Európa s főként az egykori dualista Habsburg-monarchia területén az utóbbi másfél évszázadban kiemelkedő volt a zsidóság befolyása. Ahogyan Milan Kundera írta nevezetes esszéjében (Közép-Európa tragédiája, 1984.), a zsidók "intellektuális cement" voltak, az a kozmopolita és integratív elem, amely szellemi közösséget hozott létre a térségben. A zsidóság tömegeit századunk derekán Hitler és Sztálin zsarnoksága pusztította el, s a térség nemzeti idegen uralom alá kerültek. Ennek bukásával 1989. után a sokáig tiltott nemzeti és történelmi öntudattal együtt feléledt az antiszemitizmus is, amelynek gyökerei a Monarchia nemzetiségi konfliktusainak idejébe nyúlnak vissza.

A Monarchia zsidósága az oroszországi után a legnagyobb izraelita közösség volt Európában: 1910-ben az osztrák tartományokban közel 1,3 millió (ebből legalább 810 ezer Galíciában), Magyarországon pedig több mint 900 ezer zsidó élt. A zsidók egyik országrészben sem szerepeltek nemzetiségi státuszban, jóllehet létszámuk nem egy nemzeti kisebbségét felülmúlta. Ciszlajtániában a zsidók többsége a német lakossággal azonosult, Magyarországon pedig a magyarokkal, s egyúttal a mérleg nyelvét képezte, hiszen a magyarok csak a zsidókkal együtt tették ki a lakosság többségét.

A zsidók orientációját magyarázza, hogy a két domináns nemzet volt leginkább érdekelt a gazdasági modernizációban, s ezért vezető köreik a zsidók teljes emancipációját sürgették az 1867. utáni liberális korszakban. A kevésbé fejlett, illetve elnyomott nemzetiségek viszont gyanakvással tekintettek a zsidókra: már

1848 óta a németesítés, illetve a magyarosítás "ügnökeinek" tartották őket. Az elmaradottságból fakadó elégedetlenség keveredett itt a vallási előítéletekkel és a nemzeti sérelmekkel, s ez a mélyen gyökerező bizalmatlanság a Monarchia felbomlása után sem enyhült. Ugyanakkor a Habsburgok elismerték a zsidóság szerepét a birodalom iparosításában, és ezt a nacionalizmusok centrifugális törekvéseivel szemben ható centripetális erőnek tartották.

Ausztriában a zsidók asszimilációját egyaránt ösztönözte a II. József által kezdeményezett és 1867-ben kiteljesedett emancipáció, a liberális eszmékért folytatott 1848-as küzdelem, valamint a német kultúra, ipar és kereskedelem fejlettsége. Az osztrák zsidóság azonosult a német kultúrmisszó hirdetőivel, sőt soraiból került ki a pángermán nacionalizmus néhány ideológusa is (így a Neue Freie Presse köre és Heinrich Friedjung, a későbbi történész, aki az Anschluss gondolatának úttörője volt).

Ennek ellenére a pángermán nacionalizmusnak egy másik, agresszív, "népi" változata erősödött meg előbb Poroszországban, majd Ausztriában is. Ez szemben állt az emancipációt hozó felvilágosult liberalizmussal, és a németsegből kizárni kívánt zsidóságban a megszüntetésre, beolvasztásra szánt Habsburg-birodalom fő támaszát látta. A német kultúrához és az osztrák császárhoz való hűség ugyan még sokáig összegyeztethető maradt a zsidók számára, ám vezetők a századvégen mind erősebben hangsúlyozták a feltétlen lojalitást a birodalom iránt.

Hasonló azonosulási és identitásbeli konfliktusok és csapdák elé került a Monarchia többi tartományának zsidósága is, mielőtt az erősödő nemzeti mozgalmak mindinkább konfrontációkba bonyolódtak a szupranacionális Habsburg-birodalommal, amelytől a zsidók védelmet vártak. A budapesti születésű Adolf Fischhof prófétai előrelátással figyelmeztetett a zsidók szlávellenes, azaz egyoldalúan német orientációjának veszélyeire. Tudatosította, hogy igényeik visszautasítása esetén a nemzetiségek egyrészt a Monarchia bukására törekednek majd, másrészt megerősödik körükben az antiszemitizmus. Föderalizmuson alapuló megoldási javaslata visszhangtalan maradt, noha később alapvetően befolyásolta az ausztromarxisták (főleg Karl Renner) hasonló elméleti törekvéseit.

A galíciai zsidóság helyzetét és dilemmáját jól tükrözte Josef Bloch rabbi és parlamenti képviselő felfogása. Bloch ezt a zsidóságot el akarta távolítani álláspontjától. "Sem németek, sem szlávok, hanem osztrák zsidók, zsidó osztrákok vagyunk" — vallotta, akinek Habsburg-párti felfogása a csehl Palacky ausztroszlavizmusával rokonítható. A galíciai zsidóság teljesen szláv (ortodox ukrán és katolikus lengyel) környezetben élt, és szavazataival, valamint nemzetiségével alkalmazkodni próbált az ott uralkodó lengyen nemességhez (a zsidók elsöprő többségét 1910-ben lengyel anyanyelvüként írták össze, s ez a lojalitás kifejeződése is volt, nemcsak annak következménye, hogy a széles körben beszélt jiddist nem ismerték el nemzeti nyelvnek, s nem is regisztrálták). Mindezzel maga ellen fordította a kelet-galíciai ukrán parasztságot, miközben a nyugat-galíciai lengyel lakosság rokonszenvét sem nyerte el. A lengyel és ukrán falusi hitelszövetkezetek ki akarták szorítani a zsidókat mind a gazdaságból, mind a kereskedelemből, s az

éleződő rivalizálás előbb a zsidó áruk és üzletek bojkottjához, majd pogromokhoz vezetett 1898. nyarán. Galícia fokozatosan a lengyel antiszemitizmus fellegvára lett, annak ellenére, hogy a birodalmi viszonylatban egyre jelentősebb szociáldemokrácia helyi ágában, a Lengyel Szocialista Pártban (PPS) a kezdetek óta szerepet játszottak a zsidók. A PPS azonban mereven tagadott minden zsidó vallási, nemzeti vagy történelmi hagyományt és sajátosságot, s a zsidóság dilemmáinak feloldását e vonások megszüntetésében látta.

A cseh és morva tartományban a cseh és a német lakosság éleződő versengése határozta meg a zsidók helyzetét, akik a múlt században már erősen germanizálódtak, s ezzel kiváltották a cseh nacionalisták (pl. Havlíček-Borovsky) elítélő véleményét. A cseh nemzeti mozgalom erősödése és sikerei mindenesetre hatottak a zsidóságra, s 1900-ban már a csehországi zsidók 54%-a vallotta anyanyelvének a csehét, miközben a cseh antiszemitizmus, amelyet a gazdasági életben folyó versengés táplált, épp ekkor kulminált az 1899-es polnai vérváddal. A cseh Zola, a vádlottak mellé álló Masaryk professzor elszigetelődött a cseh értelmiségen belül. Nem véletlen azonban, hogy 1918. utáni elnöksége idején Csehszlovákia volt az egyetlen utódállam, amelyben nem érték retorziók a zsidóságot.

A másik csehországi nemzeti közösség, a szudétanémetek antiszemitizmusa a cseheknél is élesebb volt. A prágai egyetemen az osztrák-német nacionalisták vezérét, Georg von Schoenerert követő pángermán, "völkisch" diákok körében olyan antiszemita, szláv- Habsburg- és katolicizmusellenes, antikapitalista és fanatikusan rasszista nézetrendszer alakult ki, amely közvetlen forrása volt Hitler 1910. körül kialakított náci ideológiájának.

Magyarország nemzetiségek lakta fejletlenebb peremvidékein az antiszemitizmust a galíciához hasonló okok táplálták: a zsidóságot gazdasági sikerei ("élősködése") és a domináns nemzet iránti lojalitása ("magyarosító" szerepe) miatt egyaránt éles vádakkal illették a szlovákok, az erdélyi románok, a rutének és a horvátok is. Ugyanezek viszont rokonszenvenessé tették a zsidókat a liberális magyar reformpolitikusok, Kossuth, Deák és Eötvös szemében. A nemzetiségekkel ellentétben a zsidók szívesen asszimilálódtak. Ezáltal növelték a magyarság számárányát, erősítették az ország integritását, elősegítették a gazdasági fejlődést, s nemzeti követeléseket (kulturális vagy egyéb autonómia) sem támasztottak. A kapitalizmus modern formáit — arányszámukat messze felülmúlóan — a zsidók honosították meg, illetve gyakorolták a századforduló táján Magyarországon (pl. a budapesti tőzsdei alkuszok 90%-a volt zsidó). 1910-ben Varsó után Budapest volt a "legzsidóbb" európai nagyváros (203 687 fő, a lakosság 23,1%-a).

A zsidóság markáns jelenléte ellenére a magyarországi antiszemitizmus meglepően gyenge maradt. A tiszaezlári vérvád időszakában keletkezett antiszemita politikai mozgalmat a liberális kormányzat gyorsan semlegesítette, és sikeresen kompromittálta a közvélemény szemében azzal, hogy rámutatott nemzetietlen (német befolyás alatt álló) jellegére. A magyar zsidóság a kiegyezést követően betöltötte a középosztály szerepét, és a rendszer egyik támaszának számított. Érthető, hogy a cionizmus éppen itt, Herzl és Max Nordau szülőföldjén volt a

leggyengébb a térségen belül. A magyar zsidóság aranykorának a háborús vere-ség okozta sokk vetett véget, amely a magyar nacionalizmust befelé fordulóbbá, a zsidók iránt kirekesztőbbé tette, részben Kun Béla balul sikerült kommünjének hatására.

A Monarchia törékeny egyensúlyának a világháború vetett véget, s az utódál-lamokban, Csehszlovákiát kivéve, mindenütt romlott a zsidók helyzete. Már a náci-zmus megjelenése előtt is rosszak voltak a zsidók és környezetük együtt-élésének kilátásai, s az utódállamok megfélemlített zsidó közösségei nagyon hamar visszasírták a k. u. k.-időket. A Monarchia ui. nacionalizmusok elleni védelmet és olyan lehetőségeket biztosított a zsidóknak, amelyek révén példátlan gazdasági prosperitást és kulturális sikereket értek el. A zsidók helyzete ezzel szemben megoldhatatlan dilemmákat rejtegetett 1918 után: védtelenül maradvá nem kerülhették el a közép- és kelet-európai nemzeti konfliktusok csapdáit, amiért ők fizették a legiszonyatosabb árat a nacionalizmusok századában.

Wistrich, Robert S.: The Jews and Nationality Conflicts in the Habsburg Lands. = Nationalities Papers, 22. vol. 1994. 1. no. 119-139. p.

Ba. K.

Egy elkésett alternatíva Münchenhez

A szerző a New York-i Columbia Egyetem levéltárában talált egy eredeti angol külügyminisztériumi aktát. Benne Robert Bruce Lockhart számol be 1941. május 22-i Benešsel folytatott beszélgetéséről. Bruce Lockhart akkor az angol kormány megbízottja volt a londoni emigráns csehszlovák kormány mellett. Az akta Jaromír Smtný hagyatékában található, aki Beneš bizalmi ebere, utolsó titkára volt. 1949-ben disszidált, és nyilván akkor vitte magával az aktát.

A beszélgetés során Beneš hajlandónak mutatkozott a háború után bizonyos területek átadására Németországnak, illetve Magyarországnak. Az aktához egy térkép is mellékelve van. E szerint Nyugat-, Észak-Csehországból és Sziléziából kaphatott volna Németország területeket. Magyarország a Csallóközön kívül három össze nem függő dél-szlovákiai és egy kárpátaljai sávot, összesen 510 ezer magyarral. A többi 200 ezer magyart a magyarországi szlovákok ellenében kívánta kicserélni. A beszélgetés során Beneš hangsúlyozta, hogy ez — persze — nem végleges.

Ezt a tervet veti össze a szerző Beneš egyéb elképzeléseivel. A müncheni egyezmény előtt is nagyjából a fentiek szerint gondolkodott. 1939. januárjában fogadta hazai híveinek Jaroslav Drábek vezette küldöttségét, amikor is egy nagyon hevenyészett térkép készült (1967-ben már publikálták). Ez dél-csehországi terü-leteket is átadandónak ítelt, összesen 1,4 millió némettel. 1939. őszén a szudéta-német szociáldemokraták vezetőjével, Wenzel Jackschsal tárgyalva hasonló en-gedményekről volt szó.

1940. júliusában az angol kormány elismerte a csehszlovák emigráns kormányt és Beneš-t. Ez év novemberében Beneš új tervet készített; most már nem területá-

tadásról volt szó, hanem három szudétanémet kanton létrehozásáról Csehszlovákián belül. 1941. májusában viszont megint hajlandó lett volna ezeket a területeket átengedni Németországnak. Valamivel később ennek fejében viszont területi kompenzációt kért volna Porosz-Sziléziából. 1942. januárjában Edenhez intézett levelében 600-700 ezer német átengedéséről esett szó, de ennek fejében német területet követelt. 1942. szeptemberében már csak félmillió németet emlegetett.

Amikor Beneš 1943. júniusában washingtoni tárgyalásai után visszatért Londonba, Bruce Lockhartnak már a történelmi határok megtartásáról szólt, bár kis területi változásokat még ekkor is elképzelhetőnek tartott. 1943. októberében az angol kormány elfogadta ezt.

Az év decemberében Sztálinnal tárgyalva már a csehszlovák terület homogenizálását vetette fel.

1944. novemberében a szövetségesekhez intézett Ripka-féle jegyzék a történelmi határok visszaállításán kívül a teljes kitelepítést is követelte azzal a megszorítással, hogy utólag bizonyos kis területek átadhatók. 1945. február 8-án az angol kormány jegyzéke a háború után az egész München előtti terület közigazgatását a csehszlovák hatóságoknak ígérte. Ekkor új terv is született; ennek értelmében bizonyos területeket átadnak Németországnak, cserébe egyéb német területekért.

Hasonló terv voltaképpen már az 1919. évi béketárgyalások során is felvetődött. Közvetlenül München előtt ugyancsak szó volt bizonyos területek átadásáról, feltéve, hogy ennek fejében Németország kb. egy millió német befogadásáról gondoskodik. A Sztálinnal 1943. decemberében folyt tárgyalásokon úgy vélték, hogy hozzávetőlegesen 1-1,2 millió német maradhat Csehszlovákiában, a demokraták, szocialisták, zsidók.

A szociáldemokrata szudétanémet Jaksch 1940. októberében még elfogadta a megmaradt német nyelvszigetek asszimilációját, de az egy millió német kitelepítését nem, ami miatt a tárgyalások félbe is szakadtak.

Mindenesetre 1942. és 1945. között Beneš terveiben egyre csökkent a Csehszlovákiában meghagyható németek száma. A megmaradók első nemzedéke még kaphatott volna anyanyelvű elemi iskolákat, később azonban már nem, tehát a teljes asszimiláció volt a cél. Az 1945. utáni események még ennél is radikálisabb forgatókönyv szerint zajlottak.

Magyar vonatkozásban Beneš 1940. októberében vetette fel bizonyos területek átengedését, de Kassát és Kárpátalját mindeképpen vissza akarta szerezni. 1941. szeptemberében etnikailag elfogadhatóbb határról esett szó, de Komáromig mindenképpen a Dunát tarotta határvonalnak. Még 1941. novemberében is fontolgatta, hogy átengedjen valamelyes területeket, ám 1944-ben végképpen letett erről.

Brandes azt is megvizsgálja, hogyan viszonyult az otthoni közvélemény a München utáni helyzethez, 1939. márciusa után a cseh ellenállók már a teljes kitelepítést vetették fel, de Beneš ezt ekkor még nacionalista ostobaságnak tartotta. 1942. szeptemberében is utalt arra, hogy a teljes kitelepítést a nagyhatalmak amúgy sem engedélyeznék. Amikor azonban 1942. júliusában az angol kormány sem-

missé nyilvánította a müncheni szerződést, Beneš is több engedményt tett az ellenállási mozgalomnak.

A teljes kitelepítés tulajdonképpen válasz volt Münchenre. Az 1941 májusi tervet Beneš nyilván nem gondolta komolyan, csak arra az esetre szánta, ha esetleg valamilyen kiegyezéssel béke jön létre Németországgal. A háború vége felé a szövetségesek már fontosnak tartották Csehszlovákia és Lengyelország megerősítését, a németekkel és az oroszokkal szemben egyaránt. Tehát úgy tűnt, a teljes kitelepítés az ő érdekük is. 1944. júliusában Beneš a hazai ellenállásnak azt üzenté, hogy minél több németet késztessek menekülésre. Egyes német történészek úgy vélik, Benešnek is eleve a teljes kitelepítés volt a célja, mások szerint igényei csak a háború menetének megfelelően nőttek. Brandes szerint Beneš meglepően sokáig nem adta be a derekát a hazai ellenállási mozgalom radikális követeléseinek.

Brandes, Detlef: "Eine verspätete tschechische Alternative zum Münchener" Edvard Beneš und die sudetendeutsche Frage 1938-1945. = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 42. Jg. 1994. 2. H. 221-241. p.

N. E.

Németek betelepítése a Barcaságra

Barcaság az Olt folyó és a Dél-erdélyi havasok által határolt medence, mely kiterjed a Feketeügy mentére és Fogaras vidékének keleti felére is. Területe 2 000 km².

II. Endre (1205-1235.) magyar király 1211-ben ide is behívta a teuton lovagokat. Betelepítésük célja a Kárpátok szorosainak, hágóinak katonai védelme, illetve egy erődrendszer kiépítése volt. Ezt a feladatot részben ők, majd az 1224-es esztendőben bekövetkezett kiűzetésük után az általuk behozott, illetve később betelepült szászok valósították meg.

Az utóbbi évtizedek régészeti ásatásai és más történelmi kutatások olyan újabb adatokat szolgáltatnak, amelyek módosítják a román és az erdélyi német történészek korábbi állításait a korai középkori magyar állam határait illetően. A Magyar Királyság 1000-ban — Kurt Horedt szerint is — a Maros, 1100-ban a Nagykükölliő, 1200-ban pedig a Kárpátok vonaláig terjedt.

Az időrendi módosítások szükségességét alátámasztják az 1990-ben Földvár-ron (románul: Feldioara; németül: Marienburg) végzett ásatások, melyeket dr. Radu Popa román régész irányított, aki itt egy nagyméretű földvár maradványait tárta föl.

A vár korabeli lakóinak temetkezési helyén 95 sírból, 105 ember csontvázának maradványát sikerült kiásni. A temetkezési szokások Európa nyugati részéről jött telepésekre utalnak. További bizonyítékul szolgál három III. István (1162-1172.), illetve III. Béla (1172-1196.) korabeli dénár, valamint az "S" alakú fejjel kiképzett gyűrűk sora. Figyelembe véve a magyar királyok azon gyakorlatát, hogy a pénz értéktelenedése miatt évente új pénzt verettek, így a sírokban talált érmék alapján — melyeket halotti obulusként használtak — bizonyos, hogy a temetkezések a

pénzkibocsátó királyok uralkodási idejére esnek. Így a földvári temetkezési hely megnyitása II. Géza korára, bezárása pedig a teuton lovagok érkezésének idejére tehető.

A sírok száma arra utal, hogy itt korábban egy nagyobb település volt. A teuton lovagok bejövetele véget vetett a korábbi temetkezési szokásoknak. A sírokat vékony földréteggel födték be és kápolnát (vagy kórházat) építettek följük. A korábbi telepéseket arra kényszerítették, hogy hagyják el a földvárban lévő otthoniakat, és falain kívül új falut és új temetőt alapítsanak. Tehát a lovagok egyéni és katonai érdeküket a velük azonos nyelvű és vallású szász lakossággal szemben is érvényesítették. (A tanulmány szerzőjében fel sem merül az a gondolat, hogy ezek a "korábbi telepések" nem feltétlen voltak szászok. Sőt, nem is lehettek, hiszen ők a teuton lovagok érkezésével egyidőben szolganépként, majd később tőlük függetlenül jöttek Erdélybe. A német lovagokat 13 évi ott tartózkodásuk után túlzott uralkodási igényük és gyakori visszaéléseik miatt II. Endre 1224-ben kiűzte az országból. Ma már köztudott az a tény, hogy a magyar honfoglalás az Ojtoziszoroson át is megtörtént. Kora középkori magyar települések nyomai a történelmi Magyarország majd minden vidékén, így a Barcaságban szintén fellelhetők. Ezek közé tartozhat Földvár is. Z. J.)

Visszatérve a teuton lovagok Erdélyben való megjelenésére, betelepítésük indítéka sem egészen egyértelmű. Egyre inkább valószínűvé válik S. Papacostea állítása, miszerint a lovagrend elsősorban Róma érdekeit is kevésbé a magyar állam határainak védelmét szolgálta volna. A pápa által a kun és a bizánci terjeszkedés megelőzését, a római katolikus birodalom védelmét, sőt az ortodoxoknak a Dunától délre levő területekre való visszaszorítását tervezte. A pápa ez utóbbi célját nem valósíthatta meg, mivel a magyar király a lovagokat kiűzte az országból. A közelmúlt régészeti kutatásai alapján is bizonyosságot nyert, hogy a Barcaság a teuton lovagok megjelenése előtt is lakott volt. Ez a tény a román és szász történészek korábbi megállapításait új megvilágításba helyezi. A tanulmány írója ennek ellenére sem tartja elfogadhatónak Thomas Nägler szebeni szász történész azon állítását, mely szerint a szászok sok helyen a székelyek által elhagyott területeken leltek otthonra, miután őket a jelenlegi Székelyföldre telepítették.

A földvári temetkezési hely — Adrian Jonita szerint — a XII. század közepén érkező első német telepeseké volt, kizárva ezáltal azt a korábbi feltételezést, hogy az illető vidék csak egy második német telepítési hullám idején, a XIII. század folyamán vált a szászok lakóhelyévé. Számuk további telepések érkezésével a későbbiekben is gyarapodott. Ők a ciszterciák és a magyar államhatalom ösztönzésének köszönhetően érkeztek Erdélybe.

A fenti tények alapján megállapítható, hogy a németek földvári betelepédésekor már a Magyar Királyság fennhatósága alá tartozott az egész Barcaság.

Hogy a magyar állam határa a XII. században immár a Kárpátokig terjedt, számos más régészeti lelet is bizonyítja. Ekkoriban a Fölvártól délkeletre található Szentpéter és Hermány várai, melyek a Magyar Királyság végvárai közé tartoztak,

s védői egyaránt lehettek románok, székelyek vagy szászok is. (Köztudott, hogy a fentieket Rozsnyó, Töröcsvár, Brassó és más városok, illetve falvak váraival együtt magyar királyi parancsra a szászok építették és ők védelmezték. Ez nem zárja ki azt, hogy a környékbeli székely, majd a román jobbágyok ne járultak volna hozzá az építkezési és karbantartási munkálatokhoz. Z. J.)

Délkelet-Erdély eddig feltárt temetkezési helyei közül talán a legjelentősebbet Petőfalva (Háromszék megye) határában fedezték föl. Itt több mint 200 sírban II. Géza, III. István és III. Béla kori érméket találtak. A sírok leletanyaga a határvédelemre idetelepített székelyekre vall. Ez nem egyedi előfordulás, mert a közeli Zabolán is hasonló temetőre bukkantak.

(Véleményem szerint a fenti megállapítás tájékoztatlanságra vall, ui. az úgynevezett petőfalvi és zabolai temető egy és ugyanaz. Tény, hogy a két település közötti "Tatárdombon" — a kor viszonyaihoz mérten — egy nagy köztemetőt tártak föl. Itt 192 sírból különböző korú és nemű emberi csontvázakat hoztak napvilágra. Mellettük ékszerek, cserépedények és munkaeszközök feküdtek. Az ékszerek "S"-végű hajkarikákból, gyűrűkből, övcsatokból, zománc fedésű csüngő díszekből álltak. Ugyanitt 22 sírban ezüst dénárok is voltak. A temető leletanyaga megegyezik a történelmi Magyarország más vidékein talált honfoglalási temetkezési helyek leleteivel, így a földvárival is. Tehát a XI. században a mai Székely- és Szászföldet már jelentős magyar népesség lakta. A XIII. században a határvédelem céljából idetelepített székelyek anyagi kultúrájának emlékei csak ettől a századtól kezdve fordulnak itt elő. Sajnos, pénzügyi okok miatt a temető közelében levő település feltárása még várat magára. Z. J.)

Bár a falut etnikailag nehéz meghatározni, mégis: ha a föld mélyéből a háztartási tárgyakon kívül fegyverek, sarkantyúk, kantárok kerültek elő, jogos a következtetés, hogy a lakosság katonai feladatoknak is eleget tett. Így kijelenthető, hogy a Csík megyei Szentkirály mellett talált leleteket a XIII. században ott lakó székelyeknek tulajdonították.

A földvári, zabolai, szentkirályi és más régészeti leletek bizonyítékuul szolgálnak arra, hogy már II. Géza rendelkezett olyan katonai erővel, amely képes volt arra, hogy a Magyar királyság határait a Kárpátokig kiterjessze. Sőt, Moldvában a Batca Doamnei (Neamt megye) nevű település erődítményénél végzett ásatások III. Béla korabeli érmét, kardot, nyíl- és lándzsahegyet, harci baltát, buzogányfejet, sarkantyút, zablát, kengyelt és több más olyan tárgyat hoztak a felszínre, mely nagy hasonlóságot — vagy azonosságot — mutat a magyarországi leletanyagokkal. Ezek, valamint a cserépedények maradványai teljesen különböznek a vidék román településeinek anyagaitól. A fenti tárgyakon kívül ekevas, sarló, kasza, fejsze, olló, lakat és egy görög feliratú kereszt is előkerült. A régészeti leletek arra utalnak, hogy az erődítmény lakói teljes önellátásra voltak berendezkedve. Mivel fel sem tételezhetjük, hogy ugyanazon a helyen, ugyanabban az időben románok laktak volna, a tárgyi bizonyítékok arra utalnak, hogy a Magyar Királyság egy előretolt erődítményéről van szó, melynek feladata a Kárpátok szorosai felé tartó ellenség megfigye-

lése, a határőrség figyelmeztetése volt. Tehát ebben az időben a magyar király hatalma Moldva egyes területeire is kiterjedt.

Erdély vonatkozásában újdonságnak számít az, hogy a teuton lovagokat már lakott területekre (településekre) hozták, kizárva azt a korábbi feltételezést, hogy ők voltak az első telepések.

Annak ellenére, hogy a teutonok és a szászok bejövetele a románságot arra kényszerítette, hogy a hegyvidékre vonuljon vissza, senki sem vonhatja kétségbe az általuk játszott pozitív szerepet a kézművesipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem és Erdély városainak fejlesztésében. Felekezeti szempontból itt létük a katolicizmus megerősödését eredményezte. A teuton lovagok résztvettek a kunok elleni harcokban és a keresztes háborúkban is. Katonai szempontból egy magas színvonalú erődrendszer épült ki, melynek hatékonysága meghaladta a hagyományos földvárakét. A teuton lovagok és a szászok megjelenése új nyugati harcmódot és fegyverzetet is hozott, ami eredményesebbé tette a határok védelmét és a hadjáratokat.

Végezetül, de nem utolsósorban említjük meg, hogy ebben az időben jelennek meg a kancellári dokumentumokban a román falvakra vonatkozó első bejegyzések is.

Adrian Ioniță legtöbb "felfedezése" és megállapítása a magyar tudományos világban közismert. Mégis tanulmánya rendhagyónak számít. Talán először jelenik meg román kiadványban a magyar honfoglalással is kapcsolatos tárgyilagossabb állásfoglalás. A legjelentősebb román történelmi folyóiratban olyan témát feszeget, ami a szomszédos keleti országban ma is tabu-témának számít.

Ioniță, Adrian: Date noi privind colonizarea germana in Tara Bărsei și granița de est a Regatului Maghiar în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea. = Revista Istorică, 5. tom. 1944. 3-4. no. 273-281. p.

Z. J.

A szlovákok legrégebb múltja

Minthogy a szlovákoknak nincsenek olyan krónikái, mint amilyenekkel a csehek és a magyarok rendelkeznek, őstörténetükről a felettebb gyér adatok birtokában — tudományos igénnyel — csak nagyon óvatosan szabad nyilatkozni.

Mai területükön — tetszik, nem tetszik — a szlovákok sem laktak ősidőktől fogva. Valószínűleg az 5. és a 6. században kezdtek több hullámban és apránként (pl. egy-egy nagycsalád erejéig) e tájra más szlávokkal együtt az őshazából beszivárogni. (Az őshaza a mai Szlovákiától északra és északkeletre esik.) A 7. századig nincs nyoma annak, hogy — a szlovákok őseit is beleértve — valamiféle magasabb rendű törzsszervezetig jutottak volna el a régióban megtelepedett szláv elemek. Az első ilyen jellegű szervezet Samo ún. birodalma volt, amely az avar nyomás kivédésére jött létre, ám nem létezett sokáig, minthogy alapítójának halálával (658-ban) mindjárt szét is esett. Szlovákia mai területe legfeljebb keleti szegélyét képezte ennek a törzsi alakulatnak.

A régió szlávjai még meglehetősen tagolatlan konlomerátumban éltek egymás mellett, s csak később kezdtek egymástól térben elkülönülni (keleti, nyugati és délszlávok).

Ahhoz, hogy valahol a törzsi szervezetet meghaladó külön etnikum keletkezzék, a hajdani kis törzsek tagjaiban egyfajta közös identitástudatnak kell kialakulnia. Amíg ez — az akkori körülmények közepette — kialakulhatott, sok időnek kellett eltelnie. Pribina fejedelemsége volt 830 körül az első, amely — a mai Nyugat-Szlovákia területén — ilyen közös identitástudat létezését valószínűsíti. E közkeletűen Nyitrai fejedelemségnek nevezett képződmény lakóit (talán) szlovéneknek (slovéneknek) hívták.

Pribina (korabeli krónikákban: Briuinus) származásáról találgatások vannak forgalomban. Rokonságban lehetett (törvénytelen gyerekként) a szomszédos Morva fejedelemségben uralkodó dinasztiával, s ez esetben a morva Mojmir megjelenése a fejedelemségben nem megszállás volt, hanem csak a két szomszédos területi egység kapcsolatának szorosabbra fűzése. (Valószínűbb, hogy nem volt a morva dinasztia tagja.) Ám a lényeg az, hogy a Nyitrai Fejedelemség az egyesülést — a 9. század harmincas éveit — jóval megelőzően már önálló államalakulat volt.

Ezt az állítást erősíti, hogy a két fejedelemségből keletkezett Nagy-Moráviát dualisztikusan irányították. Rastislav fejedelem uralkodása alatt, legkésőbb a 9. század hatvanas éveitől kezdve a nyitrai részt Svätopluk uralta, aki a Szepességgel és Gömörrel egészítette ki birodalmát.

A nyitrai "szlovének" és a morvák közös identitástudata aligha alakulhatott ki az idő rövidege miatt. Ezért azt kell mondani, hogy Nagy-Morávia a (később elcsehesedett) morvák és a nyitrai "szlovének" közös állama volt, az előbbieket némi számbeli túlsúlyával. Így hát Nagy-Morávia korántsem volt a szlovákok állama, még kevésbé a csehek és a szlovákok első közös állama. A csehek mindössze hódítóként érkeztek Nagy-Moráviába, s ottlétük néhány éves epizódnak bizonyult csak.

A 10. század első felétől fogva, amikor is a Duna-medencébe megérkeztek a honfoglaló magyarok, a szlávok eredeti szálláshelyeit részben felszámolták, lakóikat északabbra kényszerítették. Tulajdonképpen ezzel kezdődik (térbelileg is) a szlovákság etnogenezise, ui. a magyarok diktálta kényszer növelte az ősök identitástudatát. Ez a folyamat a 12. század végére mindenképpen befejeződött, mégpedig olyaténképpen, hogy a szlovákok magukba integrálták a náluk keletre lakó szláv elemeket is. "Ebben az értelemben a magyar állam tulajdonképpen azt a környezetet testesítette meg, amely hozzájárult Felső-Magyarország valamennyi szlávja körében az együvé tartozás közös tudatának kialakulásához és elterjedéséhez . . ."

A szlovákság mint önálló etnikum fejlődése egészen az ún. nemzeti újjászületés korszakáig nem volt elmaradásban. A nemzeti emancipáció folyamatának csak a 18. század utolsó harmadától folyvást erősödő hatalmi nyomás vetett gátat, vagy legalábbis: okozott benne lefékeződést. A meglehetősen megkésett nemzeti emancipációs törekvések csak a demokratikus Csehszlovákia létrejöttét követően bontakozhattak ki.

Lengyel érdemek, mulasztások és vétségek a vészorszakban

Lengyelországban a közelmúlt két eseménye készítetett sokakat a vészorszak lengyel érdemeire, mulasztásaira és vétségeire való visszaemlékezésre, miközben egyesek az érdemek, mások a mulasztások és vétségek felnagyításán fáradoztak, de voltak olyanok is, akik az akkori felettebb bonyolult valóság pozitív és negatív történéseire egyaránt figyelmeztettek.

Az egyik esemény az az 1993. júliusában tartott konferencia volt, amely a Zsidókat Segítő Keresztények Zsidó Alapítványa szervezésében a "Tud-e a közömbösség ölni?" címen idézte a fél százada múlt folyamatokat és magatartásokat. A másik pedig Michal Cichy cikke, amely a *Gazeta Wyborcza* 1994. évi 24. számában (január 29-30.) *Lengyelek — zsidók: a felkelés fekete lapjai* címen jelent meg, és hatalmas háborgásokat keltettek mindkét oldalon.

Mi a két eseménnyel kapcsolatban mérvadónak látszó publikációkra hívjuk fel t. Olvasóink figyelmét.

* * *

Helena Balicka-Kozłowska a fenti című konferencia néhány előadását ismerteti. Mindenekelőtt Jehuda Bauer (Jeruzsálem) *A nem zsidók zsidómentő kísérletei Európában a Holocaust idején* című referátumával kapcsolatban hangoztatja fenn tartásait. Bauer elkövette azt a módszertani hibát, hogy egyes országok polgárainak magatartását aszerint dicsérte vagy marasztalta el, hogy a zsidóság háború előtti létszámához képest mekkora volt a megmenekültek száma. Ez a módszer a következőket nem vette figyelembe: minden érintett országban minimális volt azoknak a zsidóknak a száma, akik bűjtetés-bujkálás révén akartak megmenekülni; mindenütt más és más volt a zsidók asszimilációjának a foka; különbségek voltak a zsidóbűjtetés megtorlásában is.

Bauer tévHITEINEK tarthatatlanságát a konferencián Tomasz Szarota történész számos adatra-tényre hivatkozva mutatta ki. Így idézte Leni Yahilt, a koppenhágai izraeli nagykövet feleségét, aki szerint a következő öt tényezőre vezethető vissza, hogy a dániai zsidóság 90%-ának sikerült túlélnie a vészorszakot: 1. az országban nem élt sok zsidó (0,2%), 2. viszonylag enyhe volt itt a megszállás, 3. a zsidóüldözés csak 1943. októberében kezdődött el, 4. a semleges Svédországba néhány éjszaka leforgása alatt szinte minden dán zsidót sikerült átszöktetni (ez volt a meghatározó mozzanat a sikerben), 5. a dán lakosság etikailag is kiállta a próbát. Szarota további példázata: a hollandok zsidók iránti tüntető szolidaritása szinte teljesen "kihúnyt", mihelyst a németek kemény repressziókat helyeztek kilátásba a zsidókat bűjtető-mentő polgárok ellen.

Azok az okok, amelyek miatt a második világháború előtti lengyel határok keretében élt zsidók olyan kis hányada menekült csak meg (hivatalosan mindössze 50-100 ezer visszatért zsidóról tudtak, de a ténylegesen megmenekült, ám vissza

nem tért, a Szovjetunióba került, számba sem vett stb. zsidók száma a fentiek akár többszöröse is lehet, ami persze alig valamit nyom a latba) változatosak:

1. Lengyelországban 3,5 millióra rúgott a zsidóság lélekszáma, ami az ország lakosságának kerekén 10%-át tette ki. Az ország nyugati és középső régióiban kevés volt a zsidó, de némely nagyvárosban és a keleti végeknél annál több. (Varsó lakosságának egy harmada tartozott e felekezethez, s keleten voltak olyan települések, amelyek lakosságá 80-90%-ban tartozott a zsidó közösséghez.)

2. A zsidók több évszázad alatt sem integrálódtak be a lengyel társadalomba. A zsidók különállását nemcsak arcvonásaik és hajszínük mássága hangsúlyozta (ez pl. Franciaországban, Itáliában és Görögországban korántsem volt ennyire feltűnő), hanem az is, hogy vagy nem, vagy csak rosszul-hiányosan tudtak lengyelül. A chassidok ezen felül ruházatukkal és egyéb jelekkel (pl. pajeszviseléssel) is megkülönböztették magukat a többségi társadalomtól.

A lengyel-zsidó érintkezés — bizonyos értelmiségi foglalkozásoktól (orvosok, ügyvédek, művészek) eltekintve — túlnyomórészt a kereskedelmi és javítóipari érintkezésekre korlátozódott, egyébként pedig a két közösség szinte semmit sem tudott egymásról. A zsidók izoláltsága megkönnyítette további elszigetelésüket gettókba való tömörítésüket. Ezért nem igaz az az állítás, hogy a zsidók éhezésének, majd pusztításának szörnyűsége az egész lengyeliség szemeláttára zajlott volna le, miközben az igaz, hogy az átlagos lengyel közömbös volt a zsidóság sorsa iránt. Ha még hallott is valamit a zsidóság szenvedéseiről és — később — a haláltáborokról, nem akarta elhinni. (NB. Hosszú ideig az angol és az amerikai zsidóság is fekete propagandának tartotta az európai zsidóság megpróbáltatásairól szállongó híreket.)

3. Abban, hogy a lengyelek viszonylag kevés segítséget nyújtottak a zsidóságnak, a zsidósegítésért kiálátásba helyezett megtorlások is közrejátszottak. Mégpedig igencsak számottevően. Azután, hogy lezárták a gettókat, nemcsak a zsidóbújtatásért járt halálbüntetés, hanem egy karéj kenyér nyújtásáért is. És: nemcsak az ilyen "vétekben" elmarasztaltat végezték ki, hanem — asszonyostul, gyerekestül — egész családját, sőt szomszédságát is. Jó oka volt ezért mindenkinek, hogy figyelje: szomszédja nem rejt-e zsidót.

4. A hagyományos lengyel antiszemitizmus önmagában csak ritkán juttatott zsidót német kézbe. Ez akkor is így van, ha a zsidók többsége ezt az antiszemitizmust ülteti leginkább a vádlottak padjára. Sztereotípiái (Jézus Krisztust a zsidók árulták el, s ezért érdemelnek büntetést stb.) akkor léptek "működésbe", amikor valaki kapzsiságból, vagyonszerzésből elkövetett árulását mentegette vagy próbálta mentegetni. Hogy az antiszemitizmus ilyen alkalmazására egyáltalán sor kerülhetett, nem utolsósorban a Vatikán vétsége, mivel nem ítélte el eléggé egyértelműen és hangosan a németek rémtetteit, és nem kötelezte a hívőket a zsidók segítésére. (Ennek ellenére sok katolikus civil, pap, szerzetes és apáca hősiiesen és önzetlenül mentette a zsidókat, gyerekeket, felnőtteket és öregeket egyaránt.)

A konferencián meglehetősen sokszor kerültek szóba az ún. szmalcownikok. H. Balicka-Kozłowska szerint azt a lengyelt kell ebbe a kategóriába sorolni, aki — mondhatni — üzemszerűen nyomozott a zsidók után, hogy ezáltal jövedelemre tegyen szert. Ezt a jövedelmet általában a felkutatott zsidókból váltságdíjként kényszerítették ki, a németektől ritkán remélhetek fizetséget. Paradox módon zsidó szmalcownikok is akadtak. Számukat egyesek (K. Moczarski) 500-ra, mások (St. W. Dobrowolski) 10 ezerre becsülték. A hatalmas eltérés arról tanúskodik, hogy mindenkinek más és más szmalcownik fogalma van. Sajnos, lehet is, mivel a profi szmalcownikokon kívül sokszorta többen voltak az alkalmiak és a zsidóbújtatáson nyereszkesedők. A németek ritkán derítettek fel zsidókat, ez a "szakma" a szmalcownikoké volt. Mindenki tőlük tartott, s ezért sokan miattuk tagadták meg a zsidók megsemmisítését.

A zsidóknak segítő keresztényekről a konferencián Nechamy Tec (New York) és Teresa Prekerowa (Warszawa) tartott előadást. Ezek az előadások sok vonatkozásban mélyítették el a róluk szóló információkat.

A zsidósegítést és -mentést a lengyelek általában nem tartották az ellenség elleni harc részének. Kormányaik sem. A fiatalság túlnyomó része a fegyveres harc iránt volt elkötelezve. A segítséget nyújtók többsége a 30 és 50 év közöttiekből került ki — igen változatos motiváció alapján. A leggyakoribb motívum a korábbi kapcsolat és barátság volt, de a politikai szervezeti hovatartozás is jelentős szerepet játszott a védelembe fogadásnál. Az asszimilált zsidóknak nagyobb esélyük volt az ily módon megmenekülni, mint a kevésbé asszimiláltaknak.

A bújtatásban nagy szerepet játszottak a lakásviszonyok. E tekintetben felettlébb óvatosnak kellett lenni a szomszédságra való tekintettel. A bújtatások meghatározó része tudatos döntés alapján valósult meg. A véletlen itt kis szerepet játszott. Főként falusi környezetben fordult elő, hogy az utcáról szedtek fel kószáló zsidó gyerekeket.

Hogy mekkora volt a zsidókat segítő-bújtató keresztények száma, a jeruzsálemi Yad Vashem intézet kimutatásaiból elindulva lehet felbecsülni. Jelenleg kb. 4 ezer lengyelt tartanak nyilván az intézet "jámborai" között. A sokáig tartó politikai tiltás miatt ez korántsem teljes adat, s az idő előrehaladtával egyre kevesebb olyan túlélő akad, aki további lengyelek felvétele érdekében tanúskodhatna. Ami kiegészítésre van még lehetőség, azzal mindenesetre élni kellene. Az előadók egyébként számos olyan lengyelről tudnak még, aki emberségből és keresztényi szeretetből messzemenően segített zsidó embertársain, s így mindenképpen megilletné a jámborsági érdemérem.

Meg kell jegyezni, hogy az egyéneknek kívül akadtak olyan kollektívák is, amelyek együttesen siettek a zsidók segítésére. A kolostorokon kívül világi intézmények is voltak közöttük (így pl. a Nemzeti Könyvtár és a Kereskedelmi Főiskola Könyvtára raktáraiban bújtatott zsidókat).

A zsidóság ismerveit kevésbé viselő fiatalabb értelmiségi zsidók egy része azáltal menekült meg, hogy zsidóságát elleplezve élt nyilvános életet, s állt valamiféle munkaviszonyban (gyakran német érdekeltségű vállalatoknál, ahol ilyen

szempontból nagyobb volt a biztonság). Ők a háború befejezése után nem élték át azt a traumát, amely a bűjosásból előjövő zsidókat olyannyira megkínozta.

Le kell szögezni, hogy a zsidóság nagy száma következtében a megszállt és a megszállásban is kettéosztott ország keresztény lakossága zsidó embertársainak többségét nyilvánvalóan nem tudhatta volna még akkor sem megmenteni, ha nem játszanak közre azok a negatív körülmények, amelyekről szó volt, illetve nem akadnak a lengyelek között is olyan torz lelkületű egyének és csoportok, akik és amelyek a zsidógyilkosságok egész sorát követték el (pl. a varsói felkelés alatt vagy még a háború befejezése után is). Mindenesetre a valamivel több is jobb lett volna.

Milyennek minősíthető ma a lengyelek és a zsidók viszonya? St. Krajewski szerint a helyzet úgy néz ki, hogy míg a lengyel antiszemizmusnak régi gyökerei vannak, addig némely zsidó antipolinizmus csak fél évszázados, s mint ilyen ama veszélyre következő reakció, amely számos zsidót fenyegetett a lengyelek részéről. Az antipolonizmus nem általános jelenség; izraeli, amerikai, nyugat-európai képviselői nem azok közül kerülnek ki, akik a lengyelek bűnéből veszítették el hozzátartozóikat (mint pl. apját Samir volt miniszterelnök), hanem csak hallomásból ismerik ezeket a tényeket.

Általánosítani semmiképpen sem szabad. Általában nem a lengyelek vétkeztek általában a zsidóság ellen, hanem konkrét lengyelek konkrét zsidók ellen. És így van ez a segítséggel is.

* * *

Azon reflexiók egy része, amely Michal Cichy cikkével kapcsolatban kelt, nem más, mint a "mundér becsületének" védelme. Voltak, akik ezen belül a varsói felkelők gyalázását vetették a szerző szemére, mások a szerző által dokumentált gyilkosságok számát vonták kétségbe, sokan pedig a Honi Hadsereg (Armija Krajowa) dicső emlékezetének befekettítése miatt tiltakoztak.

Wojciech Wieczorek írása a józan reflexiók közül való, minthogy leszögezi: "Nincs semmiféle ellenvetésem az ellen, hogy az igazság felderítése nevében valaki akár a nemzet legnagyobb szentségeit vegye vizsgálat alá. Ui. ahhoz az elvhez tartom magam, hogy a nemzeti öntudat és önevelés — és külföldi presztizsünk — elmélyítése szempontjából a kellemetlen igazságok takargatása per saldo sokkal nagyobb károkat okoz, mint nyílt taglalásuk." Ezzel párhuzamosan azonban hangsúlyozni kell: "Michal Cichy szövegeivel kapcsolatos kétségek abban gyökereznek, hogy oly messzemenően lepezik el, sőt: ignorálják a valóság arányait, és ezzel egyoldalúan és igazságtalanul szimplifikált képet festenek."

Úgy látszik, a múlt bevallása nemcsak számunkra nehéz és ellentmondásokkal teli folyamat.

Balicka-Kozłowska, Helena: Nie wolno uogólniać. Na marginesie konferencji "Czy obojetność może zabić". = Więź, 37. rok. 1994. 4. no. 68-82. p.

Wieczorek, Wojciech: Powstanie i Żydzi. = Więź, 37. rok. 1994. 4. no. 8-10. p.

F. T.

Ukrajna lakosságának száma és etnikai összetétele a 17. század második felében

Ukrajna történetében a 17. század második fele igen fontos időszak, hiszen ekkor zajlott a felszabadító háború (1648-1667.), és ennek nyomán tömeges méretű migráció bontakozott ki az országban.

Egy régebbi becslés szerint az ukrainai területeken a 16. században nem élhettek többen, mint 2 milliónyian. Legsűrűbben a központi területeket, ezen belül Kijevet és vonzáskörét lakták; itt a népesség száma elérte az 1 millió főt. Újabb ennél merészebb becslések is napvilágra kerültek az ország akkori lakosságáról. Eszerint 1500-ban 4,4; 1550-ben 4,9; 1600-ban 5,2; 1650-ben pedig 5,3 millió lakossal indokolt számolni. (Összehasonlításként: a 16. században Franciaország lakossága majdnem 15, Spanyolországé 8-9, Angliáé 2,5-3; a Lengyel Köztársaságé mintegy 5 millió volt.)

Ez idő tájt Ukrajna területén — az ukrán is beleértve — 21 etnikum élt. Az ukránokon kívül a következő etnikumok voltak a legnépesebbek: oroszok, fehér-oroszok, lengyelek, szerbek, bolgárok és csehek. Túlnyomó részük Dnyeper felső vidékén települt le. Errefelé kevés volt a Moldovából és Volhíniából, illetve Magyarországról és Németországból származó bevándorolt. Ők inkább a városokban és kisvárosokban, illetve a délebbre eső régiókban (pl. Galíciában, Bukovinában) leltek otthonra az e vidékeken is elpőforduló lengyelekkel, csehekkel, szlovákokkal, tatárokkal, törökökkel, örményekkel, zsidókkal és cigányokkal együtt.

A felszabadító háború első szakaszában (1648-1654.) igen jelentős migráció bontakozott ki az ország lakosságának körében. A nem ukrán etnikumok közül főleg a lengyelek, ezen belül is a nemesek és a katonák hagyták el tömegesen azokat a területeket, amelyeket a Perejaszlvi Rada Oroszországnak juttatott a Dnyeper bal partján és a jobb part központi régióiból.

A lengyelek helyét főként oroszok, többségükben katonák és tisztviselők foglalták el. A helyi lakosság általában nem nézte jó szemmel az újonnan jötteket, bár később elindult asszimilációs folyamatok is. Adatok maradtak fenn az ugyancsak orosz fennhatóság alá került Kijevből, hogy 1660-ban számos orosz katona azért szökött meg szolgálati helyéről, mert helyi családba nősült be.

Később, az 1667. évi békekötés után az ukrán elem szaporodott meg az Oroszországban maradt ukrán területeken, nevezetesen Dnyeper bal parti, korábban gyéren lakott régióiban. 1657. és 1687. között itt a települések száma 3,6-szorosára, a lakosságé pedig 2,5-szörösére nőtt.

Ezt követően a szerző számos összeírási adatot idéz az egyes települések etnikai összetételéről, miközben még hozzávetőleges becslésekre sem vállalkozik az ország egészének etnikai megoszlását illetően. Annak ellenére, hogy mellőzi a számszerűségeket, a verbális summázatot azért megengedi magának. Nevezetesen: "a régió határain belül egyaránt léteztek 'tisztán' orosz és kizárólagosan ukrán települések. Ugyancsak gyakorta fordultak elő etnikai értelemben vegyes települések. Ezzel szemben . . . , mint az a felhozott példából kitűnik, az ukránok jelentős

mértékű többségben voltak. Velük együtt másféle nemzetiségek képviselői is jelen lehetnek, ám százalékarányuk akkoriban meglehetősen alacsony volt."

A 17. századi Ukrajna etnikai összetételének valóságghű feltárása két szempontból fontos. Egyrészt bizonyítja, hogy az ukrán etnikum meghatározó szerepet játszott az ukrán államiság kialakulásában és fejlődésében. Másrészt annak megállapítását teszi lehetővé, hogy az imént jelzett folyamatban milyen szerepet kaptak más nemzetek-nemzetiségek képviselői, akikkel főként a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a hadügy területén találkozhatni. Mindenre annál is inkább szükség van, mert a szóban forgó kérdésekről napjainkig merőben ellentétes és végleges nézetek vannak forgalomban, anélkül, hogy ezeket az álláspontokat támasztanák alá. Az egyik végletet azok képviselik, akik az ország egész történetét, minden eredményét az ukrán etnikumból származtatják. A másik póluson pedig azok állnak, akik szinte kizárják az ukrán etnikumot a történelekből, s helyette az oroszok, a fehéroroszkok, a litvánok és a lengyelek érdemeire mutatnak rá.

Gužij, O. I.: Do pitannâ pro kil'kist' ta etničnij sklad naseleonnâ Ukraini u drugij polovini XVII. st. = Ukrains'kij istoričnij žurnal, 1993. 4-6. no. 43-49. p.

F. T.

Az ukrán falvak nemzeti kisebbségei 1930 és 1933 között

A pártarchívumok megnyitása teszi lehetővé, hogy az ukrán éhínség éveiről (1932-1933) mint a sztálini kollektivizálás és gabonabeszolgáltatások, valójában erőszakos rekvirálások következményéről az eddiginél összefüggőbb és árnyaltabb kép alakuljon ki.

Két szerzőnk ebben a dolgozatában Ukrajna nemzetiségi és vegyes etnikumú falvaira, járásaira és megyéire vonatkozó dokumentumrészletekkel ismerteti meg az olvasót. E részletek (noha sok esetben "lakkozottak") egyértelműen vallanak arról, hogy a szóban forgó évek atrocitásait és nyomukban az éhhalál rémét és tényét Ukrajna valamennyi nemzetisége éppen úgy megszenvedte, mint az ukrán parasztság. Az emberek kínzása, az ukrán, orosz, német, lengyel és zsidó települések kihalásra ítéltése és a kannibalizmus (!) általános volt. A fenyegetés, a zsarolás, a törvénytelen fogvatartás, az asszonyok megbecstelenítése, a parasztok verése stb. egyaránt bevett szokásként és módszerként lép elő a hatvan-hatvanöt éves dokumentumokból. A szerzők hangsúlyozzák is: "A törvényesség legdurvább megsértésének és az elemi emberi jogok tagadásának általunk felhozott példái korántsem tekintendők a szabályok alóli kivételeknek, hanem szabálynak . . ."

Meg kell azonban jegyezni: korántsem valamennyi helyi szovjet, pártszervezet, kolhozvezetőség, rekviráló brigád vitte embertelenségig ténykedését, hanem — ahogy tudott — megpróbált enyhíteni a kegyetlenségen. Ezeket — persze — rendszerint "leleplezték".

A kolhozszervezés jellegzetességeit szerzőink a Sepetivszkoe-körzetben történtek példáján mutatják be. Ez a körzet a lengyel-szovjet határ mentén terült el, vegyes lakossággal, s mint ilyen különös érzékenységgel reagált az injúriára. A

kollektivizálás itt 1927. és 1929. között többé-kevésbé elfogadható keretek között zajlott: a termőföld 1,7; 3,2 és 9,0%-a lett közös gazdaság. Ellenben 1930-ban "meglódult" a folyamat, úgyhogy az év első két hónapjában 80,5%-ra nőtt a kollektivizált földterület. A túlzók (pl. a Komszomol-szervezet) kiadták a jelszót: "Inkább mindannyian meghalunk, de a körzetet 100 százalékban kollektivizáljuk." A józanabbak mindezt a pártvontól való durva eltérésnek ítélték, s látva, hogy a helyzet forrpontra hevül (sok helyütt voltak rendbontások, sokan a határon próbáltak átszökni), sajátos direktívát adtak. Eszerint egyfelől meg kell szüntetni az erőszakkal létrehozott kolhozokat, másfelől pedig szigorúan meg kell büntetni a kolhozok ellen agitáló kulákságot és egyéb ellenséget. A kolhozok hosszú távon — természetesen — fennmaradtak, az ellenség pedig már "rövid távon" is megbűnhődött.

A gabonabeszolgáltatás, illetve -rekvirálás mikéntjéről a jellemző példasorok a csernopovsztanszkij, a Friedrich Engels-i, a kazankivszkoi és a Karl Liebknecht-i járásból valók, amelyekben — egyéb nemzetiségekkel együtt — főként németek éltek. A hivatalos dokumentumok egyebek mellett téli hidegben való fogvatartásokról, periodikusan ismétlődő kihallgatásokról-vallatásokról, zsarolásokról számolnak be. Egy anyának csak akkor engedték meg, hogy öt hónapos gyermekét megszoptassa és tisztába tegye, amikor megígérte, hogy előadja a rekvirálóknak utolsó 30 fontnyi gabonáját.

A rekvirálási instrukciók szerint, ahol nem teljesítik a beszállítási tervet (ez gyakorta nagyobb volt, mint az összer termés), ott az egyébként engedélyezett vetőmagot is be kellett szolgáltatni, aminek következtében az adott helyeken később szinte biztosan beköszöntött az éhínség. Az ilyen települések nevét "fekete táblára" írták fel, ami azt jelentette, hogy boltjaikba közszükségleti cikkeket sem szállítottak, lakosaiknak pedig megtiltották, hogy más településeket keressenek fel.

Az atrocitások és a jogtiprások korántsem vonatkoztak csak a még egyénileg gazdálkodóra, hanem a kolhozokra is kiterjedtek. Azokat a kolhozvezetőket, akik pártolták a tagságot, s megpróbálták gabonával ellátni az éhezőket, — s ez volt a jobbik eset — a támogatásokat visszavették.

Az utolsóként közölt dokumentum egy levél, amelyet egy német paraszt (korábban kulákszolgálatban állt, s jobb kosztban részesült, mint a mérnökök) a Das neue Dorf című köztársasági orgánushoz (és ezzel párhuzamosan Németországba) juttatott el. Benne felpanaszolja az éhséget, a falvak elnyomorodását, a hazug propagandát. A levél Németországba való kiküldésének indoka: "Hogy a német munkások is olvassák el, és aztán legyen kedvük olyan forradalmat csinálni, mint amilyent mi, ostobák véghezvittünk."

A tanulmány záró mondata: "A múltat nem lehet megváltoztatni, azonban megismerni morális és emberi kötelességünk."

Pol'ovij, L. P. — Ćirko, B. V.: Nacional' ni menšini ukrains'kogo sela v umovah kolektivizacii. = Ukrains'kij istoričnij žurnal, 1993. 4-6. no. 64-69. p.

F. T.

Nemzetformálás a nemzeti történelem segítségével. A fehérorosz történelmi vita egyes kérdései

"Feltétlenül tudatosítanunk kell, hogy nem gyökértelen ivánok, nem vándor homokszemcsék, hanem igenis egy etnikum, egy nép, egy nemzet vagyunk" — vallja egy új fehérorosz lap beköszöntője.

A Brezsnyev-korszak nem csupán a fehérorosz hagyományok, nyelv stb. agyonhallgatását jelentette, hanem olyan katasztrófákhoz is elvezetett, mint amilyen Csernobil (legerősebben sújtott területei ui. éppen Belaruszhoz tartoznak).

A függetlenné válás kapcsán elemi erővel tört fel az igény: saját történelemre kell szert tenni. Ennek, s egyáltalán a nemzeti jelleg megfogalmazásának mindekelőtt abban kellett megnyilvánulnia, hogy különbözik "az" oroszától. Még pontosabban a nagyorosztól, hisz hagyományosan a belarusz a fehérorosszal egyenlő, míg az ukrán a kisorosszal.

A saját történelem megteremtése tehát első lépésként elhatárolódást jelentett, s csak később került sor a többi szomszéd néppel (lengyel, ukrán, litván) megélt közös sors feltárására. Különösen gazdag múltra tekint vissza a litván-belarusz sorsközösség.

Az elmúlt négy évben igen nagy számú nemzeti nyelvű sajtókiadvány látott napvilágot: közülük mintegy húsz minősíthető olyannak, amelyben több-kevesebb rendszerességgel történelmi tárgyú közlemények jelennek meg. Jelentős a korábbi belarusz szerzők történelmi műveinek újrakiadása is. Példaként említhető W. Lastowski Belarusz rövid története című munkája, amely eredetileg 1910-ben jelent meg. A pontos információk terjedését sikeresen segíti elő a különféle bibliográfiák összeállítása és publikálása.

A nyolcvanas évek vége óta rendszeresnek mondható a történelmi tárgyú tudományos konferenciák összehívása. Különösen fontos a litvánokkal, lengyelekkel és ukránokkal közösen rendezett közép- és újkortörténeti, az ún. Róma-konferenciák sorozata (az elsőre Rómában került sor, innen az elnevezés, — majd ezt a lublini, a kamence-podolszki, végül a grodnói követte).

A negyedik konferencia színhelye, a múltban a soknemzetiségű Grodno különösen alkalmasnak bizonyult a szomszéd népek múltbeli kapcsolatainak feltárására. E tanácskozás témájául az egyház és a kultúra szerepét választotta, mégpedig a Litván-Fehérorosz Nagyhercegség időszakában. A belarusz közvélemény számára érthetően igen fontos a fehérorosz részvétel feltárása a nagyhercegség múltjában. E témával egyébként már egy minszki kerekasztal-konferencia is foglalkozott 1992-ben.

A múlt megőrzésének eszköztárába újabban a műemlékvédelem is beilleszkedett. Legfontosabb teendő e téren a Minszk melletti Mirben található 15-16. századi ún. belarusz gótikus stílust képviselő erődítmény állagmegóvása, melynek költségeihez az Unesco is hozzájárul.

A nyolcvanas évek második felétől a belarusz írók egyre keményebb szavakkal bírálták a saját történelmükről szinte szót sem ejtő iskolai tankönyveket. Az ő

biztatásuk is szerepet játszhatott abban, hogy 1991-ben a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója vezetésével bizottságot hoztak létre a történelemtanítás új koncepciójának kidolgozására. 1992-93-ban e munkálatok révén az ötödik, a nyolcadik és a 11-dik osztályban már évi 53 órában tanították a nemzeti történelmet. Az 1993-94-es tanévre 130 új tankönyv kiadását tervezték, összesen 15 millió példányban. Ebből 27 cím szolgálja a 4-11. osztály történelmi, földrajzi, irodalmi-nyelvi tanulmányait.

A szellemi élet megmozdult tehát: az eredmények számokkal is igazolhatók. 1991-ben 2007 írás (monográfia, újságcikk, konferenciabeszámoló stb.) foglalkozott történelmi vagy határterületi témákkal.

A történelmi viták és elemzések sokszínű témaköreiből különösen három tett szert meghatározó jelentőségre.

A belarusz etnogenezis a történészek és paleoetnográfusok szerint a 6. században kezdődött, olyan szláv törzsek, mint a krivicsek, radimicsek és dregavicsek részvételével. A következő évezredben a keleti szláv kohóba még számottevő egyéb — lengyel, balti, skandináv, sőt tatár — elem is belekerült. A belarusz formáció végül a 16. századra szilárdulhatott meg. Ennek kapcsán érdekes az a gondolat, amely az ország nevét (Belaja Rus — Fehéroroszország) nem abból származtatja, hogy a tatárok nem tudták e területet adófönnségük alá vonni (korábban ez a megközelítés volt általános), hanem a színek szimbolikájára alapozva azt állítja, hogy a "fehér" mindig "nyugati" jelentett, s innen az országnév is. A nemzetévtől folyamatában számottevő szerepet tulajdonítanak a 11-13. századi fejedelemségeknek. Így pl. Polock fejedelemségére hivatkozva el lehet utasítani azt a lekicsinylő véleményt, mintha a belarusz népnek soha nem sikerült volna saját államot teremtenie.

A legnagyobb érdeklődést a Litván-Fehérorosz Nagyfejedelemség történetének vizsgálata váltja ki. A 13-16. században fennállt államnak, majd a 18. század végéig a lengyel államhoz tartozó területeknek a története 1991-ben 100 publikációban jelentet meg. Négy fő érvet fogalmaztak meg annak igazolására, hogy ezen az államon belül a szlávságnak, vagyis eo ipso a fehéroroszoknak igazán meghatározó szerep jutott. Először: a nagyfejedelemség területi magva voltaképpen Nawagrudak (az első főváros). Másodszor: a 14. században hivatalos nyelvvé vált az óbelarusz nyelv, mely így a legrégebb kancelláriai nyelvek egyike lett. Harmadszor a pravoszláv vallás követői alkottak többséget a nagyfejedelemségben (a 16. század elején még Vilnius lakóinak többsége is ortodox keresztény volt). Végül: a fejedelemség jogalkotása, egész jogrendje az óoroszlav Pravda című törvénykönyvön alapult.

A középkori városok jogalkotásának egyik alapmintája volt az ún. Magdeburgi Jog. Ennek átvételét lehet megállapítani a 15. századi Breszt, Szluck, Grodno és Minszk esetében. A fehérorosz élettérben tehát fejlett európai tendenciák érvényesültek. Ezeknek tudható be, hogy az 1557-es mezőgazdasági reform egyenesen paraszti tulajdonba juttatott földeket, ami némely mai értelmező szerint az első polgári reform volt Kelet-Európában. Hasonló elsőségkeresés jellemzi a nemes-

séggel kapcsolatos jogalkotás 16. századi változásait is. Ennek keretében a mai kutatók a "jogállamiság" jegyeit vélik felfedezni, európai elsőként.

Abból kiindulva, hogy Francisek Skaryna 1522-1525 között Vilniusban nyomtatta ki az első belarusz nyelvű könyveket, a történészek arra a következtetésre jutottak, hogy e városnak számottevő fehérorosz értelmiséggel kellett rendelkeznie.

A nemzeti érzelmű közönség lázasan készült arra, hogy 1994-ben megünnepelje a litván-fehérorosz hadak 1514-ben Orsánál aratott győzelmét a moszkvai sereg felett.

A belarusz nemzeti eszme részévé vált a számos múltbéli tragédiának és pusztító háborúnak a tudatosítása is. XII. Károly svéd király hadjáratai, Napoleon inváziója, Pilsudski marsall szovjetellenes csatái, a második világháború megpróbáltatásai mind-mind azt a látszatot keltik, hogy a belarusz nép folyamatos partizánháborúkkal tudta csak létét megóvni. Másrészről a katolikus és az ortodox egyház 1596-os breszti egyesítési terve, továbbá több hasonló próbálkozás azt a gondolatot erősíti a közvéleményben, hogy az ország hivatása a Kelet és Nyugat közti hídépítés, a szellemi-kulturális kiegyenlítés.

A kívülálló természetes sok kételkedésre okot adó részt találhat a mai belarusz történelmi vitákban, az azonban bizonyosnak tűnik, hogy a saját tudatra ébredés végérvényesnek minősíthető, s ebben a fehérorosz "partizánkodás" fölébe kerekedett a birodalmi gondolatoknak.

Lindner, Ra.: Nationsbildung durch Nationalgeschichte. Problem der aktuellen Geschichtsdiskussion in Weissrussland. = Osteuropa, 44. Bd. 1994. 6. H. 578-590. p. S. P.

A szláv maticák történetéből (folytatás)

Mivel a Slovenské pohl'ady tovább folytatta A szláv maticák történetéből c. sorozatát, a Kisebbségkutatás is a sorozat újabb közleményeinek referálása mellett döntött. (Az első részt ld. a Kisebbségkutatás 1994. 3. sz. 320-329. p.)

A Szlovén Matica

A Szlovén Matica (Matica slovenska, nem tévesztendő össze a szlovákok "Matica slovenská"-jával) igen nehezen született meg. A gondolat első felvetődésétől a megalakulásig két évtizednek kellett eltelnie.

Anton Martin Slomšek, a későbbi püspök már 1845. január 23-i felterjesztésében kérte a Szlovén Matica mint könyvkiadó egyesület engedélyezését. Az Illír Gubernium azonban még válaszra sem méltatta a felterjesztést.

A negyvennyolcas forradalom hullámai a szlovének nemzeti tudatát is aktivizálták. Ekkor J. Šubic állt az alapító törekvések élére. Azt szerette volna, ha a Szlovén Matica a "magasabb irodalom" könyvkiadó üzeme (egyesülete) gyanánt jön létre. Elgondolásait, mondván: a szlovén nyelv nem alkalmas a "magasabb irodalom" művelésére, a jugoszláv párti elit képviselői (közülük a legkövetkezetesebben: Anton Janežič) keresztelték. Azt azonban nem bánták, hogy különböző "népirat-

kák" kiadására valamiféle műhely keletkezzék. Így jött létre a Mohorjeva družba, amely igen sikeresnek bizonyult. Az első világháborúig 80 ezer tagból álló táborot szervezett magának.

A Szlovén Matica létrehozásának kérdése azonban ennek ellenére sem merült feledésbe. A hatvanas évek elején Ferdo Kočevar-Zavčanin publicisztikája szította fel az alapítás iránti szándékokat. Végül Cirill és Metód e régióban való megjelenésének milleniumára tervezett ünnepségek vezettek el a Szlovén Matica megalakításának előbb deklarálásához (1863. március 8.), majd hivatalos engedélyezéséhez (1964. február 4.). Elnöke báró Anton Zois, titkára pedig az előkészületekben leginkább angazsált František Levstik lett.

A szlovén és a jugoszláv pártiak a következő hasonlattal jutottak konszenzusra: a szerbek maticája a hatalmas Duna, a szlovéneké pedig a sokkal kisebb Száva, amely előbb az ország kis patakjainak és folyóinak vizét gyűjti össze, majd velük együtt ömlik a Dunába.

A Szlovén Matica több tagsági kategóriát ismert. Voltak rendes (évi 2 forintnyi tagsági díjért), alapító, támogató és tiszteletbeli tagjai. Létszámuk a kezdeti 500-ról az első világháborúig kb. 4 ezerre nőtt. Az egyesületnek nem voltak helyi szervezetei, tagságával bizalmiak útján érintkezett.

Évkönyve, a Letopis megalakulásától fogva rendszeresen megjelent. 1864. és 1964. között a Matica 90 ezer oldalnyi terjedelemben és 172 ezernyi példányban 373 könyvet publikált. 1965. és 1983. között publikációs tevékenysége 158 címet tett ki. Nevezetesebb kiadványai: a Narodne pesmi 16 kötete, a szlovén nyelvtan, a Slovenska zemlja c. honismereti sorozat. Emellett különféle szórakoztató és szépirodalmi sorozatai is voltak az egyesületnek.

Legsikeresebb időszakai Franc Levec (1893-1907.) és Anton Melik (1950-1966.) elnökségének idejére esnek. Dragotin Lončar elnökségének idején (1920-1947.) tagozódott be a Matica az újonnan alakult jugoszláv állam viszonyai közé, később pedig a tevékenységét újraindította a második világháború befejezését követően. Manapság kb. 200 együttműködő tagja van (ők írják, szerkesztik a Matica kiadványait), továbbá több száz rendes tagja (egyének, egyesületek, intézmények). Ez utóbbiak a kiadványok törzsolvasói. 1978-tól hivatalos lapja a Glasnik Slovenske Matice.

A Halicsi Orosz Matica

Halicsot Mária Terézia 1772-ben csatolta az osztrák birodalomhoz. Az ott lakó oroszok (ruszinok) oktatásügye és kulturális élete elemi nehézségekkel küzdött. A halicsi (lemergi) ruszin elit (Joan Čurkevič, Lev Sosnovskij, Michail Kuzemskij, Ján Lotockij és Michail Malinovskij) több tagja Bécsben és Pesten tanult, így hát matica-alapítási elképzeléseikhez etalonokkal rendelkeztek. Előbb a Golovna Ruska Rada (Orosz Főtanács) jött létre, amely 1848. június 16-án proklamálta a Halicsi Orosz Matica létrejöttét. A szervezet fő célja az anyanyelvű és olcsó könyvek kiadása volt. Az alapító tagoknak egyszerre 50, részletekben pedig 100 forintot kellett lefizetniük. 1850-ig a taglétszám kb. 200 főt tett ki.

Említésre méltó, hogy ez a matica 13 éven át tulajdonképpen illegális működésre volt kárhóztatva, mivel hivatalos jóváhagyására csak 1861. augusztus 18-án került sor. Az illegalitás évei alatt 30 könyvet jelentetett meg. 1854-től publikálta a *Sbornyk c.* kiadványát, amely többször váltott címet a századvégig.

A Halicsi Orosz Matica mellett a tartományban számos más egyesület is működött (10 ruszin, 8 ukrán), s ezért — más nemzetek maticáihoz képest — kevésbé volt fontos. Azért lényegtelen sem volt: létezése alatt több mint száz könyvet publikált, meglehetősen sok tankönyvet és imakönyvet is.

Az első világháborút követően Halics lengyel uralom alá került, majd 1930-ban a matica működése is megszűnt.

A Bolgár Matica

A Bolgár Matica (*Bălgarska Matica*) — Konstatinápoly székhellyel — 1909-1912. között török uralomban rekedt másfél millió bolgár nemzeti öntudatra ébredését és nemzeti felemelkedését szolgálta.

Létrehozatala először 1908-ban merült fel (D. Našev). S már ugyanez év decemberében a *Vesti c.* egyházi lapban felhívás látott napvilágot megszervezésére. 1909-ben a nyelvész Alexander Teodorov-Balan elnökletével megalakul a Matica ideiglenes választmánya. Tagsága támogatókból, munkatársakból, alapítókól és tiszteletbeli tagokból verbúválódott. Évkönyve a *Letostruj votl*, amely jól tükrözte az egyesület szerteágazó tudományos, ismeretterjesztő, nemzetnevelő és irodalmi tevékenységét. Mivel a tagok ingyen jutottak hozzá, legmagasabb példányszámából (7 ezer) következtetni lehet népszerűségére.

Az oszmán kormány 1909. augusztus 9-én hagyta jóvá az egyesület működését. Első közgyűlésén megválasztották a végrehajtó bizottságot, amelynek elnöke A. Naumov lett. Az 1910. évi második közgyűlés viták jegyében telt el (sokan a tevékenységi kört tartották túlságosan tágnak, mások Solunba szerették volna áttenni az egyesület székhelyét, s voltak, akik az alapszabályzat etikai ponttal való kibővítése mellett kardoskodtak, nem eredménytelenül). Új elnök került az egyesület élére Chr. Dalčev személyében.

A további közgyűlések (1911, 1912.) a fokozódó nehézségek (a török kormánynak egyre több kifogása volt a Matica működésével szemben), a szervezeti problémák (vidéki szervezetei elégtelenül működtek) és az ambiciózus tervek (megújított kiadványi tevékenység, önálló nyomda) jegyében teltek el.

Az időközben kitört balkáni háború következtében a Bolgár Matica megszűnt, bár formálisan még 1914-ben is jelt adott magáról, a *Letostruj* 1914. évi kötetének kinyomatása által. Az évkönyvet azonban már nem sikerült expediálni.

Sziléziai maticák

A 19. század és a 20. század egy része Szilézia elnémetesítésének korszaka volt. A cseh lakosság az élet valamennyi területén defenzívába került. Különösen a cseh iskolaügy sínylette meg a germanizációt. Ezen a helyzeten próbált — nem is sikertelenül — enyhíteni az 1876-ban keletkezett Opavai Matica és az 1898-ban alapított tesini Népművelési Matica.

Az Opavai Matica megszervezésének gondolatát 1875-ben Vincenc Prasek professzor vetette fel, aki jól ismerte a korábban alapított szláv maticák nemzetébrlesztő és -nevelő munkáját. Némi huzavona után a belügyminisztérium (hatósági szemmeltartás kikötésével) 1876. november 1-i hatállyal engedélyezte az egyesület létrehozását, amely kulturális-iskolai egyesületként 1877. február 12-én ténylegesen is munkához látott. Első elnöke Ludvík Ochraňa plébános lett, de megválasztása után rövidesen meghalt. Tagságában alapító, aktív és támogató tagok voltak, akik igen áldozatosan fizették a tag- és támogatósi díjakat. Az ezekből összejött tőkét házingatlanok vásárlására fordították, amelyekben helyet talált a cseh magángimnázium (1883), a Matica múzeuma (1884) és az 1876-ban alapított könyvtár. Publikációs tevékenysége nem volt számottevő, inkább a Sziléziai napok szervezésével hallatta hangját Csehország-szerte. A csehszlovák állam megszületését követően az Opavai Matica mintegy mecénása lett a sziléziai cseh iskoláknak, és kiszélesítette kulturális hatókörét. A müncheni döntést követően 1939-ben Prágában egy új kulturális tömörülésbe olvadt be, ám 1943-ban a németek azt is feloszlatták. 1945 után ismét működni kezdett, tagegyleteket hozott létre. A kommunista hatalomátvételt csak három évvel élte túl: 1951-ben végleg megszűnt.

A tēšini Népművelési Matica — 1898 szeptemberétől — a Snaha (Törekvés) egyesület munkáját folytatta. Ez az egyesület is a cseh iskolaügy propagálását és szervezését tartotta fő feladatának (buzgólkodásának köszönhetően elemi és középiskolák jöttek létre). Érdekes vonása volt a népi kézműipar felkarolása. Könyv- és újságkiadói tevékenységét nagyfokú aktivitás jellemezte. Sok vonatkozásban együttműködött az Opavai Maticával, és a történelem folyamán annak sorsában is osztozott.

A Sziléziai Matica (Matice slezská) színrelépését az 1968. évi prágai tavasz serkentette. Tulajdonképpen a megszűnt sziléziai maticák munkáját kívánta folytatni. Ám ez csak rövid ideig sikerült neki, mivel a normalizálásnak nevezett időszakban kénytelen volt "önként" megszűnni. Viszont 18 évi tetszhalál után 1990-ben "feltámadt". Jelenleg céljai között a közművelődés kiszélesítése, a polgári nevelőmunka felkarolása, a műemlékvédelem hatékonyabbá tétele és a cseh kulturális hagyományok ápolása szerepel.

Eliaš, Michal: Z dejin matic slovanských národov. = Slovenské pohľady, IV + 109. roč. 1993. 9-12. č.

Matica slovenská. 9. c. 121-124. p.

Matica haličsko-ruská. 10. č. 118-120. p.

Matica bulharská. 11. č. 124-128. p.

Matice v Sliezske. 12. č. 121-124. p.

F. T.

A német kisebbség Amerikában és Nagy-Britanniában az 1. világháború alatt

Századunk háborúi alatt lényegesen megváltozott a kisebbségi és a többségi társadalom viszonya: ez mindig a kisebbség helyzetének romlását jelentette (ellenőrzést, üldözést, internálást, sőt népirtást), különösen ha az illető csoport hagyományosan bűnbakként szolgált, vagy ha azonosítani lehetett a háborús ellenséggel. Ez utóbbi lett az angliai németek sorsa 1914, illetve az amerikai németiségé 1917. után, s a háború alatt történtek alapvetően befolyásolták a két népcsoport magatartását, sőt fennmaradását a továbbiakban.

Az amerikai németiség a század elején a leginkább megkülönböztethető és öntudatos csoportok egyike volt a bevándoroltak közt, míg manapság, lévén az egyik leginkább asszimilálódott csoport, már alig tartják számon. Mindez lényegében annak a "lojalitási válságnak" a következménye, amelyet az amerikai háborús részvétel (1917-18.) idején tapasztalt ellenséges bánásmód és gyanakvó légkör, illetve a felfokozott hazafias megnyilvánulásokat számonkérő környezeti nyomás váltott ki a bevándorolt németekben. Számuk 1910-ben mintegy 8 millióra rúgott, s egészen 1920-is a németeké volt a legnépesebb első generációs bevándorló csoport. Országos szövetségük, a Deutsch-Amerikanische Nationalbund minden idők legnagyobb etnikai szervezete volt az USA-ban: 2 millió tagja, befolyásos sajtója volt, s főleg a jövedelmező söripar támogatását élvezte. Nemzeti érzéstől fűtött vezetői azonban elszámították magukat, amikor 1914-ben Németországot támogató s egyúttal Amerika semlegességét szorgalmazó álláspontra helyezkedtek.

Ez kapóra jött az ún. naivista mozgalomnak, amely hangot adott a múlt század végétől (a gazdaság s az urbanizáció feszültségei miatt) erősödő ellenséges közhangulatnak, főleg a kelet- és dél-európai bevándorlókkal szemben. Most azonban éles támadások céltáblája lett a német közösség kettős lojalitása, hazafiatlansága, illetve a külföld javára végzett állítólagos tevékenysége. A németellenes hangulat általánossá vált a Lusitania utasszállító óceánjáró 1915. márciusi (német tengeralattjáró általi történt) elsüllyesztése után. Ezt a hangulatot kihasználva támadva Woodrow Wilson az 1916-os elnökválasztási kampányban egyes "kötőjeles" (értsd: német-amerikai, ír-amerikai stb.) polgárok megbízhatatlanságát, amit a közvélemény az egész közösségre kiterjesztett. A német szövetség hasztalan védekezett, s visszafele sült el az is, hogy a kampányban nyíltan Wilson ellenfelét támogatta. Tőle sok választó épp emiatt fordult el, elősegítve Wilson győzelmét.

Az FBI elődje, a BI már az USA hadba lépése előtt jegyzékeket készített a semlegesség megsértésével gyanúsítható külföldi származásúakról. Az 1917. áprilisi hadüzenetet követően két hónappal megszületett a kémkedési törvény, amelyet 1918. májusában követett a még szigorúbb zendülési törvény. Ezekre és a háborús időkben kötelező éberségre hivatkozva mintegy 6 300 németet tartóztattak le, s közülük 2.300-at internáltak. Korlátozták a német származásúak moz-

gását, belépését a hadi szempontból fontosnak minősített körzetekbe, pl. kikötők, üzemek környékére. A BI mellett a MDI (katonai elhárítás) is a német polgárok megfigyelésével foglalkozott, a kormány propagandaszerveként létrehozott CPI pedig (amelynek a sajtó számára dolgozó munkatársai uszító stílusban gyűlöletesnek és barbárnak tüntettek fel mindent, ami a németiséggel kapcsolatos) ország-szerre fenyegető légkört teremtett a németiségükre s kultúrájukra korábban oly büszke német-amerikaiak körül. Ezen is túltett azonban számos hazafias, nem kormány szintű szervezet és egyesület, amelynek tagjai a németek zaklatásától, a német könyvek égetésétől, sőt (egy esetben) a lincseléstől sem riadtak vissza, s élen jártak a kém- és szabotórhisztéria gerjesztésében.

A német-amerikaiak közül ezek után csak egy kisebb csoport merte vállalni származását és a német kultúra iránti vonzalmát. A Nationalbund helyi szervezetei 1918. elejére megbénultak. A német nyelvű sajtó sem tudta kiheverni a megpróbáltatásokat: 1910-ben 554 német hírlap és folyóirat jelent meg Amerikában, 1920-ban már csak 234, s az összpéldányszám a tíz évvel korábbinak harmadára esett vissza. A német nyelv, amelynek tanítását több állam betiltotta a háború alatt, sosem nyerte vissza korábbi helyét az oktatásban. A németiség tömegeinek megváltozott magatartását és orientációját beszédesen jelezte, hogy — részben már a háború éveiben — a lutheránus gyülekezetek zöme áttért az angol nyelvű liturgiára, s a német egyesületek és klubok sorra nevet változtattak, akárcsak számos német származású polgár (Schmidt helyett Smith stb.).

Ironikus módon a németiség tömeges elfordulása eredeti identitásától épp akkoriban következett be, amikor a naivista mozgalom a "melting pot", azaz Amerikai mint olvasztótégely múlt századi (Israel Zangwill és Franz Boas által kidolgozott) eszméjének csődjét hirdette meg, kirekesztő célzattal. Az amerikai németiség megbecsültségét, tekintélyét sikerült annyira lerontani, hogy hozzá tartozni hátrányossá vált: egyszerűen nem érte meg többé.

Hasonló tapasztalatokat szerezhetett a jóval kisebb létszámú nagy-britanniai németiség is, amely 57 500 lelket számlált 1914-ben. Létszámánál fogva viszonylag könnyen nyilvántartható volt, így a világháború első hónapjaiban kitört germanofóbia közvetlenebbül sújtotta tagjai, mint ahogy az Amerikában történt. A háború első napjaiban megszületett az idegenek jogait korlátozó törvény, amelyet számos miniszteri rendelet követett, tiltások és utasítások egész sorával. Ezek a mozgás és utazás korlátozásán túl lehetővé tették a német klubok, egyesületek és lapok betiltását, majd az 1918-as állampolgársági törvény alapján a németek honosításának megvonását, illetve szüneteltetését. A sajtó és a hazafias egyesületek természetesen mindvégig kevesellték a kormány intézkedéseit, és hangulatkeltésükkel radikálisabb lépéseket igyekeztek kikényszeríteni.

A döntő különbség az amerikai bánásmódhoz képest az internálás általános lehetősége volt. A hadüzenet után néhány nappal a vezérkar határozott a 17-42 év közötti németek és osztrákok internálásáról, amelyet 10 500 személy internálását követően 1914. szeptemberében csak azért függesztettek fel, mert nem volt több férőhely a táborokban. A Lusitania elsüllyesztése után újraéledt a németgyű-

lölet, s folytatódott az internálás: 1915. novemberében már 32 440 személyt tartottak fogva. A nacionalista sajtó és a jobboldal szüntelen követelésének engedve a kormány megkezdte az internáltak kitoloncolását. Míg a háború végén, 1918. novemberében több mint 24 ezer német internált volt a táborokban, fél évvel később 5 ezerre csökkent a számuk a repatriálás következtében.

A német kisebbséget sújtó intézkedések szigorúsága és átfogó volta páratlan az újkori brit történelem kisebbségellenes tendenciáinak történetében, jóllehet más csoportok is megszenvedték a háborús hisztériát és uszítást (főleg az Oroszországból bevándorolt zsidók és a szocialisták). A németellenes kampány azonban nem választható el a kisebbségekkel szembeni előítéletektől, melyek a brit társadalomban folyamatosan jelen vannak (a múlt században az írekkel, később a gyarmatokról bevándorlókkal szemben).

A világháborús években a németekkel szemben tanúsított amerikai és a brit bánásmód meglepő hasonlóságokat mutat, főleg ami az intenzitást illeti. Ennek következményeként gyakorlatilag megsemmisült a korábban virágzó német nyelvű közönség és kultúra mindkét országban. A témakör azért érdemel figyelmet, mert mindez a mérsékelt angolszász demokráciákban, liberális kormányzatok törvényes intézkedéseinek nyomán zajlott le. A háborús hisztéria itt is a lappangó xenofóbia fellángolásához vezetett, s az önkényuralmi rendszerek intézkedéseire hasonló szélsőséges intézkedésekbe torkollott.

Ellis, Mark — Panayi, Panikos: German Minorities in World War I.: A Comparative Study of Britain and the USA. = Ethnic and Racial Studies, 17. vol. 1994. 2. no. 238-259. p.

Ba. K.

Módszertani kérdések

Demokrácia és egyenlőség az oktatásban: kisebbségi tanárjelöltek tapasztalatai Angliában

A szociológiai mélyinterjúkon alapuló tanulmány bevezetője az utóbbi évek riasztó jelenségeinek példáit felsorolva bizonyítja, hogy a fajgyűlölet és a jobboldali radikalizmus erőre kapott Nyugat-Európában. Nagy-Britannia sem kivétel: Londonban évente mintegy 7000 faji indítékú támadást jelentenek a rendőrségen, a valószínű szám ennek akár tízszerese is lehet. A szociológiai vizsgálatok arról tanúskodnak, hogy a fekete lakosság társadalmi helyzete nem sokat változott az 50-es és a 60-as évek óta, amikor többségük Angliába érkezett.

Az egyesülés felé haladó (Nyugat-)Európa nem mindenben kecsegteti jobb kilátásokkal a bevándorolt faji kisebbségeket: számukra egyelőre nincs hely az új európai identitásban, s a szigorodó állampolgársági és bevándorlási törvények elszigeteltségbe szorítják csoportjaikat. Ebben a társadalmi közegben fokozott nyomás nehezedik azokra a faji és etnikai kisebbségből származó fiatalokra, akik a tanári pályát választják, hiszen demokráciára, egyenlőségre, társadalmi igazsá-

gosságra kell nevelniük a tanulókat, akik a valóságban gyakran tapasztalják mindezek ellenkezőjét.

A szerző két vidéki angol egyetem tanárképző karának 22 fekete tanárjelölt hallgatójával készített egész életükre kiterjedő mély-interjút, ám sem a két egyetem, sem a diákok nevét nem közli. Megjegyzendő, hogy a "fekete" megjelölés a brit szóhasználatban nemcsak az afrikai, hanem a nyugat-indiai (karibi) és az ázsiai származású színesbőrűekre is vonatkozik. Ezek a kisebbségi csoportok országos viszonylatban a tanárok 2%-át adják, miközben lakossági arányszámuk 4,4%.

A korábbi vizsgálatok szerint a fehér és a színesbőrű hallgatók lényegében azonos módon vélekednek a tanári pálya előnyeiről és hátrányairól, az egyetlen lényeges eltérés a rasszizmus kérdésében mutatkozott, amelyet a fekete hallgatók a pálya egyik hátrányaként említettek, a fehérek viszont tagadták ezt, illetve nem tudtak a jelenség létezéséről. A szerző kérdéseire több diák is azzal indokolta pályaválasztását, hogy olyan tanár szeretne lenni, amilyenel ő maga nem találkozott az iskolában, s jobb oktatásban szeretné részesíteni a tanulókat, mint amilyet ő kapott.

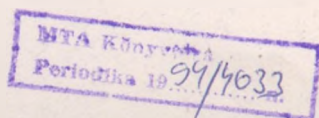
A diákok saját iskolai élményeikről szólva számos fájdalmas incidenst említettek faji hovatartozásukkal kapcsolatban. Még a jól alkalmazkodó, szorgalmas, kiváló előmenetelű moszlim diáklány is kifogásolta, hogy az iskolai történelemanyagban csakis fehér királyokról, fehér országokról és fehérek tetteiről volt szó.

A demokráciára való nevelés feltételezi valamennyi csoport teljes értékű részvételét az oktatásban, beleértve az etnikai és faji kisebbségek csoportjait is. Az angliai fekete fiatalok tudásvágyát jelzi az a biztató tény, hogy 1992-93-ban a felsőfokú tanulmányaikat kezdő 18-29 éves fiatalok 13%-a volt e kisebbségbe sorolható, jóllehet a faji kisebbségek aránya az említett korcsoportban országosan csak 8%. A megkérdezett fekete diákok nézeteiben, gondjaiban nem a rasszizmus kérdései foglalták el a központi helyet, hanem a többi diákhhoz hasonlóan az előmenetel, az elhelyezkedés és az érvényesülés lehetőségei. Nem mintha a faji előítéleteket jelentéktelennek vagy figyelmet alig érdemlőnek tartanák: ellenkezőleg, a mindennapi élet, a tanáraikhoz és diáktársaihoz fűződő viszony szerves részeként fogják fel őket, s olyanoknak, amelyekkel minden körülmények közt számolni kell.

A szerző végül úgy vélekedik, hogy pozitív, de nem kielégítő számos egyetem és főiskola törekvése minél több kisebbségi diák felvételére. Az oktatási intézmények gyakorlatát alapjaiban kell módosítani ahhoz, hogy a fekete diákok teljes és egyenlő esélyekhez jussanak képességeik fejlesztésében. Módosítani kell a tárgyak, a kurzusok szerkezetén és tartalmán is, tágítani a szemléleti kereteket. A demokrácia és egyenlőség szellemében való nevelés csak a diákok teljes és aktív részvételével lehetséges, ez viszont nem érhető el a rasszizmus minden megnyilvánulásának kiküszöbölése nélkül.

Osler, Audrey: Education for democracy and equality: the experiences, values and attitudes of ethnic minority student teachers. = European Journal of Intercultural Studies, 5. vol. 1994. 1. no. 23-37. p.

Ba.K.

Interkulturalizmus és a bevándorlók gyermekének oktatása –franciaországi példa

Dolgozatunk szerzője interkulturális megközelítésben (és Európa-centrikusan) néhány olyan problémát elemez, amely a bevándorló családok gyermekeinek oktatásával kapcsolatos.

Mindenekelőtt az iskolának a társadalmi beilleszkedésre gyakorolt hatását veszi szemügyre, amely ugyan nem egyedüli, nem kizárólagos hatás, ám intenzitása és szisztematikus volta miatt mégis meghatározó szerepet játszik. Ez általában is érvényes (Émile Durkheim pl. kimutatta: a gyermekben az iskola hozza előtérbe a társadalmi az individuállal szemben), a bevándorlók gyermekeinek esetében még hatványozottabban az. Oktatásuk mikéntjére szükségképpen a befogadó ország és domináns kultúrája gyakorolja a legnagyobb hatást, ami – más szóval – azt is jelenti, hogy az interkulturális oktatás kérdése, akár akarjuk, akár nem, a társadalmi és nemzetiségi "állapotváltozások" kontextusában ugyancsak felmerül és érdemben kezelendő.

A bevándorlók "honnanjöttisége" és "gyökerei" iránti tisztelet és tolerancia, illetve a beilleszkedés elősegítése érdekében került kimunkálásra az EK-országok keretében az interkulturális nevelés-oktatás tervezete, amelyet a hetvenes évek eleje óta számos érdekelt ország tett magáévá.

Szerzőnk e nevelés-oktatás kereteit és intézményeit a francia "példa" révén ismerteti. Az országban 1975 folyamán létesült az első olyan képzési és információs központ, amely a bevándorlók gyermekeinek ebbéli problémáit volt hivatva gondozni és megoldani (Centre de formation et d'information pour scolarisation des enfants des migrants – CEFISEM). Az első központot 1975. és 1977. között további hét, majd 1980. és 1985. között további 16 új központ kialakítása követte. A központok nagyfokú önállósággal rendelkeznek a tekintetben, hogy milyen tanfolyamokat indítanak.

Mindazonáltal kialakult az ismét említett tanfolyami rendszerben egy (bevándorolt pedagógusok által működtetett előzetes szint, amely az eredeti nyelv és kultúra (langue et culture d'origine) fontosságára hívja fel a figyelmet, majd rá következnek két további szint, ún. a bevezető (classe d'initiation – CLIN) és az adaptációs (classe d'adaptation – CLAD) szint.

Az interkulturális nevelési oktatási gyakorlat fokozatosan differenciálódott a résztvevők (és szülei) érdeklődésétől és céljaitól függően.

A szerző a franciaországi helyzetismertetést követően hangsúlyozza, hogy az interkulturális nevelési-oktatási koncepció sikerrevitele egyaránt függ az anyaországok és a befogadó országok egymást támogatásától és egymás iránti bizalmától. Csak így lehet elérni, hogy a bevándoroltak hozott kultúrája és nyelve ne sorvadjon el a beilleszkedés folyamatában, illetve ne váljék névlegessé a nevelési-oktatási koncepció megvalósításán belül. Az interkulturális jelző minden vonatkozásban, így nem utolsósorban a nevelési-oktatásban is, engedmények nélküli

kölcsönösséget feltételez, azaz egyenlő részvételt valamennyi egymással érintkezésben álló kultúra között.

Egyébként az interkulturális nevelés-oktatás megvalósítása az újdonsült Európai Unió (vö. az 1991- évi decemberi maastrichti szerződéssel) államainak egyik kötelezettsége. "Az egységesülő Európa és az európai körülmények bonyolultsága, a létező különbségek gyökeres volta és a hangsúlyozottan kifejezett nemzeti szolidaritás a személyek közötti érintkezés során adhat választ arra az interkulturális projektre, amelynek megvalósítását mindmáig kételkedések övezik, holott már két évtizede annak, hogy ezt a kérdéskört megpróbálták elintézté tenni."

Az interkulturális nevelés-oktatás kérdéskörének meglehetősen kiterjedt szakirodalma van, amely korántsem csak a francia "példa" körül forog, hanem más nyugat-európai államok e téren kialakult nézeteit és gyakorlatát is bemutatja. Erről a dolgozatot követő 55 tételes bibliográfiai jegyzék egyértelműen tanúskodik.

Čačić-Kumpes, Jadranka: *Interkulturalizmai obrazovanje djece migrantskog porijekla. = Migracijske teme, 9.god. 1993. 3-4.br. 211-224.p.*

K.J.

Válogatásunk forráskiadványai

Le Courier des Pays de l'Est (Franciaország)
Deutsche Studien (Németország)
East European Quarterly (USA)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)
Ethnic Studies Report
Europa Ethnica (Ausztria)
L'Europe Centrale et ses Minorités (tanulmánykötet, Franciaország)
European Journal of Intercultural Studies (Anglia)
International Migration (Svájc)
Korunk (Románia)
Migracijske teme (Horvátország)
Nationalities Papers (USA)
Regio (Magyarország)
Revista Istorică (Románia)
Slovenské pohľady (Szlovákia)
Slovenské národopis (Szlovákia)
Südosteuropa (Németország)
Századok (Magyarország)
Szivárvány (Magyarország-USA)
Third World Quarterly (Anglia)
Ukrains'kij istoričnij žurnal (Ukrajna)
Üzenet (Jugoszlávia)
Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (Németország)
Więź (Lengyelország)

* * *

Püski könyvek: Hazatérő szavak; Kisebbségi vallomástöredékek; Magyarként a Felvidéken; A magyar műveltség esélyei; Mindennek mestere; A névtelen katona; Történészek a kereszten

A referátumokat készítették:

Ba. K. — Balla Kálmán
Ch. Gy. — Cholnoky Győző
F. T. — Futala Tibor
K. J. — Kakasy Judit
K. O. — Kovács Olga
K. S. — Komáromi Sándor
N. E. — Niederhauser Emil
S. P. — Sonnenvend Péter
Z. J. — Zágoni Jenő

A KÓDEX | a könyv- Könyv- | tárosok áruház | áruháza

Régi helyen, új néven, széles választékkal és szolgáltatásokkal
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk:

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthory u. sarok)

Telefon/fax: 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartás:

Hétfőtől péntekig 9-től 17 óráig

**ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK,
ISKOLÁK RÉSZÉRE:**

Kívánságukra telefaxon tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegennyelvű könyvújdonságokról, hanglemezokről,
video- és hangkazettákról, oktatási programokról.

A megrendeléseket telefaxon fogadjuk, az anyagokat postai utánvétellel
– a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint –
azonnal szállítjuk.

Identitás a szintézisben. A zsidó-német együttélés interkulturális kísérlete (Hildebrandt, W.)	395
Oktatás egy multikulturális társadalomban: Svájc (Szaday, C.)	396
Vallás és nacionalizmus: a hindu fundamentalizmus veszélyei (Frykenberg, R. E.)	398

Kelet-közép-európai népek és országok kapcsolatai

A Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde 1993. évi konferenciájáról (König, H.)	400
Csehszlovákia felbomlása és az európai biztonság (Kolár, P. — Pick, O. — Polreich, M.)	403
Út a független Szlovákiához (Ramet, S. P.)	405

Kisebbségi politika

Az áttelepítések ideológiai gyökerei (Schechla, J.)	406
Az oroszországi föderalizmus problematikus elemei (Mick, C.)	410

Kisebbségi jog

Amit nem lehet visszavonni: II. József reformjainak hatása Erdélyben (Schaser, A.)	412
A kisebbségvédelem rendszere a Népszövetségben (Bartsch, S.)	414

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Ausztria-Magyarország mint a nemzeti pluralizmus modellje? (Bled, J-P.)	416
A magyarországi zsidó értelmiség 1840-49-ben (Sándor Pál)	418
A zsidóság és a Monarchia nemzetiségi konfliktusai (Wistrich, R. S.)	420
Egy elkésett alternatíva Münchenhez (Brandes, D.)	423
Németek betelepítése a Barcaságra (Ionitã, A.)	425
A szlovákok legrégebb múltja (Marsina, R.)	428
Lengyel érdek, mulasztások és vétségek a vészorkorszakban (Balicka-Kozłowska, H.)	430
Ukrajna lakosságának száma és etnikai összetétele a 17. század második felében (Gužij, U. I.)	434
Az ukrán falvak nemzeti kisebbségei 1930. és 1933. között (Pol'ovij, L. P. — Cirko, B. V.)	435
Nemzetformálás a nemzeti történelem segítségével. A fehérorosz történelmi vita egyes kérdései (Lindler, Ra.)	437
A szláv maticák történetéből — folytatás (Elias, M.)	439
A német kisebbség Amerikában és Nagy-Britanniában az 1. világháború alatt (Ellis, M.)	443

Módszertani kérdések

Demokrácia és egyenlőség az oktatásban: kisebbségi tanárjelöltek tapasztalatai Angliában (Osler, A.)	445
Interkulturalizmus és a bevándorló gyermekeinek oktatása — franciaországi példa (Cačić-Kumpes, J.)	447

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

A nemzeti identitás problémája az ókorban, a középkorban és az újkorban
(Smith, A. D.)

***

A liberális nacionalizmus védelmében (Lind, M.)

***

Állam nélküli nemzetek (Gottlieb, G.)

***

Népcsoportok a jog és szuverenitás feszültségében Közép- és Kelet-Európában
(Ermacora, F. — Tretter, H. — Pelzl, A.)

***

Jelentés a Magyarországon élő népcsoportok helyzetéről (Wolfart János)

***

Jelentés a Romániában élő népcsoportok helyzetéről (Forna, P.)

***

Nemzeti kisebbségek Szlovákiában (Pufflerová, S.)

***

Kelet- és közép-európai nemzeti törekvések az Egyetemi Nyomda kiadványainak
tükrében 1777-1848 között (Király Péter)

